09214

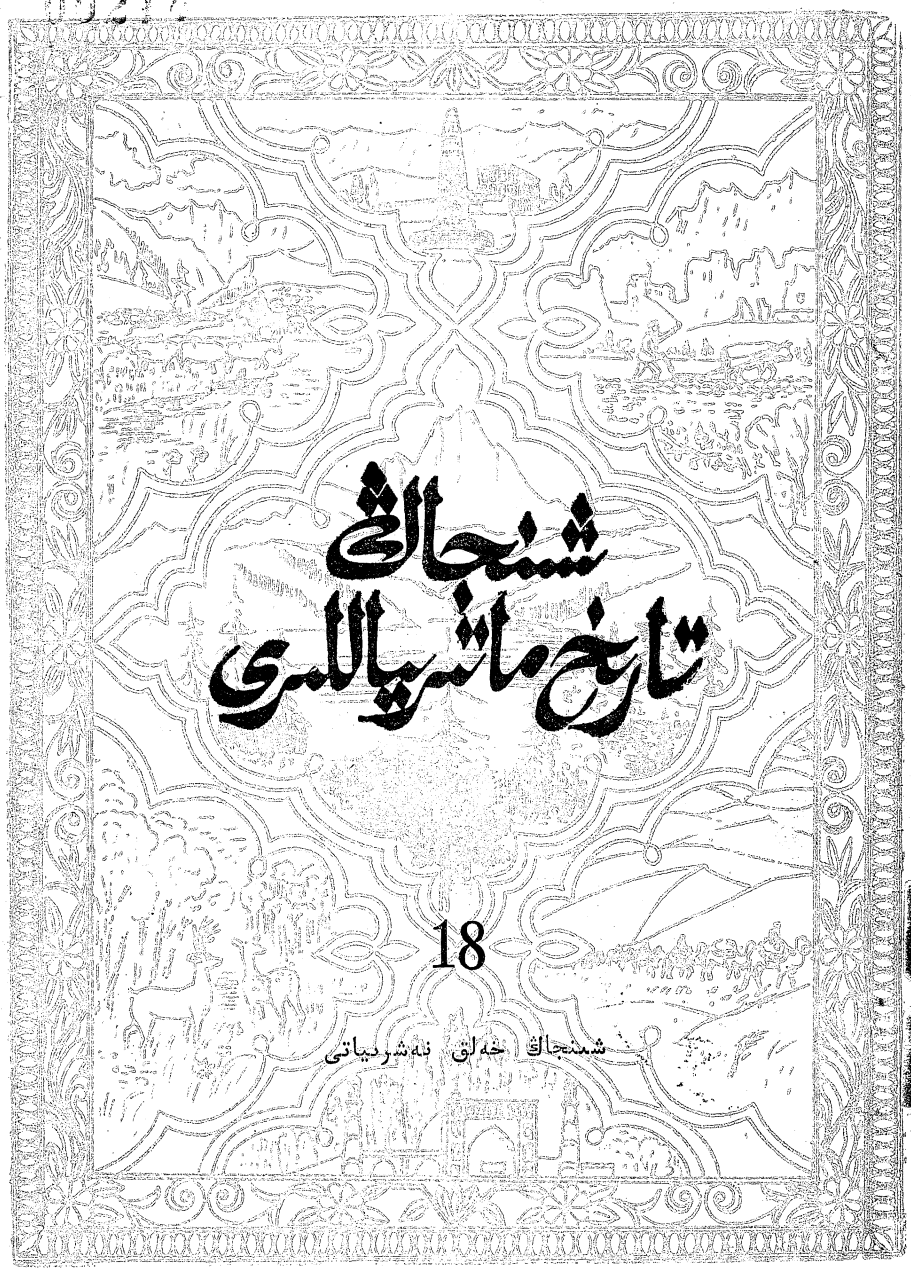

شەجەرەی تارىخ ماشىنالىرى

18

شەمشەك خەلق نەشرىياتى

3
0

00214

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى

(18)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى

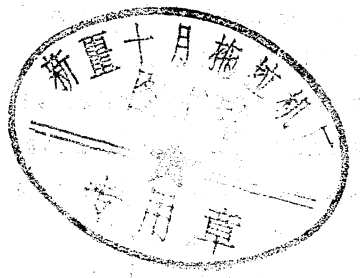

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

00214

مۇندەرىجە

شەرىپقان كۆگە دايىۋ توغرىسىدا ئەسلىمە .....
..... مۇقاش جاكەئوغلى 1
كۆكتوقاي قوزغىلىڭى توغرىسىدا يادىمدا قالغان بەزى
ۋەقەلەر ..... غازىز ئاقىت 104
باردىكۆل ۋەقەلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر .....
..... قۇربان ئەلى ئوسپانوۋ 127
شىنجاڭ ئۇلۇكسىلىك چۆنجى، جىمىسار، مورى مۇستەقىل
ئاتلىق ئەسكەر تېچلىقنى ساقلاش چوڭ ئەترىتى-
نىڭ قۇرۇلۇشىۋە ئۇنىڭ ھەركىتى .....
..... ساغدۇللا ئارالباي ئوغلى 170
جەمئىيەي پارتىزانلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى .....
..... ئابدۇلكېرىم مەھمۇدوپ 183

شىنجاڭ تارىخ ماتېرىياللىرى (18)

جۇڭگو خەلق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشى ش ئۇ ئا ر
كومىتېتى تارىخ ماتېرىياللىرى تەتقىقات ھەيئىتى

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھەر ئازادلىق كوچا №306)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ مېدىتسىنا ئىنىستىتۇتى باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1092×787 مم 1/32 باسما تاۋىغى: 6.5
1986 - يىل 4 - ئاي 1 - نەشرى
1986 - يىل 5 - ئاي 1 - بېسىلىشى
كىتاپ نومۇرى: M 11098.181
تىراژى: 9,000 — 1
باھاسى: 0.51 يۈەن
(ئىچكى جەھەتتە تارقىتىلىدۇ)

شەرىپقان كۆگە دايىۋ توغرىسىدا ئەسلىمە

مۇقاش جاكە ئوغلى

شەرىپقاننىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە بالىلىق دەۋرى

شەرىپقان كۆگە دايىۋ 1900 - يىلنىڭ كۈز ئايلىرىدا ھازىرقى ئالتاي ناھىيىسى قىران دەريا سىنىڭ بويىدا دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭ 4 - بوۋىسى كۆگەداي ئالتاي قازاقلىرىدىن تۇنجى قېتىم بېيجىڭغا بېرىپ جۇڭگونىڭ شۇ چاغدىكى مەركىزى ھۆكۈمىتى بىلەن مۇناسىۋەت قىلغان ۋە 1791 - يىلى چىڭ سۇلالىسىنىڭ چىەنلۇڭ خانى تەرىپىدىن جىڭ گوگۇڭلۇق ۋەزىپىسىگە تەيىنلەنگەن.

شەرىپقاننىڭ ئۆز دادىسى جېڭسىقان كېيىنكى كۈندە دادىسىغا ۋارىسلىق قىلىپ جىڭ گوگۇڭ بولغان، جېڭسىقاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئەلەن جۇنۋاڭلىق مەنسىۋىگە ئىگە بولغان.

شەرىپقان، جېڭسىقاننىڭ كىچىك خوتۇنى مېتىكە خېنىمدىن تۇغۇلغان بولۇپ ئۇ ئەلەن جۇنۋاڭ بىلەن ئاتا بىر ئانا بۆلەك بىر تۇققان بولىدۇ.

مېتىكە خېنىم ئوتتۇرا چاغدىچى ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان ئادەتتىكى چارۋىچى خەلقتىن بولۇپ ئاق سۆڭەكلەر نەسلىدىن

ئەمەس ئىدى. شۇڭلاشقا ئۇ شەرىپقانىنى شۇ چاغدىكى فېئودالىق قائىدە - يۇسۇن بويىچە ۋاك - گۇڭلارنىڭ بالىلىرىغا بېرىلىدىغان ئالاھىدە تەربىيىگە قاتناشتۇرالمىغانلىقىنى ئۇچۇن جامائەتچىلىك ئىچىدە ئادەتتىكىچە تەربىيىلەپ ئۆستۈردى. شەرىپقانىنى 8 ياشقا كەلگەندە بىلال ھەزرەت دېگەن بىر تاتار موللىسىدا ئوقۇتۇپ خەت ساۋادىنى چىقاردى. شەرىپقان ئۆزىمۇ بىر تەرەپتىن ئوقۇپ يەنە بىر تەرەپتىن چارۋىچىلىقنىڭ ئائىلە ئىشلىرىدا بولىدىغان چۆپ ئورۇش، مال بېقىش، ئوتۇن چېپىش قاتارلىق چوڭ - كىچىك ئەمگەكلىرىگىمۇ قاتنىشىپ يۈردى. بۇنداق تەربىيە ئۇنىڭ خەلق تۇرمۇشىنى چۇشۇنىشىگە ئالاھىدە تەسىر قىلغان ئىدى. ئۇ بالاغەتكەيەتكەندىن كېيىن ئاك پىكرى ئېچىلىپ، ئىلىم ئۆگىنىشكە بولغان ھەۋىسى قوزغالدى. لېكىن بۇ چاغلاردا قازاق تىلىدا ئوقۇپ بىلىم ئالغۇدەك بىرەر يېڭى مەكتەپ بولمىغانلىقتىن روسچە ياكى خەنزۇچە ئوقۇشقا تۇغرا كەلدى. ئانىسىنىڭ تەلمۈى ئۇنى چارۋىچىلىقنىڭ كەسپى ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللاندۇرۇپ، مال ئۆستۈرۈش، مال كۆپەيتىش، بايلىققا ئېرىشىشنى مەقسەت قىلغان بولۇپ، شەرىپقاننىڭ ئىلىمگە ئىنتىلىشتىكى يولىغا نۇرغۇن ئوڭايسىزلىقلار كەلتۈرۈپ بەرگەن بولسىمۇ، شەرىپقان بىلىم ئېلىش ئۈچۇن ئىزدىنىش ئىرادىسىدىن قايتمىدى. شۇنداق قىلىپ شەرىپقان خەيرىددىن دېگەن بىر تاتار زىيالىسىدىن روسچە ئوگىنىشكە باشلدى. خەيرىددىن روسىيىنىڭ ئۇفا دېگەن شەھىرىدىكى يۇقۇرى دەرىجىلىك دارىلمۇئەللىمىنى ئوقۇپ پۈتتۈرگەن كىشى بولۇپ، شەرىپقان بۇنىڭدىن ئۆز ئۆيىدە روسچە ئوگىنىشكە كېرىشىپ روس تىلىدا خېلى نەرسىلەرنى ئوقالايدىغان ۋە چۈشۈنەلەيدىغان بولىدۇ.

شۇ يىللىرى ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقىدا نەشىر قىلىنىپ تۇرغان

گېزىت ژورناللارنى ئوقۇش پۈرسىتىگە ئىگە بولۇپ سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ ئىنقىلاپ ۋە قۇرۇلۇش خەۋەرلىرىدىن غايەت زور تەسىر ئالىدۇ. بولۇپمۇ ئۇنى ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن كېيىنكى ھەر بىر مىللەتنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتى تولىمۇ قىزىقتۇرىدۇ. نەتىجىدە ئۇ روسچىنى مۇكەممەل ئوقۇش ئارزۇسىدا سوۋېت ئىتتىپاقىغا چىققان بولسىمۇ بىر ئايغا قالمايلا قايتىپ كېلىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ تېزلا قايتىپ كېلىش سەۋەبلىرىنى بىزگە مۇنداق دەپ چۈشەندۈرگەن ئىدى:

ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىدىن يۈشۇرۇنچە ئۆتۈپ 64 كىلو مېتىر يىراقلىققا جايلاشقان زايسان شەھرىگە بارىدۇ. ئۇ يەردە ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋى مەزگىلىدە جۇڭگوغا قېچىپ كېلىپ كېيىن يەنە قايتىپ كەتكەن ساقچى ئەدھەمبەك، شاياخمەت، ساقابا دېگەن كىشىلەر بىلەن ئۇچرۇشۇپ ئۆزىنىڭ ئوقۇش ئۇچۇن كەلگەنلىگى ۋە بۇلارنىڭ يارەدەم بېرىشىنى ئۆتۈنگەن. ئۇلار: «ھازىرچە بىز سېنى ۋە نەمە ئۈچۇن كەلگەنلىگىڭنى ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلماي تۇرىمىز، سەن تاغدىن كەلگەن ئادەم قىياپىتىدە بىزنىڭ ئۆيلىرىمىزدە بىر قانچە كۈن يېتىپ تۇرغىن، سېنىڭ مەقسىدىڭنى ھەل بولۇش بولماسلىغىنى بىز ئىزدىنىپ كۆرەيلى، ھازىرقى ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتىنى بىزدىنمۇ ئوبدان چۈشىنىدىغان كىشىلەر بار، شۇلاردىن مەسلىھەت ئېلىپ كۆرۈپ ساڭا يول كۆرسىتەيلى» دېگەن.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ يىگىرمە نەچچە كۈنگىچە ھېچكىم بىلەن ئۇچراشماي ئۇلارنىڭ تاغدىن كەلگەن يىراقراق تۇققىنى سۈپىتىدە يېتىپ تۇرغان. ئاخىر ئۇلار شەرىپقانغا: «بىز بىر قانچە دوس - يارانلەر بىلەن ئۇچرۇشۇپ مەسلىھەت ئېلىپ كۆردۇق. سېنىڭ ئوقۇپ بىلىم ئېلىش مەقسىدىدە بۇ يەرگە كەلگەنلىگىڭ

توغرا. لېكىن بۇ يەردە تۈرۈپ ئوقۇشۇڭنىڭ ئاقىۋىتى ياخشى بولماسمىكىن، چۈنكى سېنىڭ كېلىپ چىقىشىڭ يۇقۇرى سىنىپتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاتا - بوۋىلىرىڭ ئالتاي قازاقلىرىغا خان بولۇپ ئۆتكەن، جۇڭگونىڭ مەركىزى ھۆكۈمىتى بوۋاڭغا جىڭگو گۇڭلۇق مەنسەۋىنى بەرگەنلىگى ئۈچۈن 200 يىلغا قەدەر فېئودالىق ھۆكۈمرانلىغىنى يۈرگۈزۈپ كەلگەن. سەن ئەنە شۇ تۆرە نەسلى كۆگەدايىنىڭ ئەۋلادى. ئۆتكەن ئىشلارنى سۈرۈشتۈرمىگەن تەقدىردىمۇ ھازىر ئۆزەڭنىڭ بىر تۇققان ئاكاڭ ئەلمەن ئەۋلاتتىن - ئەۋلاتقا ئۈلۈشۈپ كېلىۋاتقان ۋاڭلىق مەنسەۋىدە ئولتۇرۇپ ھۆكۈمرانلىق قىلىۋاتىدۇ. بۇ يەردە ھازىر ساڭا ئوخشاش ئاق سۆڭەك ۋە خان ئەۋلاتلىرى شۇنداقلا سىنىپى تەرەققىي يۇقۇرى بولغان كىشىلەرگە ئورۇن يوق، ئۇلارنىڭ ئىستىقبالىمۇ خەۋپلىك. مەسىلەن، بۆكەي خان، ئابلايخان، ئابۇلغەيزىخان قاتارلىقلارنىڭ ئەۋلاتلىرىنىڭ ھېچقايسىسىغىمۇ ئېتىۋار قىلىنغىنى يوق. شۇڭا سەنمۇ شۇلارنىڭ بەرسى قاتارىغا ئۆتۈپ قىلىپ ئۆز ھاياتىڭنىڭ ئەركىنلىگىدىنمۇ مەھرۇم بولۇپ قىلىشىڭدىن ئەنسىرەيمىز. شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەن ئىزىڭ بىلەن كەينىڭگە قايتىپ ئۆز يېرىڭدە ئوقۇغىنىڭ ياخشىراقمىكىن» دەپ مەسلىھەت بېرىشكەن. شەرىپقانمۇ بۇ مەسلىھەتنى ماقۇل كۆرۈپ قايتىپ كەلگەن.

1922 - يىلى شەرىپقان ئوقۇشنى مەقسەت قىلىپ ئۇرۇمچىگە كېلىدۇ ۋە ئىلگىرىدىن تونۇشلىغى بولغان باي موللا دېگەن كىشىنىڭ ئۆيىگە چۈشىدۇ. باي موللا دېگەن كىشى بولسا خەنزۇچە تىل - يېزىقىنى ياخشى بىلىدىغان، شۇ ۋاقىتتىكى ھۆكۈمەتنىڭ بىر قانچە مەھكىمىلىرىدە تەرجىمانلىق ۋە باشقا خىزمەتلەرنى ئىشلەپ كېلىۋاتقان ئادەم بولۇپ، 1911 - يىلىدىكى دازۇكتۇڭ سايلاش قۇرۇلتىيىغا ئالتايدىكى قازاق ۋە موڭغۇللار نامىدىن ۋەكىل بولۇپ بارغان زەكەرىيا بەيسىگە تەرجىمان بولۇپ بارغان، خېلى بىلىملىك زىرەك ئادەم ئىدى.

شەرىپقان ئۆزىنىڭ ئوقۇش ئۈچۈن روسىيىگە بېرىپ ئۇ يەردە ئىشى ئەپلەشمىگەندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە كېلىپ خەنزۇچە ئوقۇشنى ئارزۇ قىلىۋاتقانلىغىنى ئېيتقاندىن كېيىن باي موللا بۇنىڭغا ئىنتايىن خۇرسەن بولىدۇ ۋە قىزغىن قارشى ئالىدۇ. ئۇ دەرھال شەرىپقانىنى باشلاپ شۇ چاغدىكى شىنجاڭنىڭ ھۆكۈمدارى ياڭ زىڭشىڭغا ئۇچراشتۇرىدۇ ۋە ياڭ زىڭشىڭغا: «شەرىپقان ئالتاي قازاقلىرىنىڭ باشلىغى ئەلەن جۇنۇاڭنىڭ ئوكىسى، ئۇ بۇ يەرگە خەنزۇچە ئوقۇشنى ئارزۇ قىلىپ كەپتۇ. بەرەر مەكتەپ تەشكىل قىلىنسا، موڭغۇل - قازاق باللىرى كېلىپ ئوقۇسا ياخشى بولاتتى» دېگەن تەلەپنى قويىدۇ. ياڭ زىڭشىڭ باي موللىنىڭ بۇ پىكىرىنى توغرى تېپىپ ماۋارىپ نازارىتىنىڭ باشلىغى لیۇۋۇنلۇڭغا: دەرھال بىر مەكتەپ تەشكىل قىلىشنى بۇيرۇيدۇ. لیۇۋۇنلۇڭ بۇيرۇقنا بىنائەن شۇ چاغدىكى قانۇن (فاجىك) شوتاڭنىڭ بىر نەچچە ئېغىز ئۆيلىرىنى بىكار قىلىپ مىڭخاشوتاڭ (موڭغۇل - قازاق مەكتەۋى) نامىدا بىر مەكتەپ ئېچىپ بېرىدۇ. شەرىپقانىنىڭ ئۆزىگە مەسلىھەتچى دېگەن نام بېرىپ ئايلىق مۇئاشىنى 80 سەر قىلىپ بەلگىلەيدۇ، شۇنىڭ بىلەن شەرىپقان مىڭخاشوتاڭدا خەنزۇچە ئوقۇشقا باشلايدۇ.

1923 - يىلى 3 - ئايدا مەنمۇ ئۇرۇمچىگە كېلىپ، شەرىپقانىنىڭ ياردىمى بىلەن خەنزۇچە ئوقۇشقا كىردىم. بىز كەلسەك بۇ مەكتەپتە ئاران بىر سىنىپلا ئوقۇغۇچىلار بار ئىكەن، كېيىن شەرىپقانىنىڭ چاقىرىغى بىلەن ئالتاي، غۇلجا، تارباغاتاي، قارا-

شەھەر، ئۇرۇمچى قاتارلىق ۋىلايەتلەردىكى قازاق - موڭغۇل مىل-

لەتلىرىدىن 80 بالا كېلىپ قوشۇلدى. بىر يىلدىن كېيىن مەكتەپنىڭ ئورنى باشقا جايغا يۆتكەلدى. ئوقۇغۇچى سانىمۇ كۆپۈيۈپ ئاز ساندىكى خەنزۇ ئوقۇغۇچىلىرىنى قوشقاندا 150 نەپەرگە يېقىن ئوقۇغۇچى بولۇپ قالدۇق. دەسلەپتە 4 يىللىق باشلانغۇچ سىنىپ ئىدى. كېيىنىرەك ئىككى يۈقۈرى سىنىپ قوشۇلۇپ شۇ چاغدىكى تەرتىپ بويىچە تولۇق باشلانغۇچ مەكتەپ بولدى. ھەر يىلى قىشتا 40 كۈن تەتىل قويۇپ بېرىلگەچكە ئالتايدىن كەلگەن بالىلار بەزىدە ئۆيگىمۇ بېرىپ كېلىپ تۇرىدۇق. ئۇ چاغدا قاتناش ماشىنىسى يوق بولغانلىقتىن ئات بىلەن ئەكۈدۈل يول ئارقىلىق 13 كۈندە ئالتايغا باراتتۇق.

شەرىپقان مۆڭغۇل قازاقلاردىن بولغان 60 دەك ئوقۇغۇچىلار ئىچىدە خېلى ئىلغار ئوقۇغۇچى ئىدى. ئۇ، سوۋېت ئىتتىپاقىدىن كەلگەن كىتاپ - ژورناللارنى ئوقۇماچىدىكى سوۋېت كونسۇلخانىسىنىڭ مەدەنىي ئىشلار خىزمەتچىسى تاجىدىن دېگەن تاتار ئارقىلىق يوشۇرۇنچە ئېلىپ قىزىقىپ ئوقۇپ يۈرەتتى. بەزەن مۇھىم ماقالىلارنىڭ مەزمۇنىنى بىزگە ئېغىزچە سۆزلەپمۇ بېرەتتى. شەرىپقان خەنزۇچە خەت - ساۋادى چىققاندىن كېيىن ئۆز پۇلى بىلەن شاڭخەي، بېيجىڭ قاتارلىق شەھەرلەردىكى «شاڭڭۇ ئوشۇگۈەن» دىن دوكلاڭ زاجىرى، گۈانچا، مىنزوزاجۇ قاتارلىق ژورناللارنى پوچتا ئارقىلىق ئالدۇرۇپ ئوقۇيتتى ۋە بۇ ژورناللاردىكى بەزى ماقالىلارنى، بولۇپمۇ خەلقارا ۋە سوۋېتلەر ئىتتىپاقىدا ئېلىپ بېرىلمۇاتقان يېڭىلىقلارنى ئوقۇغۇچىلارغا چۈشەندۈرۈپ بېرەتتى. شەرىپقان بۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالماي ئۆز يېنىدىن راسخوت چىقىرىپ، دەم ئېلىش كۈنلىرىدە شابالا دېگەن بىر روس مۇئەللىمدىن روسچە ئۆگىنىشنى داۋاملاشتۇرۇۋەدى. شۇنداق قىلىپ ئۇ روس تىلى جەھەتتىكى بىلىمىنىمۇ

خېلى ئاشۇرۇۋالدى. شۇندىن كېيىن ئۇ روسچە كىتابلارنى بولۇپمۇ سوۋېت كونسۇلخانىسىدىن يۇشۇرۇن ئالغان ماركسىزم - لېنىنىزم ھەققىدە ئېنىقتىدائى ساۋات بېرىدىغان كىتابچىلارنى تولاراق ئوقۇيدىغان بولدى. بۇ بىر تەرەپتىن شەرىپقاننىڭ سىياسى سەۋىيىسىنىڭ يۇقۇرى كۆتۈرۈلىشى ۋە دۇنيا قارىشىنىڭ توغرىلىنىشىغا سەۋەپ بولغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇنىڭ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدىكى ئىناۋىتىنى يۇقۇرى كۆتەردى.

بۇ چاغدا شىنجاڭدا مۇستەقىل ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزۈپ تۇرغان ياڭ زىڭشىن ئېچكى جۇڭگو بىلەن ئانچە مۇناسىۋەت قىلمايتتى. تەرانسپورت ئىشلىرى پەقەت تۈگە كارۋىنىغىلا يۆلەنگەچكە سودا قاتناش ئىشلىرى لەنجۇنىڭ بۇ تەرىپىدىلا، بەك يىراق كەتسە تىيەنجىنگىچە بولاتتى. ياڭ زىڭشىن ئادەتتە «ئېچكىرىسىدە مالمانچىلىق قانچە كۆپ بولسا، شىنجاڭدا تىنچلىق شۇنچە ياخشى بولىدۇ» دەيتتى، ئەمىلىيەتتە ئۇ شىنجاڭنى ئۆز ھۆكۈمرانلىغىدىكى مۇستەقىل پادىشالىق دەپ ئىدارە قىلىپ، خەلقنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنىڭ ئېچىلىشىغا يول قويۇشنى خالىمايتتى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئەتىيازىن ئەكسىيەتچىل سىياسەتىنى يەرلىك مىللەتلەرنىڭ ئىچىدىن چىققان يۇقۇرى قاتلام ئاق سۆڭەك، ۋاڭ، گۇڭ، ئاخۇن، لاما، بەگ ۋە بايلارنى ئارقا تېرەك قىلىش ئارقىلىق يۈرگۈزەتتى. بۇنداق ئەھۋاللارنى كۆرگەن شەرىپقان، ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋى خەۋەرلىرىدىن ئالغان تەسىراتلىرى بويىچە "قانداق بولمىسۇن بىر ئىش باشلاش كېرەك" دېگەن پىكىرگە كەلگەن ئىدى. شۇڭا ئۇ ئوقۇغۇچىلار ئارىسىدا ئۆزىنىڭ شۇ چاغدىكى مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە قارشى ھىسسىياتىنى ھەر تەرەپلىمە ئىپادىلەشكە باشلىغان ئىدى.

شەرىپقاننىڭ بۇنداق كۆز قاراشلىرىنى ئۆزى قويغان كۆز-

قۇلاقلىرى ئارقىلىق بىلىپ تۇرغان ياك زىكشىن، ئۇنى بۇ مەكىشۈنىڭ بىلەن مەن 1929 - يىلىنىڭ بەشىدا جىمىنەيگە تەپتىن يىراقلاشتۇرۇش ئۈچۈن ئامال ئىستەپ، 1927 - يىلنىڭ ئايتىپ كەلدىم. شەرىپقان بىلەن بىزنىڭ قىشلاقنىڭ ئارىلىغى ئاۋالقى يېرىمدا ئۇنى ئالتاينىڭ بۇرۇلتوقاي ناھىيىسىگە شەنـ45 كىلومېتىر كېلەتتى. ئۇ بىزنىڭ ئاۋۇلغا كېلىپ (ئومېنىڭ ئاچام جاك قىلىپ بېكىتكەنلىگى توغرىسىدا بۇيرۇق چىقاردى. بۇ قازاق بىلەن بۇندىن 2 يىل بۇرۇن تۇرمۇش قۇرغان) بىر ھەپتە مىللىتىدىن بىرىنچى قېتىم شەنجاك قويۇلىشى خۇددى قازاق تۇردى ۋە ماڭا: «سەن ئەمدى ئوقۇشنى توختۇتۇپ مەن بىلەن خەلقىگە نىسبەتەن قىلىنغان چوڭ غەمخورلۇقتىڭ كۆرۈنـ بىللە خىزمەت ئىشلە، ھازىرياك ئۆلۈپ جىن شۆرىن ھاكىمىيەت ئۈسـ سىمۇ ئەمەلىيەتتە ئۇ شەرىپقان ئۈچۈن بىر سۈرگۈن قىلىنىش تىگە چىقتى. بۇنىڭ مۇستەبىتلىگى ياڭدىنمۇ ئېشىپ كەتتى. ئىدى. چۈنكى ئۇ چاغدىكى بۇرۇلتۇقاي، قاتناش ئىشلىرى ئېنـ پۇخرانىڭ چىدىغۇچىلىگى قالماي كۆز يېشى كۆل بولماقتا. زۇـ تايىن قېيىن بولغان بىر چەت ناھىيە بولۇپ، ناھىيە بازىرىدا لۇم شۇ دەرىجىدە چېكىدىن ئاشقانلىغى ئۈچۈن ھازىر خەلق ئاران 28 ئۆيلۈك ئادەم بار ئىدى. ناھىيىگە قاراشلىق 6000 مۇنداق زورلۇق - زۇمبۇلۇقتىن قاندىق قۇتۇلۇشنىڭ يولىنى ئۆيلۈك چارۋىچىلار بولسا قىش - ياز مال - چارۋا كەينىدىن تاپالمايۋاتىدۇ. شۇڭا خەلقنى ئۇمۇمى يۈزلۈك ئۈيغۇتۇپ، زۇلۇمـ كۆچۈپ، كۆچمەنلىك بىلەن تارقاق ئۇرمۇش كۆچۈرەتتى. لېكىن دىن قۇتۇلۇش، ئەركىن ھايات كۆچۈرۈشنىڭ يولىغا يېتەكلەش شەرىپقان ئۆزىنىڭ مەقسىدىنى بۇنىڭ بىلەن توختۇتۇپ ئۈچۈن ئىشلەشنىڭ ۋاقتى يېتىپ كەلدى. ئېنىقراق قىلىپ ئېيىتـ قويماي، ئالتاي ئۆلايىتىنىڭ مەركىزى سارسۇمبە (ھازىرقى سام ئالتاي 1917 - يىلغا قەدەر مەرگەزگە بۇاستە قارايدىغان ئالتاي) شەھرىگە بېرىپ، مۇستەبىت ھاكىمىيەتكە قارشى ھەرـ ئالاھىدە ئۆلايەت بولۇپ كەلگەن ئىدى. ئۇ چاغدا ئالتاي خەلقى كەت قىلىش يوللىرىنى ھەر تەرەپلىمە ئىزدەندى ۋە ھەر سالـ مەركىزىي ھۆكۈمەتكە (بېيجىنگە) 300 ئات (سارنوختىنىڭ ئېتى ھەدىكى ئادەملەر بىلەن ئۇچرۇشۇپ مەسىلىھەت ئېلىپ باردى. دەپ ئاتىلىدىغان ئات) سېلىق تۆلەيتتى. ئالتاينىڭ ھۆكۈمدارى بېيجىندىن بۇاستە كېلەتتى. 1918 - يىلدىن باشلاپ ئالتاي

شەرىپقاننىڭ سىياسى پائالىيىتىنىڭ باشلىنىشى

1928 - يىلى يازدا مەن ئىمتىھان بېرىپ ئۇرۇمچىدىكى بىرىنچى ئوتتۇرا مەكتەپكە كىردىم. قىشلىغى شەرىپقاندىن خەت ئالدىم. ئۇ خېتىدە: «سەن قىشلىق دەم ئېلىش ۋاقتىدا جېمىنەيگە كەل، مەن بۇرۇلتۇقايدىكى شەنـ جاڭلىق خىزمەتتىن بوشاپ ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. چاقىرغان سەۋۈدىمنى ئۆزەڭ كەلگەندە ئېيتارمەن»، دەپ يېزىپتۇ.

ئۇرۇمچىدىكى بىرىنچى ئوتتۇرا مەكتەپكە كىردىم. قىشلىغى شەرىپقاندىن خەت ئالدىم. ئۇ خېتىدە: «سەن قىشلىق دەم ئېلىش ۋاقتىدا جېمىنەيگە كەل، مەن بۇرۇلتۇقايدىكى شەنـ جاڭلىق خىزمەتتىن بوشاپ ئۆيگە قايتىپ كەلدىم. چاقىرغان سەۋۈدىمنى ئۆزەڭ كەلگەندە ئېيتارمەن»، دەپ يېزىپتۇ.

ئۇ، بىز ئالدى بىلەن ئالتاينىڭ ھازىرقى باشلىغى جاڭ مېڭ يۇۋەنـ
نى مۇشۇ ئىشىمىزغە ياردەم بېرىدىغان قىلىپ پـايدىلىنىشىمىز
كېرەك. چۈنكى ئۇنىڭ جىن شـۆرىن بىلەن بـولغان زىددىيىتى
بار، شۇ سەۋەپتىن ئۇنىڭ كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئورنۇمـدىن ئايـ
رىلىپ قالارمەنمىكىن دېگەن ئەندىشىسىمۇ بار، يەنە بىر تەرەپـ
تىن ئـۇنىڭ ئالتاينىڭ ئالتۇن كان بايلىقىنى ئۆزى مۇستەقىل
ئىگىلىلەپ مەركەزگە بېۋاستە قاراشلىق ئالاھىدە ئىلايەت (ئايماق)
نىڭ خوجايىنى بولۇش مەقسىدىمۇ بار. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ بىز
نىڭ پىكىرىمىزگە قوشۇلىدۇ ۋە بىز بىلەن ئاسان بىرلىشەلەيدۇ.
مېنىڭ بىلىشىمچە ئالتاي خەلقىنىڭ قولىدا ئۇزاقتىن بېرى ساقـ
لىنىپ كېلىۋاتقان كەم دېگەندە مىڭدىن ئارتۇق يارىملىق مىلـ
تىق بـار. ئۆكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن سوۋېتتىن قېچىپ كەلـ
گەن ئاق روس ئەسكەرلەرنىڭ ئىلىپ كەلگەن قورالىرىنى خەلق
كۆپلەپ سېتىۋالغان ئىدى. بولۇپمۇ 1921 - يىلى قاچقۇن باكىچ
بىر نەچچە مىڭ ئادەم بىلەن تارباغاتاي چېگىرىسىدىن ئۆتۈپ
ئالتايغا كەلگەندە ئەسكەرلىرى قوسىغى ئاچلىقتىن قوللىرىدىكى
مىلتىقلىرىنى تاماققا، كىيىمگە تېگىشىپ سېتىپ كەتكەن ئىدى،
لېكىن ئـوق ئاز، بـۇنىڭ سىرتىدا مىنىڭ ئاكام ئەلەن جۇن-
ۋاڭ بىلەن خەنە فىيىە بەيسىنىڭ قولىدا يەنە زىڭشىن بەرگەن
600 تال مىلتىق بار، بۇ مىلتىقلارنىڭ ئوقلىرى بىر قەدەر تو-
لۇغراق. بىراق بەش ئاتار ئـاز. تولىسى قوغۇشۇن ئوقلۇق
توققۇز ئاتار ۋە بىر ئاتارلاردىن ئىبارەت. بۇ قورالىلارنى قول-
غا كەلتۈرۈش ئانچە تەس ئەمەس؛ مـەن ئالتايدا خـەنەفىيىە
بەيسى بىلەن سۆزلۈشۈپ كۆردۈم. قارىشىمچە ئـەگەر بىز ئىش
باشلىساق ئۇ سۆزسىز قوشۇلىدۇ. لېكىن ئۆز ئاكامنىڭ پىكىرى-
نى سىناپ باقسام، يېقىن كەلمەيدىغاندەك قىلىدۇ. نـاھايىتىمۇ

قـورقۇنچاق ئادەم، ئـوچـۇق ئېيتمىدىم. بـۇ كىشىنىڭ خـانىمى
خـادىـۋاڭ بـولسا، نـاھـايىتى خـەۋپـلىك. ئـەگەر قىلچىلىك
بىر ئىشنى بىلىپ قالسا چىش - تىرنىغى بىلـەن قارشى چىقىدۇ.
ئۇ، ئاكامنىڭ پۈتۈنلەي ھوقۇقىنى قولغا كەلتۈرىۋالغان بولۇپ
ھەممىنى ئۆزى باشقۇرىدۇ. لېكىن ئىش باشلىنىپ كەتسىلا بۇـ
نىڭ چارىسى ئاسان. يـەنـە بىرتەرەپتىن چـارۋىچى خـەلقىمىز
ئىچىدە بـاي، تۆرە بـاشلىقلارنىڭ ئىناۋىتى، تـەسىر دائىرىسى
خـېلى كـۆچـلۈق. شـۇنىڭ ئـۈچـۈن ئـالـدى بـىلەن خـەلق
ئىچىدە ئـابرويـى بـار، كـۆپـچىلىككە سـۆزى ئـۆتـىدىغان
ئادەملەرنىڭ قانىدىغى بولمىسۇن ئۇنىڭ يارىدىمىنى قولغا كەلتۈـ
رۈشىمىز لازىم. مەن مۇشۇ بىر ھەپتە ئىچىدە بىز بىلەن بىللە
ئوقۇغانلاردىن زارىپنى ئېلىپ ئالتايغا بارىمەن. سەنمۇ كەينىمدىن
مانكەننى، بـورچۇندىكى مەھمۇتنى ئېلىپ بـار. بـۇلارنى ئىشە-
مىزغا يـارەملەشتۈرەيلى، بۇلارنىڭ دادىلىرى ۋە ئاكىلىرىنىڭ
خەلق ئىچىدە تەسىرى بار، ئابرويلۇق ئادەملەر»، دىدى.

مـەن ئـورۇنلاشتۇرۇش بويىچە مـانكەن ۋە بـورچۇندىكى
مەھمۇتنى ئېلىپ 15 كۈندىن كېيىن ئالتايغا باردىم. شەرىپقان
خەنەفىيىەبەيسىنىڭ ئـاۋۇلىغا كەتكەن ئىكەن. بىز شۇ يـەرگـە
بـاردۇق. بـارغان كـۈنىمىزنىڭ كـەچلىگى شەرىپقان قـوزغىلاڭ
كـۆتىرىش توغرىسىدا بىرىنچى قېتىم مەجلىس ئاچتى. بۇ مەجـ
لىسكـە خـەنـەفىيىەبـەيسى ۋە ئـۈنىڭ چـوڭ ئـوغلى بۇقـات
(خەنەفىيىەبەيسىنىڭ سالامەتلىگى ناچار ۋە ياشقا چـوڭ بـولۇپ
قالغـانلىقتىن ئـۈنىڭ ئىشلىرىنى ئـوغلى بـۇقات بـاشقۇراتتى)،
كىچىك ئوغلى جىيدەي (بـۇمـۇ بىز بىلـەن ساۋاقداش ئىدى)
لەر قاتناشتى.

مەجلىستە شەرىپقان خـەلـقنىڭ ئـۇستىدىـكى زورلـۇق -

زوراۋانلىقلارنى بىر قاتار پاكىتلار ئىارقىلىق سۆزلەپ ئۆتكەندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئاساسى پىكىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ: «جەن شۇرېن ھۆكۈمىتىنىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇشنىڭ بىردىن - بىر يولى قوزغىلاڭ قىلىپ 1917 - يىلىدىن ئىبارەت» دېدى. ئۇ يەنە بۇ ئىشنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ چارە ۋاسىتى جاڭ مىڭيۈەننىڭ بۇ ئىشقا قوشۇلغانلىقىنى ۋە يار- دەم بېرىدىغانلىقىنىمۇ ئېيتىپ ئۆتتى. ئۇ يەنە ئالتاينىڭ 1917 - يىلىدىن بۇرۇن ئالاھىدە ۋىلايەت بولۇپ مەركەزگە بېقىنىپ تۇرغانلىقىنى، بۇ جەھەتتىكى تارىخى ئامىللارنى بايان قىلىپ، ئالتاينىڭ مەركەزگە بويسۇنۇشتىكى ئەڭ مۇھىم سەۋەبنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئۇ

يوق ئادەملەرمۇ بولىدۇ. داستىخاندا باشقا سۆز بولمايدۇ، چاي زىياپەت بىلەن تۈگەيدۇ» دىدى.

كەچقۇرۇنلىقى داستىخان سېلىنىشتىن ئىلگىرى بىزگە سىرتتىن قاتناشقۇچىلارنى بىر - بىرلەپ تونۇشتۇردى. ئالتايدىكى قوراللىق كۆچمەنلەرنىڭ باشلىغى دوتۇك مەھكىمىسىدە ئىشلەيدىغان جاك سەنمۇجاك، پىيادە قىسىملار باشلىغى لىيۇينگجاك، خەنەفىيەبەيسىنىڭ سەنمۇجاڭى چىك پىنشۇ، شىياۋمادۇينىڭ دۇيجاڭى جۇدا دۇيجاك، سارسۇمبەدىكى چىك شىيەنجاك، شاڭيېخۇيدىكى ۋاڭ خۇيجاك، ئابدۇللا شاڭزۇك (خۇيزۇ)، مەمەت شاڭزۇك (ئۇيغۇر)، رىشىنگۇڭنىڭ لاۋبەنى تاۋجىڭلى، تيەنجىڭنىڭ لاۋبەنى گاۋجىڭلەر بولۇپ ھازىر ئىسسىمدە قالغانلىرى مۇشۇ كىشىلەر ئىدى. داستىخان ئۈستىدە يەپ - ئىچىش ۋە ئادەتتىكى پاراڭلاردىن باشقا، بۇ يىل ئالتاينىڭ تويتۇغۇش، ئازۇ باي، يېڭى ساي قاتارلىق جايلىرىدىن كۆپلەپ ئالتۇن چىقمۇاتىدۇ، ئالتۇن كولاش ئۈچۈن كەلگەن كىشىلەر كۆپىيىپ بېرىۋاتقانلىقتىن، بازار باھاسىنىڭ ئۆرلەپ كەتكەنلىگى قاتارلىق گەپلەردىن ئىبارەت بولدى.

بىز بىلەن بىللە كەلگەن ھەمراھلىرىمىز مېھمانخانىدا ياتتى. شەرىپقان بىلەن ئىككىمىز جاك مېڭيۇەننىڭ قېشىدا بولۇپ تېگىشلىك كىشىلەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تەييارلىق ئىشلىرىغا قاتناشتۇق. ئىشنى پىلانلاشتا بىللە بولغانلار جاك سەنمۇ جاك، جۇدادۇيجاك، جاك مېڭيۇەننىڭ كاتمۇي ۋاك داجۇك، چىكپىنشۇلار ئىدى. بىر نەچچە قېتىم مەسلىھەتلىشىپ ئاخىرىدا تۆۋەندىكى ئىككى قارار ماقۇللاندى: بىرىنچىسى، مەركىزى ھۆكۈمەتكە كۆچمەنلىكنىڭ نامىدىن بىرىلىدىغان ئەرز، ئىككىنچىسى پۈتكۈل ئالتاي ۋىلايىتىدىكى ھەر

مىللەت خەلقلىرىگە قارىتا يېزىلغان چاقىرىق. بۇ ئىككى ھۆججەتنىڭ ئەسلى نۇسخىسىنى شەرىپقان ئۆز قولى بىلەن يېزىپ تەييارلىدى. بۇ ھۆججەتلەرنىڭ مېنىڭ ئىسىمدە قالغان قىسقىچە مەزمۇنلىرى مۇنداق: مەركىزى ھۆكۈمەتكە يېزىلغان ئەرىز: ئالتايدا قازاق، مۇڭغۇل، خەنزۇ، ئۇيغۇر، تۇنگان، روس، تاتار قاتارلىق 7 مىللەت بار. بۇلار ئۇزۇندىن بېرى ۋەتىنىمىزنىڭ يېراق چېگرىسىدا بىر - بىرىسىگە ياردەملىشىپ قويۇق ئىتتىپاقلىق بىلەن تۇرمۇش كۆچۈرۈپ كەلمۇاتىدۇ. بىر چاغلاردا جۇڭغار ئاق سۆڭەكلىرى شىنجاڭدا ھۆكۈمرانلىق يۈرگۈزگەن ۋاقىتتا ئالتاي خەلقى جۇڭغار تاجاۋۇزىغا چىدىيالماي ئىختىيارسىز ھالدا ۋەتىنىمىز ئالتايدىن ئېرتىش دەرياسىنى ياقلاپ كۆچۈپ، كۆچكەن قازاقلارنىڭ ئالدىنقى بىر بۆلۈمى سىر دەرياسىغا قەدەر باردى. بۇنى ئالتاي خەلقى تاھازىرغىچە «جۇڭغار چاپقۇنى، ئاقتاپان چۈبۈرىندى» دەپ ئاتاپ ئەۋلاتتىن - ئەۋلاتقا سۆزلەيدۇ. جۇڭغارلارنىڭ ئەڭ ئاخىرقى خانى ئامىرسانا قونتەيجى ۋەتىنىمىزگە خائىنلىق قىلىپ چەت بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ، مەركەزگە قارشى چىقىپ، ئاخىرى شىنجاڭدىن قېچىپ چار روسىيەگە ئۆتۈپ كەتتى، بۇ جەرياندا ئالتاي خەلقىنىڭ مىللى قەھرىمانى جانىبەك باتۇر خەلقە رەھبەرلىك قىلىپ، چار روسىيە تاجاۋۇزچى ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇزلۇكسىز ئۇرۇش قىلىپ، ۋەتىنىمىز ئالتايغا قايتىدىن كۆچۈپ كەلگەن. شۇنىڭدىن ئانچە ئۇزاق ئۆتمەيلا 1791 - يىلى ئالتاي قازاقلىرىنىڭ باشلىغى كۆگەدای مەركەز بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ بېيجىڭگە بېرىپ چېەنلۇك خان بىلەن كۆرۈشكەن. چېەنلۇك خان كۆگەدايغا جىڭگو گۈكلۇق مەنسەپ بېرىپ، ئالتاينى مەركەزگە بىۋاستە قارايدىغان ۋىلايەت قىلىپ بېكىتكەن. شۇ كۈندىن باشلاپ 1917 - يىلغا قەدەر، ئالتاي خەلقى ئالاھىدە ۋىلايەت

بولۇپ، خەلقىمىز ۋەتەنگە ھالاللىق ۋە سادىقلىق بىلەن خىزمەت قىلىپ ئۇزۇن يىللاردىن بېرى بىرلىكتە ياشاپ كەلدۇق. ئالتايىنى باشقۇرىدىغان ھۆكۈمەت باشلىقلىرى بېيجىڭدىن بېۋاستە ئەۋەتىلىپ تۇردى. 1911 - يىلى بېيجىڭدە 1 - قېتىملىق دازۇكتۇك سايلاش قۇرۇلتېيى ئېچىلغاندا ئالتاي ئالاھىدە ۋىلايىتىدىن موڭغۇل، قازاق مىللەتلىرىگە ۋەكىل بولۇپ زەكەريا بېيسى بېجىڭگە بېرىپ قۇرۇلتايغا قاتناشتى. خۇەيرىنتاڭدا ئېچىلغان قۇرۇلتايغا زەكەريا بېيسىنىڭ تەلەۋى بويىچە مۇڭغۇلچە، خەنزۇچە تىل بىلىدىغان تەرجىمان باي مولا بىللە بېرىپ مەجلىسكە قاتنىشىپ تەرجىمانلىق قىلغان. قۇرۇلتايدىن كېيىن ئۈچ ئايدىن ئارتۇق ۋاقىت بېيجىڭدە تۇرۇپ بارلىق مەسىلىلەرنى خاتىرىلەپ يېزىۋېلىپ كەلگەن. خەلقىمىزنىڭ ئاساسى كەسپى مال چارۋىچىلىق بولۇپ، نوپۇسىمىز، مالىلىرىمىز ئوخشاش ئۆسۈپ بەخىتلىك ئەركىن ھايات كۆچۈرۈپ كەلگەن تۇرۇق، 1917 - يىلى ئالتاينىڭ ئالاھىدە ۋىلايەتلىك ئورنى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، مىلتارىست يېڭى زىكشىنگە ئوتكۈزۈپ بېرىلگەندىن كېيىن ئالتاي خەلقىنىڭ بېشىغا ئېغىر كۈلپەتلەر چۈشتى. ئالۋاڭ - ياساقلار كۈنسانىاق كۆپىيىپ خەلق كۆتۈرالمىغۇسىز ھالغا يەتتى. يەر بېجى، مال بېجى، يامۇلدىكى ئەمەلدارلار ۋە ئەسكەرلەر ئۈچۈن چۆپ ئوروش، ئاش لىق، ئوتۇن، سۇ توشۇش، ئەمەلدارلارنىڭ سودا كىرالىرىغا ھاشا بېرىش، ئۇيان - بۇيان ماڭىدىغانلىرىغا مىنىدىغان ئات، يۈك توشۇيدىغان تۆگىلەرگىچە تەييارلاپ تۇرۇش قاتارلىق تۇرلۈك تۈمەن سىلىقلار ھەددىدىن ئېشىپ كەتتى. ئەگەر مۇشۇ ئالۋاڭ، ھاماشالارنىڭ بەرەسى ئورۇنلانمىسا، يىنىگى قامچا، ئېغىرى تۇرمگە تاشلاش. ھەتتا ئەنسىز يوقۇتمۇشتەك جازالارغا ھۆكۈم قىلىنىدۇ.

ئىلگىرى ياك زېكشىن، ھازىر جىن شۇرېننىڭ قۇلى بولۇپ ئىنسانى ھوقۇقتىن پۈتۈنلەي مەھرۇم بولدۇق. كۆرگەن ئوقۇبەتلىرىمىزنى، تارتقان جاپا - مۇشەققەتلەرىمىزنى قەلەم بىلەن يېزىپ تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس.

بىزنىڭ ھۆكۈمەتكە قويىدىغان تەلىبىمىز: ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ 1917 يىلدىن بۇرۇنقى ئالاھىدە ۋىلايەتلىك ئورنى ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ئالتاي خەلقىنى جىن شۇرېننىڭ زۇلمىدىن ئازات قىلىشنى سورايمىز. ئالتاينىڭ ھازىرقى داۋىگى ھەم دۈتەكى جاك مېڭيۈەن خەلق ئۈستىدىكى بۇنداق ئېغىرچىلىقنى ئېلىپ تاشلاشقا قۇدرىتى يەتمەيۋاتىدۇ. جىن شۇرېننىڭ بېۋاستە ئەۋەتكەن ئادەملىرى ئالتاينىڭ ھەممە ئىدارە مەھكىمىلىرىگە ئورۇنلىشۋېلىپ، جاك مېڭيۈەنگە يول قويمايۋاتىدۇ. جاك مېڭيۈەن بولسا خەلقىگە كۆيۈنمىدىغان خەلقپەرۋەر ئادەم. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز مەركەز قاچان ئالتايغا مەخسۇس ئادەم ئەۋەتكۈچىلىك جاك مېڭيۈەننى ئالتاي ئالاھىدە ۋىلايىتىنىڭ دۇتۇك ھەم داۋىگى قىلىپ بەلگىلەپ بېرىلسە دەپ تەلەپ قىلىمىز. ئەگەر بىزنىڭ بۇ ئەرزىمىز قوبۇل كۆرۈلمەي ئېتىۋارسىز تاشلاپ قويۇلسا، ئۈچاغدا چىداشلىق بېرەلەيدىغان ھالىمىز قالمايدۇ. ئەخمىيارسىز قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىپ جىن شۇرېننىڭ ئالتايدىكى مۇستەبت ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئۆز ھۆقۇقىمىزنى ئۆزىمىز قوغدايمىز ... دىگەنلەردىن ئىبارەت.

ئالتايدىكى ھەر مىللەت خەلقىغە يېزىلغان چاقىرىقنىڭ مەزمۇنى ھۆكۈمەتكە يېزىلغان ئەرىز بىلەن ئاساسىي جەھەتتىن ئوخشاش. لېكىن مەزمۇن، قۇرۇلۇش جەھەتتىن كىشىلەرگە تەسىر قىلىدىغان، ۋىجدانىنى قوزغىتىدىغان ئەمىلى مىساللار كەلتۈرۈلۈپ چۈشەندۈرۈلگەن ۋە پۈتۈن ئالتاي خەلقىنى قوللىرىغا قورال

ئېلىپ مىلتارسىت جەن شۇرېننىڭ ئۆز بېشىمچىلىقىغا قارشى چىقىپ، ئۇنىڭ ئالتايدىكى ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، مەركىزى ھۆكۈمەتنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىگىدىكى بىر يەرلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇشقا چاقىرىق قىلغان.

مەجلىستىن كېيىن ھەركەت پىلانى تۈزۈلدى:

1) مەركىزىي ھۆكۈمەتكە يېزىلىددىغان ئەرزنىڭ ئەسلى نۇسخىسى قازاقچە يېزىلىپ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنسۇن. ئۇنىڭغا ئالتايدىكى ھەر مىللەت خەلقلىرىگە ۋەكىللىك قىلالايدىغان ئەل باشلىقلىرى قول قويۇپ، مۆھۈرلىرىنى باسسۇن.

خەلققە يېزىلىددىغان چاقىرىق قازاقچە، موڭغۇلچە، خەنزۇچە ئۈچ تىلدا يېزىلسۇن ۋە مەركەزگە يېزىلغان ئەرز بىلەن بىللە ئېلىپ يۈرۈپ تېگىشلىك ئادەملەرگە ئوقۇپ بېرىلسۇن. بۇ ھۆججەتلەر ئىش باشلاش ۋاقتى ئېنىق بەلگىلەنگەندىن كېيىن تارقىتىلسۇن.

2) ئالتاينىڭ 7 ناھىيىسىنى قوغداش ئۈچۈن 2100 كىشىلىك قوراللىق كۈچ ئۈيۇشتۇرۇلسۇن، قوراللىق كۈچلەرنى باشقۇرۇش ئۈچۈن دوتوك مەھكىمىسىدە يېڭۈچۇ (ھەربى ئىش يۈرگۈزۈش باشقارمىسى) قۇرۇلسۇن، ئۇنىڭ كۈندىلىك ئىشىنى باشقۇرۇشقا جاك سەنمۇجاك بەلگىلەنسۇن. يارەمچىلىككە ئېھتىياج قاراپ ئالتايدىكى ھەر مىللەتتىن بەردىن كىشى، مىللەتنىڭ ئاز - كۆپلىكىگە قاراپ بەزى مىللەتتىن كۆپرەك ئادەم بەلگىلەنسۇن.

3) قوراللىق كۈچنىڭ ھەقىقى سانى ۋە تەقسىماتى مۇنداق: ھازىر لۈيېڭجاڭنىڭ قولىدىكى 600 ئادەمنىڭ كەم قىسمىنى تولۇقلاپ نەق 600 ئادەمگە يەتكۈزۈلسۇن. شىياۋمادۇي نىڭ (مۇھاپىزەتچى ئاتلىق ئەسكەر) ئەسكەرلىرى 200 ئادەمگە

كۆپەيتىلسۇن. جەمەنەي، قابا، بورچىن، بۇرۇلتوقايدىكى ئەسكەرلەرنىڭ سانى 200 كىشىدىن بولۇپ ھەرقايسى ئۆز ئورۇنلىرىدىن قوزغالمىسۇن، باشلىقلىرى يارىملىق بولمىسا يۆتكىۋېتىپ ئورنىغا مۇۋاپىق ئادەم قويۇلسۇن. كۆكتوقاي، چىڭگىلدىكى مادارىنىڭ 300 ئادىمى شۇ ئىككى ناھىيىنىڭ ئۆزىدە تۇرسۇن، ئۇنىڭغا يارەمچىلىككە بىر قانچە كىشى ئەۋەتىپ بېرىلسۇن. خەنەفىيەبېيسىنىڭ ئەسكەرلىرىدىن يۈز ئادەم، ئەلەن ۋاڭنىڭ ئەسكەرلىرىدىن 50 ئادەم، قابا ۋە جەمەنەيدىكى خەنزۇ ئەسكەرلىرىدىن 50 ئادەم ئاجرىتىپ ئېلىپ، ئۇنىڭغا كۆكتوقاي چىڭگىل قازاقلىرىدىن يۈز ئادەم ئەسكەرلىككە ئېلىپ قوشۇپ بۇقاتنىڭ قوماندانلىغىدا شۇ ئىككى ناھىيىگە ئورۇنلاشتۇرۇلسۇن ۋە مادارىن بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ئىش ئېلىپ بارسۇن. ئالتايدىكى روسلار بىلەن موڭغۇللاردىن 200 ئەسكەر ئېلىنىپ ئۇنىڭ باشلىقلىرى ئايرىم بەلگىلەنسۇن. شەرىپقان ئالتايدىكى ھەرقايسى مىللەتلەردىن تەشكىللەنگەن ئەسكەرلەرنىڭ باش قوماندانى بولۇپ تەينىلىنىپ، جاك مېگىۋەننىڭ يېنىدا تۇرۇپ مەسلىھەت بىلەن ئىش ئېلىپ بارسۇن.

موڭغۇل، قازاق، روس مىللەتلىرىنىڭ قولىدا ياراق ئاز ئەمەس، ھەممىسى تامام يېغىۋېلىنىپ ھەرقايسى مىللەتلەردىن قۇرۇلغان ئەسكەرلەرگە تارقىتىپ بېرىلسۇن، ئوق - دورا كەم بولسا ئۇنىڭ چارىسىنى كۆرۈپ يەتكۈزۈپ بېرىلىدۇ. شياۋ مادۇي لۈيېڭجاڭنىڭ ئەسكەرلىرىنى تولۇق قوراللاندۇرغاندىن كېيىن تەخمىنەن 200 دىن ئارتۇق مىلتىق ئېشىپ قېلىش مۇمكىن، بۇلار خەلقتىن ئېلىنغان ئەسكەرلەرنىڭ مىلتىق يېتىشمىگەنلىرىگە تارقىتىپ بېرىلسۇن.

ئۇيغۇرلار بىلەن تۇنگانلاردىن ئېلىنمىدىغان ئەسكەرلەر

هازىرچە ئايرىم - ئايرىم هالدا قۇرۇلماستىن، ئۇيغۇرلار قازاق ئەسكەرلىرىنىڭ ئىچىگە، تۇنگانلار خەنزۇ ئەسكەرلىرىنىڭ ئىچىگە قوشۇپ تەشكىللەنسۇن، دەپ قارار چىقىرىلدى.

مەجلىسنىڭ ئاخىرقى كۈنى جاڭ مېڭيۈەن ئىشىمىز بىلەن مۇناسىۋەتتى بار ھەممە كىشىلەرنى چاقىرىپ ئولاردىن ئىككى ھۆججەت ھەم ھەرکەت پىلانى توغرۇلۇق پىكىر ئالغاندىن كېيىن، ئەگەر باشقىلاردا پىكىر بولمىسا بۇ ھۆججەتلەرنى خەنەفىيەبىيسىگە ئوقۇپ بېرىپ، ئۇنىڭ ماقۇللىغىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن يۇرت باشلىقلىرىغا قول قويغۇزۇپ ئىشقا كىرىشەيلى، ئىشىنىڭ قانداق ئېلىپ بېرىلىۋاتقانلىغىدىن مېنى خەۋەرلەندۈرۈپ تۇرۇڭلار، ئالاقىمىز ئۈزۈلۈپ قالمىسۇن، ئۇنىڭ ئۈستىگە ناھايىتى سەگەك بولۇڭلار، دەپ يوليورۇق بېرىپ مەجلىسنى ئاخىرلاشتۇردى.

بىز شەرىپقان بىلەن خەنەفىيەبىيسىنىڭكىگە كېلىپ، جاڭ مېڭيۈەن بىلەن تۇزگەن پىلان ۋە ئىككى ھۆججەتنى ئوقۇپ بەردۇق ۋە تۆۋەندىكىدەك ئىشلىمەكچى بولدۇق: مەركەزگە يېزىلغان ئەرىزدىن تۆت نۇسخا، چاقىرىقتىن بىر نەچچە نۇسخىنى كۆچۈرۈپ يېزىپ بۇقات سارسۇمبە، بۇرۇلتوقاي، كۆكتوقاي، چىگگىل قاتارلىق 4 ناھىيىگە، مۇقاش بۇرچىن، قاباا، جىمنەي قاتارلىق 3 ناھىيىگە بېرىپ، ئۇچرۇشۇشقا تېگىشلىك ئادەملەر بىلەن كۆرۈشۈپ ھۆججەتكە شەخسى مۆھىرلىرىنى باستۇرۇپ ئېلىش ۋە ئىشەنچىلىك كىشىلەر بىلەن ئاشكارە سۆزلىشىپ خەلقنىڭ قولىدا بار مىلتىقلارنىڭ تۈرى ۋە ئوق-دورىلىرىنىڭ مىقدارى قاتارلىقلارنى ئېنىقلاپ تىزىملاۋېلىپ، ۋاقتى كەلگەندە دەرھال تەييار بولۇپ تۇرىدىغان قىلىپ قۇيۇش، قەبىلىلەردىن ئەسكەرلىككە ئېلىنىدىغان كىشىلەرنىمۇ سىرتتىن

تىزىملىكىگە ئېلىپ، ئۆز ۋاقتىدا دەرھال سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرالايدىغان هالەتكە يەتكۈزۈش ئۈچۈن مەخسۇس كىشىنى مەسئۇل قىلىپ قويۇش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت.

مەن تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىگە ئاساسەن جېمنەيگە كېلىپ مانكەننىڭ دادىسى قابىل تەيجى بىلەن كۆرۈشتۇم ۋە يۇقۇرىدىكى ئەھۋاللارنى ئېيتىپ چۈشەندۈرۈپ ھۆججەتكە مۆھىرىنى باستۇرۇپ ئالدىم. ئاندىن ئەلەن ۋاڭغا بېرىپ ھەممە ئەھۋالنى كەڭ دائىرىدە سۆزلەپ چۈشەندۈردۈم. ئۇ ئادەم: مەن ئويلاۋنۇپ باقاي، سەن تۆت-بەش كۈندىن كېيىن قايتىپ كەل، شەرىپقان بالىلىق قىلىپ چاتاق چىقىرىپ يۈرمەسۇن دەپ مۆھىر باسمىدى. مەن: ئىشىمىز ئالدىراش، كېچىكتۈرۈشكە بولمايدۇ. مەن ئەتىگىنچە مۆشۇ يەردە بۇلاي، سىز خانىمىڭىز بىلەن ئوبدان كېڭىشىپ كۆرۈڭ، بۇنىڭغا ئالتايدىكى ھەممە مىللەت خەلقلىرى قوشۇلدى، شۇڭا سىزنىڭ چەتتە قىلىشىڭىز ئۆزىڭىزنىڭ كېلەچىگىڭىز ئۈچۈن ھۇ ياخشى بولماس، بولۇپمۇ ئالتاينىڭ دوتۇڭى جاڭمېڭيۈەن ئۆزى بىۋاستە يېتەكچىلىك قىلىۋاتقان ھەركەت ئىكەنلىگىنى چۈشەنسىڭىز بولىدۇ، - دىدىم. ئەتىسى ئۇ كۆپچىلىكنىڭ نارازى بولۇشى ۋە جاڭ مېڭيۈەندىن قورقىنىلىغىدىن نائىلاج شەخسى مۆھرىنى بېسىپ بەردى. لېكىن مەكىمىسىنىڭ تامغىسىنى بېسىپ بەرمىدى.

جېمنەيدىكى ئىشىم بىر تەرەپ بولغاندىن كېيىن بورچىنغا كېلىپ مەخمۇت بىلەن قاباغا بارماقچى ئىدىم. بۇرچىنغا كەلسەم سارسومبىدە زور ئۆزگىرىش بوپتۇ. ئەھۋالنىڭ قانداق بولغانلىغىدىن خەۋەر تېپىش ئۈچۈن ئۈچ كۈن توختاپ قالدىم. ئويلىمىغان يەردىن شەرىپقان ئۆزى زارىپ قاتارلىق ئون نەچچە ئادەم بىلەن بۇرچىنغا كېلىپ قالدى.

ئەھۋال مۇنداق بولغان ئىكەن: شەرىپقان بىلەن

جاڭمىگىيۇۋەنىمك ئالتايدىكى ھەركەتلىرىدىن جىن شۇرىن خەۋەر تې-
پىپتۇ. ئاندىن كېيىن ئۇ قوشتولۇغايدا تۇرۇشلۇق ۋۇيمگجاڭ دىگەنگە
تېزلىك بىلەن ئالتايغا بېرىپ لىيۇيمگجاڭنىڭ خىزمەتىنى ئۆتە-
كۈزۈۋېلىشى توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىپتۇ. جاڭ مېگىيۇەن بىلەن لىيۇيمگ-
جاڭغا جىددى بۇيرۇق بېرىپ ئۇلارنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتىپتۇ.
يەنە بىر تەرەپتىن ئۇرۇمچىدىكى ۋې جىڭگو دىگەننى 200 ئاتـ
لىق ئەسكەر بىلەن ئالتايغا ئەۋەتىپتۇ، ئۇلار فۇكاڭنىڭ تۆۋەن
تەرىپىدىكى قۇم يولى بىلەن كېچە - كۈندۈز مېڭىپ، بىر كېچىدىلا
ئالتايغا باستۇرۇپ كىرىپتۇ. بۇ چاغدا جاڭ سەنمۇجاڭ ئالتۇن
كان ئىشچىلىرىدىن ئەسكەر ئېلىشقا، شەرىپقان بۇقاتنىڭ ئىش-
لىرىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن كەتكەن ۋاقىت بولۇپ، جاڭ-
مېگىيۇەنىڭ قولىدا يۈزگە يەتمەيدىغان شياۋمادۇينىڭ ئەسكىرىلا
قالغان ئىكەن. ئۇنىڭ ھېچقانداق تەييارگەرلىگى بولمىغانلىقتىن
قورالسىز قارشىماق قىلالماپتۇ. جاڭ مېگىيۇەن سىرتقا چىقىپ
كەتكەن ئادەملەردىن يارىدەم كېلىپ قالار دىگەن ئۈمىت بىلەن
خىزمەت تاپشۇرۇشنى 3 كۈن كېچىكتۈرگەن بولسىمۇ ھېچقان-
داق خەۋەر بولمىغاندىن كېيىن ئاخىر ئامالاج ھەممە خىزمەت
ھوقۇقىنى تاپشۇرۇپ بېرىپتۇ ۋە ئۆزى ئۇرۇمچىگە بېرىشقا
ماقۇل بوپتۇ. خەنەپىيەبىيسىنىڭ قولىدا 300 كىشىلىك قوراللىق
ئادەم بولسىمۇ، ئۇلار ئۆي - ئۆيلىرىدە بولۇپ، دەرھال سەپەر-
ۋەرلىككە كېلەلمىگەنلىكتىن ئۇلگۈرەلمەپتۇ.

شەرىپقان ھەممە ئىشنىڭ مۇشۇنداق ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچـ
رىغانلىغىنى ئېيتىپ: جىن شۇرىنغا مەخپىي ئاخبارات بەرگەن
كىشى خەنەپىيەبىيسىنىڭ سەنمۇجاڭى چىڭپىنشۇ دىگەن نەرسىكەن.
ئۇ كۆرۈنۈشتە «سىلەرنى قوللايمەن» دەپ، ئىككى يۈزلىمىلىك
قىلىپ، ھەممە ئەھۋالنى بېلىۋالغاندىن كېيىن يۇشورۇن ھالدا

جىن شۇرىنغا ئاخبارات يوللاپ تۇرۇپتۇ.مەن دەسلەپتىلا بۇ ئەب-
لەخنىڭ بەزى ئىشلىرىدىن گۇمانلىنىپ جاڭمېگىيۇەنگە ئېيتقان
ئىدىم. ئۇ، ھېچ ۋەقەسى يوق، بۇمۇ جىن شۇرىنغا نارازى
ئادەم، ئۇنىڭغا ئىشىنىشكە بولمىدۇ، دەپ ئېيتىۋار قىلمىغان ئىدى،
دىدى. ئۇ يەنە ئەھۋال مۇنداق بولغاندىن كېيىن مەن جاڭمگ-
يۇەن بىلەن يۇشۇرۇنچە كۆرۈشۈپ ئەمدى قانداق قىلىش توغ-
رىسىدا سۆزلەشتىم. ئۇنىڭ ئېيتقىنى: تەييارلىغىمىز كىچىكىپ
قېلىپ ئۆلگۈرەلمىدۇق. مېنى ئۇرۇمچىگە چاقىرىۋاتىدۇ.
بارمىسام بولمايدۇ. لېكىن ئۇ مېنى ھېچنىمە قىلالمايدۇ. ئۇرۇم-
چىدىمۇ مېنى قوللايدىغان كىشىلەر بار. شۇنىڭدەك بۇ ئىشنى
جىن شۇرىن تولىمۇ سۈرۈشتە قىلىپ كېتەلمەيدۇ. چۈنكى بىزنىڭ
مەركەز بىلەن مۇناسىۋەت قىلىشىمىزنى سۈرۈشتە قىلمىدىغان
بولسا جىن شۇرىن ئۈچۈن پايدىسىز، بۇ مەسىلە ئاشكارە ئوت-
تۇرىغا قويۇلۇپ مۇنازىرىگە چۈشسە، بىزنىڭ كۆز قارىشىمىزنى
قوللايدىغانلار شىنجاڭدىنمۇ مەركەزدىنمۇ كۆپلەپ چىقىدۇ، ئۇ
ۋاقىتتا جىن شۇرىننىڭ ئورنىغا خەۋپ تۇغۇلۇپ ئۇنى يۆتكە
ۋېتىشى مۇمكىن، چۈنكى ئۇ گەنسۇلۇق، باشقا ئۆلكىلەردىن
كەلگەنلەر ئىچىدىمۇ ئۇنى قوللىمايدىغانلار ئاز ئەمەس. مەن
قاتارلىق يۇقۇرىراق مەنسەپكە ئىگە بولغان كىشىلەر ئارىسىدا
جىن شۇرىن بىلەن ئۇزەكگى تېپىشمىدىغان ئادەملەرمۇ بار. شۇڭا
جىن شۇرىن بۇ مەسىلىنىڭ پاتراق بىر تەرەپ بولۇپ بېسىلىپ
قېلىشىنى كۆزلەيدۇ. شۇڭا ئۇ ماڭا خەۋپ سالالمايدۇ.
ئىككىچى تەرەپتىن ئۇ، بۇ ئىشقا سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ چې-
تىشلىغى بار دەپ گۇمان قىلىدۇ. ئەگەر ئالتاينىڭ يۇرت
باشلىقلىرىنى قىستاپ قويسام، ئۇلارنى سوۋېت ھۆكۈمىتى قول-
لاپ قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ قالسا، ئىشنىڭ ئاقىۋىتى چوڭىيىپ

كىتىش ئېھتىمالى بار دەپ قورقمىدۇ. شۇنداقلا مەركەزگە يېزىلغان ئەرزده «ئەگەر تەلۈمىز قوبۇل كۆرۈلمىسە قورال- لىق قوزغىلاڭ كۆتىرىمىز» دېگەن خىتاپمۇ بار. ئۇ ئەگەر شۇنداق ۋەقە توغۇلۇپ قالسا تاشقى موڭغۇلنىڭ قوبدا ئۆلىيە تىدىكى قازاقلارمۇ بۇنىڭغا قوشۇلۇپ كېتىشى مۇمكىن، دەپ ئويلايدۇ. چۈنكى قوبدادىكى قازاقلار بىلەن ئالتاي قازاقلىرى- نىڭ تىگى - تەكتى بىر قەبىلە، ئۇلارمۇ ئاباق كېرەي بولۇپ بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇققان، قۇدا - باجا، باردى - كەلـ دىسى كۆپ بولۇپ كەلگەن خەلق ئىكەنلىگىنى جەن شۇرېن ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭلاشقا جەن شۇرېن ئالتايدىكى قازاق، موڭغۇل ۋە باشقا مىللەتلەرنىڭ باشلىقلىرىغا ھېچقانداق بېسىم ئىشلىتالمايدۇ. سىلەر جەن شۇرېننىڭ مۇشۇنداق ئاجىزلىغىدىن پايدىلىنىپ، ھېچ نەرسە بىلمىگەندەك بولۇۋېلىپ تەييارلىقىـ لارنى كۆرۈۋېرىڭلار،— دە ئاندىن ئىشنى باشلاۋېرىڭلار، دېدى. ۋە يەنە، بىزنىڭ ھەركىتىمىز مۇشۇنىڭ بىلەنلا توختاپ قالماس- لىقى كېرەك. ھەممىمىز غەيرەتكە كېلىپ يېڭىۋاشتىن ئىشقا كىرىشىشىمىز لازىم. ھازىرقى ئىشىمىز مەخپىيەتلىكنى ساقلاپ بۇ قېتىمقى مۇڭاپىقىيەتسىزلىكتىن تەجرىبە ساۋاق ئېلىپ ئۆلكىمىزنىڭ ھەممە تەرەپلىرىگە نەزەر سېلىشىمىز، باشقا جايلارنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرۇشىمىز لازىم. شەرت - شارائىت پىشىپ يەتكەندە كۆچمىزنى توپلاپ ئىشەنـ چىلىك ھالدا ئىشقا كىرىشىشىمىز لازىم. ھازىرچە سەزگۈر- لىگىمىزنى ئاشۇرۇپ جەن شۇرېننىڭ ئادەم ئەۋەتىپ ئاخبارات توپلىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن باشقىلارنىڭ كۆزىگە كۆپ چې- لىقماي تىنچ بولۇپ تۇرۇشقا دىققەت قىلايلى، دېدى

كۆپ ئۆتمەستىنلا شەرىپقاننى "ئۇرۇمچىگە كېلىپ ھۆكۈمەت

ئىشلىرىغا ياردەملەشسۇن" دېگەن ئۇقتۇرۇش كەلدى. قايتا - قايتا چاقىرتىلىۋەگەندىن كېيىن، شەرىپقان بارمىسا بولمايدىغانلى- غىنى ھېس قىلىپ مۇنداق دېدى: «مەن ئۇرۇمچىگە بارمىسام جەن شۇرېننىڭ گۇمانى تېخىمۇ كۈچەيىدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە ئۇرۇمچىگە بېرىپ ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا تۇرسام ئاندىن ئۇ خا- تىرجەم بولىدۇ. بۇ يەردىكى تەييارلىق ئىشلىرىمىزغىمۇ قولايلىق پۈرسەت تۇغۇلىدۇ. مەن ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن ئۆلكىمىزنىڭ ھەممە ئەھۋالىدىن خەۋەردار، ئەقىل - پاراسەت ۋە مەنىۋى جەھەتتىن يارەم بېرەلەيدىغان ئادەملەر بىلەن ئۇچرۇشۇپ، بىزنىڭ نۆۋەتتىكى قوزغىلاڭ كۆتىرىلىشىمىز توغ- رىسىدا ۋە بۇ ئىشىمىزنى ئۆلكىمىزده بولۇۋاتقان جەن شۇرېن- غا قارشى ھەرىكەتلەر بىلەن قانداق بىرلەشتۇرۇش توغرىسىدا مەسلىھەت ئالسام كېيىنكى ئىشلىرىمىز ئۇچۇن مەلۇم پايدىسى بولار. مەن ئۇرۇمچىگە بارغاندىن كېيىن جەن شۇرېن مېنى نازارەت ئاستىغا ئېلىپ قايتۇرماسلىغى جەزمەن. شۇڭا سەن بىللە بېرىپ ئەھۋالنىڭ قانداق بولغانلىغىنى ئۆز كۆزۈڭ بىلەن كۆرۈپ قايىتقىنىڭ ياخشى بولارمىكىن دېگەن ئويغا كەلدىم» دېدى. مەن بۇ پىكىرگە قوشۇلۇپ ئۇرۇمچىگە بىللە بارىدىغان بولدۇم.

بىز 1930 - يىلى 5 - ئايدا ئۇرۇمچىگە قاراپ يولغا چىقتۇق. شەرىپقان ئائىلىسىنى جېمنەيدە قالدۇرۇپ، سىڭلىسىنىڭ ئېرى سېيىتقان ۋە كاناۋۇيى تاش موللانى ھەمراھقا ئالدى. سېيىتقان ئېغىر بېسىق، ھەر قانداق ئىشنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالايدىغان پىششىق يىگىت ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئاتلىق يول يۈرۈپ 15 كۈنده ئۇرۇمچىگە كەلدۇق. بىزنىڭ كىلىشىمىزدىن ئالدىن خەۋەردار بولۇپ تۇرغان بۇرھان شەھىدى، ھەيدەر سەيرانى،

باي موللا قاتارلىق كىشىلەر ۋە باشقا تونۇش - بىلىشىلەردىن نۇرغۇن ئادەملەر يىغىلغان تاش دىگەن يەرگىچە چىقىپ بىرنى كۈتۈپ تۇرغان ئىكەن.

شەرىپقان ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن جىن شۇرېن ئۇنى قوبۇل قىلىپ: «سەن ئىلگىرى ئۇرۇمچىدە ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ گۇۋاھنامىسىنى بولۇپ ئىشلىگەن ئىكەنسەن، مەن شۇ خىزمەتنىڭنى ئەسلىگە كەلتۈردۈم. ئەمدى ماڭا يارەملىشىپ موڭغۇل - قازاق ئىشلىرىغا ئالاقىدار ئىشلاردا مەسلىھەت كۆرسىتىپ تۇر» دىگەن ياسىما سۆزلەرنى قىلىپ، ئائىلىڭنى ئۇرۇمچىگە كۆچۈرۈپ ئېلىپ كەلگىن، دەپ يولىيورۇق بەردى. دىمەك ئۇ مۇشۇنداق بىر قاپقانىنى قۇرۇپ شەرىپقاننى ئۇرۇمچىدىن باشقا ياققا چىقالمايدىغان قىلىپ قويدى.

شەرىپقان ئۇرۇمچىگە كەلگەندىن كېيىن تىزلا ۋاقىت ئىچىدە شىنجاڭنىڭ ھەممە جايلىرىدا بولۇۋاتقان ئەھۋاللارنى بىلىۋالدى. دەل مۇشۇ مەزگىلدە جىن شۇرېن بىلەن قۇمۇل ۋاڭى شا مەخسۇتنىڭ زۇلمىغا قارشى خوجانىيازھاجى يېتەكچىلىگىدىكى قۇمۇل دىخانلار قوزغىلىڭى پارتلاپ جىن شۇرېن ۋە شا مەخسۇتنىڭ ھاكىمىيىتىگە ئېغىر تەھدىت سېلىنىۋاتقان ۋاقىت ئىدى.

قازاقلارنىڭ ئەھۋالىغا كەلسەك: ئالتاي ۋىلايىتىگە قاراشلىق چىڭگىل، كۆكتۇقاي ناھىيىسىدە تۇرۇشلۇق قازاق چارۋىچى خەلقلىرى، جىن شۇرېننىڭ ئېغىر زۇلمىغا چىداپ تۇرالماي تىنچ ۋە ئەركىنلىك ياشاش يولىنى ئىزدەپ شەرققە قاراپ توپ - توپى بىلەن كۆچۈپ باريكۆل ناھىيىسىگە كەپتۇ. بۇ يەردىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ ئېغىر زۇلۇم ئاستىدا تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ شەرقە قاراپ

كۆچۈپ، گەنسۇ، چىڭخەي، شىزاڭلارغا بارساق تىنچ - ئەركىن تۇرمۇش كۆچۈرگىلى بولار دىگەن ئۈمىت بىلەن داۋاملىق ئىلگىرىلەشكە كىرىشىپتۇ.

جىن شۇرېن بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، ئىلگىرى ئالتاي دىكى قوزغىلاڭ قىلىش ھەرىكىتىمىزدىن مەخپى ئاخبارات بېرىپ تۇرغان چىڭ پىنشو دىگەننى شەرقىي يولنىڭ باش قۇماندانلىغىغا بەلگىلەپ، كۆچكەن قازاقلارنى توسۇشقا ۋە باسىتۇرۇشقا ئەۋەتمىتۇ.

شەرىپقان پۈتۈن ئۆلكە دائىرىسىدە بولۇۋاتقان ھەر خىل سىياسى ۋەقەلەرنى بولۇپمۇ قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر دىخانلىرىنىڭ قوزغىلىڭىنى ئەتراپلىق تەتقىق قىلىپ ئۆزىنىڭ ئالتايدا ئېلىپ بارغان ھەرىكەتلىرىنى تەھلىل قىلدى ۋە بۇنىڭدىن تېگىشلىك تەجرىبە ھاسىل قىلىپ ماڭا مۇنداق دىدى: قۇمۇل دىكى قوزغىلاڭ ماڭا چوڭقۇر تەسىر قىلدى، بىزنىڭ مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ قېلىشىمىزنىڭ مۇھىم سەۋەبى ئىممىسىنى ئويغۇتۇپ كەڭ تۇردە سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرەلمىگەنلىگىمىزدە، شۇنى ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، بىزنىڭ كەڭ خەلق ئىممىسىغا ئىشىنىشىمىز ۋە ئۇلارنى تېرەك قىلىشىمىز بەكمۇ يېتەرسىز بولدى. ھەممە ئۇمىدىمىزنى ئاز سانلىدىكى يۇقۇرى قاتلام كىشىلىرىنىڭ ئىناۋىتىگە ۋە ئۇلاردىكى قوراللىق كۈچقا تايىنىپ شۇ يول بىلەن ئىنقىلاۋى مەخسەتكە يېتىمىز دىگەن قۇرۇق خىيالغا بېرىلدۇق. قۇمۇلدىكى قوزغىلاڭنىڭ ئالتاي خەلقىگە بولغان تەسىرى ناھايىتى چوڭ، بۇ ئەھۋال مۇندىن كېيىن ئالتاي خەلقىنىڭمۇ بېشىغا كېلىشىدە گەپ يوق. يېقىندا كۆچۈپ كەلگەن قازاقلار چىڭ پىنشۇنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن سوقۇشۇپ تۇرۇپ قۇمۇل چېگىرىسىدىن

ئۆتۈپ گەنسۇغا قاراپ ماڭغاندا قانلىق قىرغىنچىلىققا ئۇچراپتۇ.

مەن بۇ يەردىكى تونۇش كىشىلەردىن بىر ئىككى ئادەم تېپىپ بارىكۆل، قۇمۇلغا ئەۋەتتىم ئۇ يەردىكى خەلقنىڭ ئەھۋالىنى بولۇپمۇ قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ قانچىلىك دەرىجىگە يەتكەنلىگىنى ئېنىق بىلىپ ئاندىن كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىگە ئادەم ئەۋەتىپ خەۋەر ئالمىمەن. ئەمدى سىلەر سودا قىلىش ئۈچۈن ئالغان نەرسە كېرەكلىرىڭلارنى ئالتايغا ئېلىپ بارغاندىن كېيىن، سودىگەرچىلىك قىلىش پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ تۇرۇپ مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر بىلەن كۆرۈشۈش ئارقىلىق يۇقۇرىدا ئېيتىلغان ئەمىلى ئەھۋاللارنى كەڭ تۇردە تەشۋىق قىلىپ، قۇمۇلنىڭ بۈگۈنكى كۈنى ئالتاينىڭ ئەتىكى كۈنى بولىدىغانلىقىغا بارلىق پۇقرالارنى ئىشەندۈرۈشىڭلا لازىم. كېيىنكى ئىشلارنى قانداق قىلىش مەسىلىسىنى ئۆز ۋاقتىدا شارائىت بىلەن ھىساپلىشىپ پات - پات خەۋەرلىشىپ ھەل قىلارمىز.

سېيتقان سەن بىلەن قايتىپ بالا - چاقامنى ئېلىپ كەلسۇن، ھېنىڭ قېشىمدىمۇ بىر ئىشەنچىلىك ئادەم بولۇشى كېرەك سېيتقانمۇ مەن بىلەن بىللە بولۇشقا ماقۇل بولدى. پوچتىغا خەت سالساڭ، تېچ - ئامانلىقنىلا ياز. خەتنى تەكشۈرىدۇ. مۇھىم ئىش بولسا مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىش ئارقىلىق ئەھۋاللىشايلى دەپ بىر قاتار يولىۋرۇقلارنى بەردى. مەن شەرىپقانىڭ يولىۋرۇغى بويىچە 1930 - يىلى 6 - ئاينىڭ ئاخىرلىرىدا جېمنەيگە قايتىپ كەلدىم. ئۇرۇمچىدىن ئېلىپ كەلگەن مالنى ئىشمىمزنى يۈرگۈزۈشنىڭ نۇقتىلىق جايلىرى بولغان بورچىن، قابا، جېمنەيدىن ئىبارەت 3 ناھىيىگە تەقسىم قىلىپ تېرە - يۇڭ سېتىۋالىدىغان سودىگەر سۈپىتىدە ئىشقا كىرىشتۇق. ئۇچرۇشۇشقا تېگىشلىك ئادەملەر بىلەن كۆرۈشۈپ شەرىپقانىڭ سالامىرىنى يەتكۈزدۇك.

ـۇقاتنىڭ ئاۋۇلىغا بېرىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكىنىمىزدىن كېيىن ئۇ مۇنداق دېدى: ئىشنى ئەمدى كىچىكتۇرمەسلىك كېرەك، ھەممە شەرت - شارائىتنى تەلىتۈكۈس ھازىرلايمەن دەپ ساقلاپ تۇرۇشقىمۇ بولمايدۇ. «ئىش يۇرۇپ كېتىۋتتىپ تۇزۇلىدۇ» دېگەن تەمسىلمۇ بار. قالغان يېتىمىزلىكلەرنى ئىش ئۈستىگە كەلگەندە تولۇقلاپ ئالىمىز. سەن يۇغان باشقا خەۋەر قىل (شەرىپقاننى چاقچاق قىلىپ يوغان باش دېيىشەتتى) ئۇرۇمچىنىڭ ھاۋايى - ھەۋىسىگە بېرىلىپ يېتىۋەرمەي بىر ئىلاج قىلىپ ئالتايغا قېچىپ كەلسۇن. ئۇ كەلسە ئۇنىڭ سۆزىدىن باش تارتىدىغان كىشى يوق. مېنىڭ ئېيتقىدىغان سالىمىم شۇدىدى.

1931 - يىلى 3 - ئايدا قۇناپىيە دېگەن ئادەمنى ھەمرا قىلىپ ئەڭ يېقىن يول بىلەن 10 كۈن يۇرۇپ ئۇرۇمچىگە كەلدۇق. شەرىپقاننى شەھەردىن سىرتقا چىقارماي نازارەت ئاستىدا تۇتۇپ تۇرۇپتۇ. مەن كېلىپ كۆرگەن بىلگەنلىرىمنى ۋە باشقىلارنىڭ تاپشۇرۇقلىرىنى بايان قىلدىم. شەرىپقان بىر نەچچە كۈن ئويلۇنۇپ مۇناسىۋەتلىك كىشىلەر بىلەن مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن ماڭا مۇنداق دېدى: ئالتايدىكى ئېغىر ئەھۋال شىنجاڭنىڭ ھەممە يەرلىرىدە ئوخشاش بولىۋاتىدۇ. بىراق خەلقنىڭ زۇلۇمغا قارشى كەيپىياتى ھەممە يەردە ئوخشاش ئەمەس، بەزى جايلاردا بەگ، ئامبالار، چوڭ يەر ئىگىلىرى ئۆز مەنپەئىتىنى قوغداش ئۈچۈن جەن شورېن ھۆكۈمىتىنى قوللاپ - قۇۋۋەتلىمەكتە ۋە ئۇنىڭغا ئارقا تېرەك بولماقتا. قومۇلدىكى دېخانلار قوزغىلىڭى ھېلىغىچە تاغ ئىچىدىن چىقىپ كېتەلمىدى. ئالتاينىڭ كۆكتوقاي، چىڭگىل ناھىيىلىرىدىن كۆچۈپ كېلىپ گەنسۇغا ئۆتۈپ كىتالماي قالغان بىرقىسىم قازاق چارۋىچىلىرى ھېلىغىچە چېك پىنشۇ بىلەن ئۇرۇش قى-

لىشىپ تۇرۇۋاتقىنىدەك. خوجىنىياز ھاجى ئۆز كۆچىگە يۆلىنىپ-ئولتۇرۇپ چوڭراق ئىش قىلالمايدىغانلىقىنى 8 تۆگە كىرا قىلدۇق ۋە 4 كىشىنى ھەمرا قىلىپ سەپەرگە ماجۇكيەك بىلەن قوشنا جۇكيەكتىكى ماخمۇتنى يارەمگە چاقىرىپ ئادەم ئەۋەتىپتۇ. مەن ھازىر سار مەھەللا دېگەن كىشەرىپقان: «مەن ئۆيگە كېلىپ بولدۇم، تېز قايتىپ كېلىڭلار» دەپ ئۇنى يۇشۇرۇنچە كۆكتوقاي، چىڭگىلگە ئەۋەتىپ ئۇ يەردىكى ئەھۋالنى بىلەن تۆگىلەرنى ئالتايغا كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتتىم. سىلەر يەنە سودىگەرچىلىك قىلىش قىياپىتىدە ئالتايغا قايتىپ بېرىپ ئېھتىياتچانلىق بىلەن ئىش ئېلىپ بېرىڭلار، ھەرگىزمۇ ئالدىراقسانلىق قىلماڭلار، دېدى.

بىز جېمىنەيگە يېتىپ كەلگىنىمىزدىن كېيىن، شەرىپقانلىك يولىيورىغى بويىچە ئېھتىيات بىلەن ئىش ئېلىپ بارغان بولساقمۇ، بىزنىڭ ئىشلىرىمىزدىن خەۋەر تاپقان، جېمىنەي ناھىيىلىك يامۇلدىكى ئەمەلدارلار كەينىمىزگە پايلاقچى سېلىپ قويۇشقا باشلىدى.

جۇملىدىن ئالتايلىق ھەممە ناھىيىلىرىدە، ھەر خىل باھانىلار بىلەن قولغا ئېلىشلار، ۋە بەزى ئادەملەرنىڭ ئىز سىز يوقۇلۇپ كېتىشىدەك ۋەھىمىلىك ئەھۋاللارمۇ پەيدا بولۇشقا باشلىدى. شۇڭا بىز ۋاقىتنى كىچىكتۈرۈشكە بولمايدىغانلىغىنى مۆلچەرلەپ، شەرىپقانلىك تېزرەك قايتىپ كېلىشى ئۈچۈن خەۋەر بېرىشىمىز كېرەك، دېگەن قارارغا كېلىشتۇق.

شەرىپقانلىك ئۇرۇمچىدىن قېچىپ كېلىشى ۋە قوزغۇلاڭ تەييارلىغى

1933 - يىلى 1 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ساۋەن، مانا-
قاتارلىق جايلاردىن گۈرۈچ ئېلىپ كېلىشنى باھانە قىلىپ

36 - شىنىلىقولغا چىقتۇق. بىز قوشتۇلىغايغا كەلگىنىمىزدە ئارقىمىزدىن
سەپەرگە چىقىپ ئەۋەتىپتۇ. مەن ھازىر سار مەھەللا دېگەن بىر ئادىمى قوغلاپ يېتىشتى
شۇنى يۇشۇرۇنچە كۆكتوقاي، چىڭگىلگە ئەۋەتىپ ئۇ يەردىكى«مەن ئۆيگە كېلىپ بولدۇم، تېز قايتىپ كېلىڭلار»
كىشىلەر بىلەن مۇناسىۋەت ئورناتتىم. سىلەر يەنە سودىگەرچىلىك قىلىش قىياپىتىدە ئالتايغا قايتىپ بېرىپ ئېھتىياتچانلىق
قىلماڭلار، دېدى.

بىز جېمىنەيگە يېتىپ كەلگىنىمىزدىن كېيىن، شەرىپقانلىك يولىيورىغى بويىچە ئېھتىيات بىلەن ئىش ئېلىپ بارغان بولساقمۇ، بىزنىڭ ئىشلىرىمىزدىن خەۋەر تاپقان، جېمىنەي ناھىيىلىك يامۇلدىكى ئەمەلدارلار كەينىمىزگە پايلاقچى سېلىپ قويۇشقا باشلىدى.

جۇملىدىن ئالتايلىق ھەممە ناھىيىلىرىدە، ھەر خىل باھانىلار بىلەن قولغا ئېلىشلار، ۋە بەزى ئادەملەرنىڭ ئىز سىز يوقۇلۇپ كېتىشىدەك ۋەھىمىلىك ئەھۋاللارمۇ پەيدا بولۇشقا باشلىدى. شۇڭا بىز ۋاقىتنى كىچىكتۈرۈشكە بولمايدىغانلىغىنى مۆلچەرلەپ، شەرىپقانلىك تېزرەك قايتىپ كېلىشى ئۈچۈن خەۋەر بېرىشىمىز كېرەك، دېگەن قارارغا كېلىشتۇق.

شەرىپقانلىك ئۇرۇمچىدىن قېچىپ كېلىشى ۋە قوزغۇلاڭ تەييارلىغى

1933 - يىلى 1 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ساۋەن، مانا-
قاتارلىق جايلاردىن گۈرۈچ ئېلىپ كېلىشنى باھانە قىلىپ

چىلىك ئەسكىرى كۆچى بار، قالۇتان، چوڭقۇر، قۇم قاناستىكى لازىملىغىنى، مۇھىم مەسىلىلەردە مەسلىھەتلىشىپ تۇرۇش كېرەك ئوروسلارنىڭ ۋېيجىڭگو بىلەن ھەربى ئىشلار جەھەتتە ئۆچۈن مەزكور ناھىيىدىكى باشلىقلار دائىم ئالاقە باغلاپ مۇناسىۋىتى قانداق ئىكەنلىگىنى بىلىپ كەل. بۇقات بىلەن تۇرۇش لازىملىغىنى تاپشۇرۇپ خەت يازدى.

بۇقات: خەلق ھەممىسى تەييار تۇرىۋاتىدۇ. ئەمدى سەۋەر قىلىپ بولمايدۇ، ئەركىنلىككە يەتسەك دەپ تەشنا بولغىلى خېلى يىل بولدى. شۇڭا ئىشنى كىچىكتۇرمەي باشلاش كېرەك. شەرىپقان ئۇچۇق ئاشكارا ھالدا خەلقە چاقىرىق چىقىرىپ ۋېي جىڭگوغا قارشى قوراللىق قوزغىلاڭنى باشلىسىلا ئۇنىڭدىن باش تارتىپ تۇرىدىغان ئادەم يوق، ھەممىمىز بىر كۈندىلا سەپەرۋەرلىككە كىلىمىز دەپ ئىشەنگىلى بولىدۇ. ھازىرقى ۋەزىيەتتە بىرەر - يېرىم ئادەم يالغۇز ماڭالمايدىغان، مال ئەمەس جاندىنمۇ ئۈمىت يوق بولۇپ قالدى. مادارىن بولسا ۋېي جىڭگوغا تازا يېقىن كىشى، بۇ نەرسە كىمىن يۇقارقى ناھىيىنىڭ ئەسكەرلىرىنى تۆۋەنگە ئۆتكۈزمەي تورىۋالمىغان توساق بولۇپ قالار مىكىن دەپ ئەندىشە قىلىمەن. بورۇلتوقايدىكى ئۆمۈرازاق زەڭگىنىڭ بالىسىغا ئۇتۇنكۈزىدىكى دوستى مالو دېگەن تۇنگان: گاسلىك (ماجوك يېڭىنى دېمەكچى) خوجىنىيازھاجى بىلەن بىرلىشىپ ئالتايغا 500 ئادەم ئەۋەتمىدۇ. ئۇلار قازاقلار بىلەن بىرلىشىپ ۋېي جىڭگونى ئاغدۇرۇپ سارسومبىنى بېسىپ ئالىدۇ، دەپتۇ. مەن ئادەم ئەۋەتىپ بارلىق ئەھۋالىنى ئېگەللەپ ئاندىن شەرىپقانغا خەۋەر قىلىمەن. بۇ تەرەپتىكى ئىشلار توغرۇلۇق ماڭا ئىشەنسۇن، 29 - يىلىدىكىدەك سۇسلىق قىلماستىن مەنمۇ جىددى ھەركەت قىلىپ دېگەن يەردىن چىقىمەن - دېدى.

بۇقات بىلەن كۆرۈشكەندىن كېيىن سارسۇمبىگە كەلدۇق، ۋېي جىڭگونىڭ مېڭىش تۇرۇشى جىددىلىشىپ قاپتۇ. كۆك ئۆيدىكى مادارىننى يېنىغا ئەكىلىۋاپتۇ. جېمىنەيدىكى شۇي

كېرجاك ئوروسلارنىڭ ۋېيجىڭگو بىلەن ھەربى ئىشلار جەھەتتە ئۆچۈن مەزكور ناھىيىدىكى باشلىقلار دائىم ئالاقە باغلاپ مۇناسىۋىتى قانداق ئىكەنلىگىنى بىلىپ كەل. بۇقات بىلەن تۇرۇش لازىملىغىنى تاپشۇرۇپ خەت يازدى.

كۆرۈشۈپ مىنىڭ سالامىمىزنى يەتكۈز، ئۇ ئادەم ئەۋەتىپ، كۆك ئۆيدىكى خۇيزۇ ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى مادارىننىڭ نەمە قىلىۋاتقانلىغى ھەم ئۇنىڭ مەيدانى قانداقلىغىنى سىناپ كۆرسۇن، ئەھۋالدىن ماڭا تىزراق خەۋەر بەرسۇن، كۆكتوقاي بىلەن چىڭگىلگە ئۆزۈم مەخسۇس ئادەم ئەۋەتىپ خەۋەر ئالىمەن. بۇقات سەلىمباقى، ئۇمۇرازاق زەڭگىلەر بىلەن جىددى مۇناسىۋەت باغلاپ قوراللىق كۈچلەرنى يىغىپ ئات ۋە ئوزۇقلارنى تولۇق تەييارلىسۇن. ئۇرۇمچى تەرەپتىن ما جۇڭيىڭ ئالتايغا يارەملىشىش ئۈچۈن ئادەم ئەۋەتىشى مۇمكىن، ئەگەر كەلگەن ئادەملىرى ھالال نىيەت بىلەن ھەقىقى يارەمگە كەلگەن بولسا ئۇلارنى قارشى ئېلىش بىلەن بىللە ئىشلىسۇن. باشقا نىيەتتە بولۇپ ئولجا ئېلىش مەقسىدىدە تالان - تاراج قىلسا ئۇلاردىن مۇناسىۋەتنىنى ئۈزۈپ، ھەركىتىمىزنىڭ بۇزغۇنچىلىققا ئۇچراپ كېتىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىپ ھۇشيار تۇرسۇن، قومۇلغا كەلگەن ما جۇڭيىڭ ئەسكەرلىرى خوجىنىياز ھاجى بىلەن قورال - ياراق تالىشىپ بەزى يەرلەردە ئويلىمىغان زىيانلارنى كەلتۈرۈپ چىقىرىپتۇ. جىن شورىن ئۆزىنىڭ يۇرتلىغىلىيۇ شاۋزۇ دېگەننى ئىچكىرىسىگە ئەۋەتىپ شېڭ شىسەي دېگەننى ئالدۇرۇپتۇ. بۇ ئادەم ياپونىيەدە ئوقۇغان ھەربى مۇتەخەسسىس ئىكەن، بۇنى چىڭ پىنشۇنىڭ ئورنىغا شەرقىي يولنىڭ باش قوماندانلىقىغا بەلگىلەپتۇ دېدى. مەن بۇ خەۋەرلەرنى بۇقاتقا يەتكۈزدۇم. بۇ قات كۆك توقاي، چىڭگىللەرگە ئادەم ئەۋەتىپ شەرىپقانىنىڭ كەلگەنلىگىنى، مۇندىن كېيىن قانداق قىلىش

لیەنجاڭنی بەرەر یۇز ئادەمی بىلەن سارسۇمبىگە يۆتكەپتۇ. چالچىقايدىكى جاڭزىسىغا 30، تاما شاڭيونىڭ بايكوشكىتىكى قابادىكى قارا پەيجاڭ يۇز ئادەمى بىلەن كەپتۇ، بۇرچىندىكى جاڭزىسىغا 120 ئادەم قويۇپ قالغان 200 گە يېقىن ئادەمنى شاۋيىڭجاڭ قول ئاستىدىكى كىرجاڭ ئوروسلىرى قوشۇلۇپ 00 جەمئىيەتگە ئورۇنلاشتۇرۇپتۇ. قېرى جاڭپەيجاڭ بىلەن يۇقۇرىدا ئادەم قوراشتۇرۇپ بۇرچىننى ساقلاۋېتىپتۇ. ۋېي جىڭگو يىڭشۇچ ئاتالغان زومىگەرلەر ئاق قوجا شاماي ھەم يامۇلدىكى موڭغۇل، قارىمىغدىكى ئاۋ يىڭجاڭنىڭ ئادەمنى تولۇقلاپ 800 گە قازاق چاپارمانلار بىرلىشىپ بىر گوروھ بولۇشۇاپتۇ. ئۇلار يەتكۈزۈپتۇ، بۇرچىندىكى كىرجاڭ ئوروسلار بىز بۇرچىننى قازاق، موڭغۇل، ئۇيغۇر خورجالىرىنىڭ ئاشلىقلىرىنى بولاپ ساقلايمىز دەپ 260 ئادەم بېرىپتۇ. ئۇنىڭ باشلىغى چاروسىيە تارتىۋېلىش جەريانىدا بىر قانچە ئادەمنى ئېتىۋېتىپتۇ. قاچاق ئەسكەرلىرىنىڭ ئوفېتسىرى بولغان ئوشكوپ دېگەن ئىكەن. دەمەك سارسۇمبىگە توپلانغان ئەسكەرلەر تەخمىنەن 1250 نەپەرگە يېقىن بولۇپ ئىلگىرىدىن ساقلىنىپ كەلگەن مىڭغا يېقىن مىلتىق بار ئىكەن. مىلتىقنىڭ كۆپىنچىسى ياپون بەش ئاتارى بولۇپ ئوقلىرى كامدەك قالمىدۇ. شەھەر ئىچىدىكى ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل، يەرلىك خەنزۇ پۇقرالىرى نىڭ ئۆز ئارا ئىتتىپاقى ياخشى، لېكىن باشقا يەردىن كەلگەن خەنزۇ، روس ئەسكەرلىرىگە ئىشەنچىلىرى ئاز، شەھەر خەلقى بىر خىل قورقۇش كەيپىياتى ئىچىدە تۇرۇپتۇ. 3 - 4 كۈن سارسۇمبىدە تۇرغاندىن كېيىن تۆگىلەرنى جەمئىيەتگە قايتۇرۇپ ۋېتىپ ئۆزەم شەرىپقانىڭكىگە باردىم. كۆرگەن - بىلگەن ھەممە ئەھۋالدىن دوكلات قىلدىم. شەرىپقانمۇ كەلگەندىن بۇيان جەمئىيەدە بولۇۋاتقان ئەھۋاللارنى سۆزلەپ بەردى: ئەلەن جۇنۇاڭنىڭ قولىدىكى مىلتىقلارنى ئۇنىڭ سەنمۇجاڭى ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېتىپتۇ. جەمئىيەتتىكى شۇي لېيەنجاڭنىڭ خىزمىتىنى قېرى جاڭ پەيجاڭ، زومىگەر يەر ئىگىسى تامال شاڭيۇ، پاكار جاڭ لاۋسەن، كۆك ماڭلاي قاتارلىق تۆت كىشى بىللە باشقۇرىدىكەن، ئۇلار ھازىر 300 دەك ئەسكەر ئاپتۇ، لېكىن مىلتىغى پەقەت 150 دانە ئىكەن، كۆكماڭلاينىڭ

باشقا ياخشى ئادەم يوق، ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇللار دىلھقانچىلىقنى بىلمەيدۇ، ئۇلاردىكى يەرنىڭ ھەممىسىنى تارتىۋېلىپ خەنزۇلارغا ئېلىپ بېرىمەن دەپ ئاغزىغا كەلگەننى جۆيلۈپ خەلقنىڭ غەزىنى قوزغاۋېتىپتۇ. ئەمدى مەن سىلەرگە جەمئىيەتنىڭ ئىشلىرىنى تاپشۇراي، ئەھۋالغا قاراپ ئىش ئېلىپ بېرىڭلار. مەن يەنە باشقا ناھىيىلەرگىمۇ ئادەم ئەۋەتىپ يولىۋۇق بېرىمەن، سىلەر ئالدى بىلەن ۋاقىتلىق بىر ھەربىي كومېتىت قۇرىڭلار، يۇرت ئىچىدىكى بىز تەرەپتە تۇرىدىغان كىشىلەرنى مۇشۇ ھەربى كومىتېتقا قاتناشتۇرۇڭلار، ئىككىنجىدىن خەلق ئىچىدىن ساغلام ۋە چىۋەر ياشلاردىن تاللاپ ئەسكەر ئېلىڭلار، قوراللىق ئەسكىرى كۈچنى تەييارلىغاندىن كېيىن، ئۇلارغا ئوبدان تەلىم تەربىيە بېرىش كېرەك. خەلققە تەشۋىق قىلىپ قورالى بارلار قورال بىلەن، يوقلار كۈچى بىلەن يارەملىشىپ مۇمكىن بولۇشىچە قورال - ياراق، ئوزۇق - ئۇقەت ۋە مىنىدىغان ئات مەسىلىسىنى ھەل قىلىۋېلىش كېرەك. ئۇچىنچىدىن قوزغىلاڭ جەريانىدا يامۇلدىكى تۆرە ئەمەلدارلارنىڭ مال مۈلكىنى مۇسادىرە قىلىش كېرەك. ئۇلارنىڭ بايلىغى خەلقنىڭ قان تەرى بەدىلىگە توپلانغان. شەرتسىز تارتىۋېلىپ

قوزغىلاڭنىڭ باشلىنىشى

ئەلگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بىز شەرىپقانلىقنىڭ يولىيۇرۇغى بويىچە خەلقنى سەپەرۋەر قىلىپ، ئالدى بىلەن ئەل ئىچىدىكى قېرى، مېيىپ ئادەملەر ۋە خوتۇن بالا-چاقىلارنى قىشلاقلارغا كۆچۈرۈدۇق. يارىملىق 40 ئادەمدىن بىر قوراللىق ئەترەت تەشكىللەپ لاستى دېگەن جايدا ھەربىي شتاپ قوردۇق. مۇھەممەت سىدىق بىلەن مەسلىمنى باشلىق، مۇئاۋىن باشلىق قىلىپ 40 كىشىنى 4 كىچىك دۇيگە بۆلۈپ بىردىن دۇيچاڭ بەلگىلىدۇق، ئاندىن رەھبەرلىك ئورگىنى قۇرۇپ ئۇنىڭغا ئۆزەم باشلىق بولدۇم، ئەزالىقىغا مانكەن، نازاربەك، توختاۋ، باستاۋباي، خامزا قاتارلىق ئادەملەر كىرگۈزۈلدى، بەش كۈن ئىچىدە بىر نەچچە يۈز ئادەم شتابىمىزغا كېلىپ ئەسكەرلىككە تىزىملاندى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىن تېنى ساغلام، يارىملىق بولغانلىرىدىن 150 كىشىنىڭ ئەسكەر

خەلق ئىشلىرى ئۈچۈن ئىشلىتىش كېرەك. بۇنىڭ ئۈچۈنبولۇش ئىلتىماسىنى قوبۇل قىلدۇق. شەرىپقان بىزگە بارادەملەر ئىقتىسادى ئىشلارنى باشقۇرىدىغان بىر ئورگان قۇرۇپ، مەخسۇسشىش ئۈچۈن 3 كىشىنى ئەۋەتمەپتۇ. ئۇلارنىڭ بىرسى ھەربىي ئادەمنى مەسئۇل قىلىپ قويۇش كېرەك، تۆتىنچىدىن دىنى زاتلاھەربى خىزمەتتە بولغان ئەھمەد دېگەن كىشى بولۇپ ۋە ھەر ساھە كىشىلىرى بىلەن ئىتتىپاق بولۇپ ئۇلاردىنبېشى 50 ياشلاردا جىسمانى تەرەپتىن ساغلام، چىرايى تۇغرا پايدىلىنىش لازىم. مېنىڭ بۇ دېگەنلىرىم قانداقسۇرلۇك، كېلىشكەن ئادەم ئىكەن، ھەم مەرگەن ئىكەن. شۇڭا بولمىسۇن مۇشۇنداق ئىشلەش كېرەك دېگەنلىك ئەمەس ئۇنىڭغا ئەسكەرلىرىمىز دەرھال «قاراباتۇر» دەپ ئات قويۇۋالدى. ئەمىلى ئىش جەريانىدا پايدىلىق تەرەپلىرىنى ئېلىپ ئىشلەش لازىم. ئۇنى ئىش ئۈستىدە مۆلچەرلەپ ئېلىشقا بولىدۇ، ئۇ شتابىمىزغا مەسلىھەتچى بولدى. قالغان ئىنكىسى بىز شەرىپقانلىقنىڭ بۇ يولىيۇرۇغىنى ئېلىپ ئەلگە قايتىپ ئەسكەرلىرىمىز قاتارىغا كىرگۈزۈپ تىزىملاندى.

شتابنىڭ بۇيرۇغى بىلەن مەسلىم 20 ئەسكەرنى ئېلىپ جارلىقاپ تېغىغا بېرىپ، شاماي بىلەن تاما شاكىيونىڭ 200 قوي، 30 كالىسىنى ھەيدەپ كەلدى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن ئىشىمىزدىن شەرىپقانغا دوكلات بېرىش ئۈچۈن نازاربەك دەمجانىنى ئەۋەتتۇق، شەرىپقان بىزگە: «بۇقاتتىن ماڭا يىقىندا خەۋەر كەلدى، مېنىڭ يۇقارقى ئەلگە يازغان خېتىم ئۇلگۈرۈپ بېرىشتىن بۇرۇن بۇرۇلتوقايدىن ئېلىنغان خەۋەردە ئۇرۇمچىدىن جىرتاق لیو دېگەن بىلەن 6 خۇيزۇ بۇرۇلتوقايغا كەپتۇ. ئۇلار بىزنى ماجۇڭيىڭ ئەۋەتتى. كەينىمىزدىن يەنە 500 كىشى كېلىدۇ. بۇ ئادەملىرىمىزنى قازاقلار بۇرۇلتوقايدا كۈتىۋالسۇن، ئەگەر خەلق تەييارلىنىپ بولغان بولسا بىزنىڭ كىشىلىرىمىزنى ساقلىمايلا ئۇرۇشنى باشلاۋېرىشكە بولىدۇ. ماجۇڭيىڭ بىزنى شەرىپقانلىقنىڭ رەھبەرلىگىدە ئىشلەڭلار دەپ ئەۋەتتى دەپتۇ. لېكىن بۇلار ماجۇڭيىڭ ئەۋەتكەن ئادەملەر ئەمەستەك تۇرىدۇ. سىزنىڭ خېتىڭىزنى كۆرگەندىن كېيىن ئالدىراپ تۇرغان سەلىمباقى ئۇكىردای بىلەن ئۆمۇر رازاق زالىڭ 200 دەك ئادەم بىلەن قوزغىلىپ كەتتى.

خەلىل، ئالىم، ھاكىم، ئېرىسقانلارغا ئەۋەتكەن ئادەملە-

رىم تىخى قايتىپ كەلمىدى. مەن ئۆز كىشىلىرىمنى تولۇقدىن ئىۋەتكەن خېتىمدە: بۇ قاتتىن ئادەم كەلدى، سەلىمباقنىڭ سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ تەييار تۇرۇپتىمەن. قىسقىسىنى ئېيتقان 200 ئادەمى ۋە مېنىڭ 400 ئادەمم بېرلىشىپ زايىمكىغا قاندا ئالتاي خەلقى سىزنىڭ كەلگەن خەۋىرىڭىزنى ئاڭلاپلا تامام بېسىپ كىرىدۇق. ئەمدى سارسۇمبەگە ھۇجۇم قىلمىز دەپتۇ. سەپەرۋەرلىككە كەلدى، دەپتۇ. سىلەر تاما شاگىيۇلارنىڭ مېلىنى كۆكتوقاي — چىڭگىلگە ئىۋەتكەن بۇقاتنىڭ ئادەمى قايتىپ كەپ ھايداپ كەتكىنىگىلار ياخشى بوپتۇ. زومبەرلەرنى يۇگەنلەش تۇ. بۇ ئىككى ناھىيىدىكى خەلق ئاشكارا قوراللىق قوزغىلاڭ كېرەك. ئەمدى سىلەر بايكوشكىتىكى جاڭ پەيجاڭغا ۋە جىمە باشلاپتۇ. كۆك ئۆيدىكى مادارىن «مېنىڭ نىيىتىم سىلەر بىلەن نەيگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن جىددى تەييارلىق قىلىڭلار، مە بىر، ئەسكىرىمنى باشلاپ سىلەر بىلەن بىللە سارسۇمبىنى ئىلە نىڭ سارسۇمبەگە ھۇجۇم قىلىشىم بىلەن ۋاقتى بىردەك بولسۇن. شىپ بېرىمەن» دەپتۇ. بۇقات: خەۋەر ئىلىپ كەلگەن كىشىلەرگە يۇرۇش قىلىش ۋاقتىدا ئۆزەممۇ خەۋەر قىلىمەن» دەپ يولىيورۇق بۇنىڭ گېپىگە ئىشىنىشكە بولمايدۇ. بىزنى ئالداپ ۋا بېرىپتۇ.

نازاربېك قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بايكۇشمك، توپ قىتىن. قېرى جاڭ پەيجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى دىخانلارنىڭ ئورە تېرەك قاتارلىق يەرلەردىكى دىخانلار تاغ تەرەپكە كۆچۈپ لىرىنى ئېچىپ ئاشامقامرىنى ئېلىۋېلىپ، يوق بانىلار بىلەن ئىلگىر - ئاخىر ئۆلتۈرگەن ئادەملىرىنىڭ سانى 13 كە يېتىپتۇ. تاما شاگىيۇ بىلەن شامايىنىڭ مېلى تارتىۋېلىنغاندىن كېيىن قورقۇپ سەرتقا چىقالماس بولۇپ قاپتۇ. بىز بۇ ئەتراپتىكى ئادەملەرنى كوپرەك قوشۇۋېلىشقا ئۇزۇق - تۇلۇك قىيىنچىلىغى بولغانلىقتىن پەقەت 50 ئادەمنىلا ئېلىپ قېلىپ قالغانلىرىنى ۋاقتىنچە ئۆيلىرىگە قايتۇرۇۋەتتۇق. ئەسىر چۈشكەن يامۇل ئەمەلدارلىرىنى مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ قارىتىپ قويدۇق. جەمئىيى شەھەر ئىچىگە يۇشۇرۇن ئادەم كىرگۈزۈپ بارلىق ئەھۋاللاردىن خەۋەر ئېلىپ تۇردۇق.

بەش - ئالتە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن شەرىپقان شەرىپ باشلىق 20 نەچچە ئادەمنى ئىۋەتىپتۇ. بۇلار بىزگە بايكوشمك ۋە جىمىنەيگە ھۇجۇم قىلىشتا يارەم بەرمەكچى ئىكەن. شەرىپقان بۇلار-

سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ تەييار تۇرۇپتىمەن. قىسقىسىنى ئېيتقان 200 ئادەمى ۋە مېنىڭ 400 ئادەمم بېرلىشىپ زايىمكىغا قاندا ئالتاي خەلقى سىزنىڭ كەلگەن خەۋىرىڭىزنى ئاڭلاپلا تامام بېسىپ كىرىدۇق. ئەمدى سارسۇمبەگە ھۇجۇم قىلىمىز دەپتۇ. سەپەرۋەرلىككە كەلدى، دەپتۇ. سىلەر تاما شاگىيۇلارنىڭ مېلىنى كۆكتوقاي — چىڭگىلگە ئىۋەتكەن بۇقاتنىڭ ئادەمى قايتىپ كەپ ھايداپ كەتكىنىگىلار ياخشى بوپتۇ. زومبەرلەرنى يۇگەنلەش تۇ. بۇ ئىككى ناھىيىدىكى خەلق ئاشكارا قوراللىق قوزغىلاڭ كېرەك. ئەمدى سىلەر بايكوشكىتىكى جاڭ پەيجاڭغا ۋە جىمە باشلاپتۇ. كۆك ئۆيدىكى مادارىن «مېنىڭ نىيىتىم سىلەر بىلەن نەيگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن جىددى تەييارلىق قىلىڭلار، مە بىر، ئەسكىرىمنى باشلاپ سىلەر بىلەن بىللە سارسۇمبىنى ئىلە نىڭ سارسۇمبەگە ھۇجۇم قىلىشىم بىلەن ۋاقتى بىردەك بولسۇن. شىپ بېرىمەن» دەپتۇ. بۇقات: خەۋەر ئىلىپ كەلگەن كىشىلەرگە يۇرۇش قىلىش ۋاقتىدا ئۆزەممۇ خەۋەر قىلىمەن» دەپ يولىيورۇق بېرىپتۇ.

نازاربېك قايتىپ كەلگەندىن كېيىن بايكۇشمك، توپ تېرەك قاتارلىق يەرلەردىكى دىخانلار تاغ تەرەپكە كۆچۈپ كەتتى. قېرى جاڭ پەيجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى دىخانلارنىڭ ئورە لىرىنى ئېچىپ ئاشامقامرىنى ئېلىۋېلىپ، يوق بانىلار بىلەن ئىلگىر - ئاخىر ئۆلتۈرگەن ئادەملىرىنىڭ سانى 13 كە يېتىپتۇ. تاما شاگىيۇ بىلەن شامايىنىڭ مېلى تارتىۋېلىنغاندىن كېيىن قورقۇپ سەرتقا چىقالماس بولۇپ قاپتۇ. بىز بۇ ئەتراپتىكى ئادەملەرنى كوپرەك قوشۇۋېلىشقا ئۇزۇق - تۇلۇك قىيىنچىلىغى بولغانلىقتىن پەقەت 50 ئادەمنىلا ئېلىپ قېلىپ قالغانلىرىنى ۋاقتىنچە ئۆيلىرىگە قايتۇرۇۋەتتۇق. ئەسىر چۈشكەن يامۇل ئەمەلدارلىرىنى مەخسۇس ئادەم بەلگىلەپ قارىتىپ قويدۇق. جەمئىيى شەھەر ئىچىگە يۇشۇرۇن ئادەم كىرگۈزۈپ بارلىق ئەھۋاللاردىن خەۋەر ئېلىپ تۇردۇق.

بەش - ئالتە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن شەرىپقان شەرىپ باشلىق 20 نەچچە ئادەمنى ئىۋەتىپتۇ. بۇلار بىزگە بايكوشمك ۋە جىمىنەيگە ھۇجۇم قىلىشتا يارەم بەرمەكچى ئىكەن. شەرىپقان بۇلار-

رىم تىخى قايتىپ كەلمىدى. مەن ئۆز كىشىلىرىمنى تولۇقدىن ئىۋەتكەن خېتىمدە: بۇ قاتتىن ئادەم كەلدى، سەلىمباقنىڭ سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈپ تەييار تۇرۇپتىمەن. قىسقىسىنى ئېيتقان 200 ئادەمى ۋە مېنىڭ 400 ئادەمم بېرلىشىپ زايىمكىغا قاندا ئالتاي خەلقى سىزنىڭ كەلگەن خەۋىرىڭىزنى ئاڭلاپلا تامام بېسىپ كىرىدۇق. ئەمدى سارسۇمبەگە ھۇجۇم قىلىمىز دەپتۇ. سەپەرۋەرلىككە كەلدى، دەپتۇ. سىلەر تاما شاگىيۇلارنىڭ مېلىنى كۆكتوقاي — چىڭگىلگە ئىۋەتكەن بۇقاتنىڭ ئادەمى قايتىپ كەپ ھايداپ كەتكىنىگىلار ياخشى بوپتۇ. زومبەرلەرنى يۇگەنلەش تۇ. بۇ ئىككى ناھىيىدىكى خەلق ئاشكارا قوراللىق قوزغىلاڭ كېرەك. ئەمدى سىلەر بايكوشكىتىكى جاڭ پەيجاڭغا ۋە جىمە باشلاپتۇ. كۆك ئۆيدىكى مادارىن «مېنىڭ نىيىتىم سىلەر بىلەن نەيگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن جىددى تەييارلىق قىلىڭلار، مە بىر، ئەسكىرىمنى باشلاپ سىلەر بىلەن بىللە سارسۇمبىنى ئىلە شىپ بېرىمەن» دەپتۇ. بۇقات: خەۋەر ئىلىپ كەلگەن كىشىلەرگە بۇنىڭ گېپىگە ئىشىنىشكە بولمايدۇ. بىزنى ئالداپ ۋا قىتتىن پايدىلانماقچى بولۇشى مۇمكىن. ئۇ بولسا ئۈيغۇنىڭ يېقىن ئادەمى، ئىشىمىزغا زىيانكەشلىك قىلىپ قويۇشىدىن ھۇشيار بولۇڭلار دەپ ئۇقتۇرۇپتۇ، دىگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى.

بىز ئەسكەرلەرىمىزنى رەتلەپ ئەمدى بايكوشمكنى ئالتە نىمىز دەپ تۇرغىنىمىزدا شەرىپقاننىڭ بىر ئادەمى جىددى بۇيرۇق ئېلىپ كەلدى. بۇيرۇقتا: شەرىپ باشلىق 20 نەچچە ئادەم قايتىپ كەلسۇن. كۆكماڭلاينىڭ جاڭزىنسىغا ھۇجۇم قىلىشقا باردۇ. ئالتاي ۋە بۇرچىنىدىن 300 خۇيزۇ ئەسكىرى كېلىۋېتىپتۇ. 2 - 3 كۈن بىزنى ساقلاپ تۇرسۇن جەمئىيىگە بەرلىكتە ھۇجۇم قىلىمىز دەپتۇ، شۇلارنى ساقلاڭلار. بۇ قاتتىن خەۋەر كەلدى. بۇرۇلتوقاي — سارسۇمبە ئەسكەرلىرى بىلەن بەرەر مىڭدەك ئادەم زايىمكىدىكى ئۇيغۇنىڭ ئەسكىرى بىلەن سوقۇشۇپ زايىمكىنى بېسىۋاپتۇ. ئۇ يەردە كۆپلىگەن ئاشلىق ۋە 200 دەك بورداق قوي بار ئىكەن، ئۇنى ئولجا قىلىپ ئالغان ئادەملەرنىڭ كۆپچىلىگى ئولجا نەرسىلەرنى ئۆيگە ئاپىرىپ قويۇش ئۈچۈن سەپنى تاشلاپ كېتىپ قاپتۇ. ئەتىسى چوڭقۇردىن كەلگەن بىر قىسىم كىرجاك ئوروس ئەسكەرلىرى شەھەردىن ئۇيغۇنىڭ

ئەسكەرلىرى چىقىپ ئىككى تەرەپتىن قىسىمغا ئاپتۇ. زەمبىرە
ئېتىپ قاتتىق ھۇجۇم قىلىپتۇ، بىز تەرەپتىن بىرقانچە ئادە
چىقىم بوپتۇ. بۇرۇن ئۇرۇش قىلىپ قان كۆرۈپ باقمىغان چار
ۋىچى خەلق قورقۇنلۇقىدىن بەرداشلىق بېرەلمەي زايىمكىنى تاشلاپ
قېچىپ كېتىپتۇ، شۇنىڭ بىلەن سارسۇمبە ۋە بۇرۇلتوقاي ئەللىرى
مۇشۇندا ق‌قارا قىش ئىچىدە كۆچۈشكە مەجبۇر بولۇپ ئاق دالاغا
قەدەر كۆچۈپ كەپتۇ. ئەمدى بىز بۇلارنى مۇڭاپىق يەرلەرگە
ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ كۆكتوقاي بىلەن چىڭگىلدىن كەلگەن
بەرەر مىڭ ئادەم بىلەن 4 ناھىيىنىڭ قوراللىق كۈچلىرىنى
بىرلەشتۇرۇپ سارسۇمبىگە قايتىدىن ھۇجۇم قىلماقچىمىز.
ئۇرۇمچىدىن كەلگەن 6 خويزۇنىڭ كەينىمىزدىن 500 ئادەم
كېلىدۇ دېگەن گەپنى بىكار گەپ ئوخشايدۇ. ئۇرۇمچىگە بېرىپ
كەلگەنلەرنىڭ سۆزىگە قارىغاندا، ماجۇڭيىڭ بىلەن خوجىنىياز ھاجى
ئەسكەرلىرى ئولجا تالىشىپ سوقۇشۇپ قالغان ئىمىش، ھازىر-
چە ئۇرۇمچىنى ئالالمايدىغان ئوخشايدۇ. خەلقلەر قىش كۈنى
ۋاقتىسىز كۆچۈپ چاپا تارتتى، خەلقە ئوبدان تەشۋىق قىلىپ،
ئۇلارنىڭ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلىڭلار. ئۆزەڭلار تولۇق تەييار-
گەرلىك قىلىپ تۇرۇڭلار دەپتۇ.

ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بىر كېچىدە شەرىپقا-
نىڭ نەبى دېگەن ئادەمى بۇرچىنغا كەلگەن مايۇەنچىڭ باشچى-
لىغىدىكى 150 نەپەر ئەسكەرنى باشلاپ كەلدى، ئۇلارنىڭ
قولىدا بار-يوقى 20 چە مىلتىق بار ئىكەن، قالغانلىرى نەيزە-
قېلىچ بىلەن قوراللىنىپتۇ. ئۇلار: بىز بۇرچىنغا كېلىپ بىر-
نەچچە قېتىم سوقۇشۇپ باققان بولساقمۇ بۇرچىننى ئالالمىدۇق
بۇگۈن كېچە بايكوشككە ھۇجۇم قىلىمىز، سىلەرنىڭ ئەسكەر-
لىڭلار تەييار بولسۇن دىدى. بۇلار مايۇەنچىڭنى تۇڭەنجاڭ،

جىمىنەيدىن كەلگەن لىفۇ دېگەننى يىڭجاڭ دېيىشىدىكەن،
شۇ ئارىدا جىمىنەيدىن بىرنەچچە ئۇيغۇر سودىگەرلىرىمۇ قېچىپ
كەلدى. لىفۇ: «مېنىڭ خوتۇن - بالىلىرىمنى نىمىشقا بىللە
ئەكەلمىدىڭلار؟ مەن ھازىر يىڭجاڭ بولدۇم، بۈيرۇق بەرسەم
مېنىڭ ئەسكىرىم سىلەرنى ئېتىپ تاشلايدۇ» دەپ ئۇلارغا
دوق قىلدى. بىز ئۇنى «سەن ئۇنداق كۆرەڭلەپ كەتمە!
بىكاردىن - بىكار ئادەم ئاتىدىغان بولساڭ ئۇ چاغدا بىز مۇساڭا تې-
گىشلىك چارە كۆرىمىز» دەپ ئاگاھلاندۇرۇق، بىزنىڭ ئەسكەرلىرى-
مىز يېقىن جايدىكى قىشلاقلارغا قونۇش ئۈچۈن كەتكەن ئىدى،
بىز ئۇلارنى دەررۇ خەۋەر قىلىپ يىغىۋالدۇق، ئۇلار ئۆزلىرىچە
بىزدە ئەسكەر بار - يوقلىغىنى سىناپ باقماقچى بولۇشقان ئىكەن،
ئەتىسى قۇربان ھېيىت‌ئىدى. ئۇلار بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىزنى
كۆرگەندىن كېيىن شۇ كۈن كەچقۇرۇنلىغى بايكوشكىكە ھۇجۇم
قىلماقچى بولغان ئادەم ئەمدى بىرنەچچە مال سويۇپ
تىملەك تىلەيمىز، كېچىدە سوقۇش قىلساق ئىلگىرى
تونۇش بولمىغان ئەسكەرلەر بىر - بىرىمىز بىلەن توقۇنۇشۇپ
قېلىپ ئۇقۇشماسلىق بولۇپ قالمىدۇ. ئەتە كۈندۈزى ئاتلىنايلى
دېيىشتى. ئاخىر ئۇلارنىڭ تەلىۋى بويىچە 10 قوي
ئىككى كالا ئەكەلدۈرۈپ بەردۇق. شۇنداق قىلىپ ئەتىسى چۈش
تىن كېيىن بايكوشككە ئاتلاندۇق. جاڭ پەيجاڭنىڭ ئەسكەر
لىرى ئالدىمىزدىن چىقىپ بىر ئاز ئېتىشقان بولسىمۇ بەر-
داشلىق بېرەلمەي بايكوشكتىكى تاماشائىيونىڭ جاڭزىسىغا كىر-
ۋالدى. بىر بۆلۈمى جىمىنەيگە قاچقان ئىكەن، قوغلاپ يېتەلە-
مىدۇق. تاماشائىيۇنىڭ جاڭزىسى خۇددى سېپىلدەك سېلىنغان
قۇرغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىگە كىرىۋالغانلار تاملاردىن تۆشۈك
ئېچىپ بىزگە قارىتا ئوق ئېتىپ يېقىن كەلتۈرمىدى. بىرنەچچە

قېتىم بېسىپ كىرمەك بولساقمۇ كىرالمىدۇق. بىزدىن 4 كىشىگە ئوق تەگدى. كېچىسى جاڭ پەيجاڭ ئاتلىرىنى مىنىپ قاچماقچى بولۇۋىدى، بىز قورشاپ تۇرۇپ قوغلاپ جاڭزىغا كىرگۈزۋاتتۇق. تاڭ ئاتاي دېگەندە قارا باتۇر كېلىپ، بىرنەچچە كىشى يەڭگىل كىيىنىپ بېرىپ ئۆيىنىڭ ئۈستىدىكى ئوت چۆپلەرگە ئوت قويسا دېگەن پىكىرنى بەردى. بىز ياخشىسى بىر-نەچچە مۇشۇك يېاكى ئىت تېپىپ كېلىپ، ئۇنىڭ قۇيرۇقىغا كىرسىنگە چىلانغان لاتا باغلاپ ئوت يېقىپ قويۇپ بېرەيلى، ئىت - مۇشۇكلەر جاڭزىغا قاراپ قېچىپ ئۆگۈزىگە چىقسا چۆپ-لەرگە ئوت تۇتۇشۇپ كېتەر، دېيىشتۇق، دەرھال شۇنداق قىلدۇق. دېگەندەك ئۆيىنىڭ تۆپىسىگە قېچىپ چىققان ئىت - مۇ-شۇكلەر ئارقىلىق بېسىپ قويۇلغان قۇرۇق چۆپكە ئوت تۇتۇ-شۇپ كەتتى. بىر دەمدىلا ئوت يالقۇنى ئاسمان پەلەك كۆتە-رىلدى. جاڭ پەيجاڭنىڭ ھەممە ئەسكەرلىرى تاماشاگۇنىڭ ئۆيى-گە كىرىۋېلىپ بىز بىلەن ئېتىشتى، چۈنكى بۇ ئۆيىنىڭ ئۈس-تىدە چۆپ يوق ئىدى. باشقا بىر نەچچە ئۆيدىن 50 - 60 خوتۇن-لار چوقان سېلىپ قېچىپ چىقتى، بۇلارنىڭ ھەممىسى مەجبۇرى ھايداپ كېلىپ سۇلاپ قويۇلغان قازاق ئاياللار ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئەرلىرىنى بىرنەچچە تۈركۈمگە بولۇپ ئېلىپ چىقىپ بىر قۇدۇق-قا تاشلاپتۇ. ئات ئېغىلىدىن كۆيمۇاتقان ئاتلارنىڭ چىقىراش-لىرى ئاڭلاندى. خۇيزۇ ئەسكەرلەر ئات ئولجا ئالمىز دەپ ئېغىلغا يۈگۈرۈشكەندە ئۇدۇلدىن چىققان ئوق بىر كىشىنى يىقىتتى. ئاندىن بۇلار يىقىن بارالمىدى. بىزنىڭ يىگىتلەر ئېغىلنىڭ كەينىدىن كېلىپ تامنى يىقىتىپ كۆيمەي قالغان ئاتلارنى قوتۇلدۇرۇۋالدى. ئوق - دورا قويغان ئۆيلەرمۇ پارتلاپ كەتتى بىز «قورالىڭلارنى تاپشۇرۇڭلا! تەسلىم بولساڭلا ئۆلتۈرمەيمىز»

دەپ ۋاقىرىدۇق. ئۇلار دەرىزىدىن 2 باغلام مىلتىق تاشلاپ بەردى، ئۆزلىرى سىرتقا قېچىپ چىقتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە جاڭ-پەيجاڭ، شاماي، تاماشاگىيو، ئاققۇجاقاتارلىق جاللاتلار بار ئىكەن. تۇرغانبايىنىڭ ئاكىسى دوتباي قېرى، ئىنىسىنىڭ ئىنتىقامى ئۈ-چۈن قولىدىكى پالتا بىلەن توسۇۋالغىنىمىزغا ئۇنىماي شامايـ-نىڭ كاللىسىنى چېپىپ ئۈزۈۋەتتى. قاماقتىن قېچىپ چىققان ئاياللار ئاق قوجىنى ئەرلىرىنى تۇتۇپ بېرىپ قۇدۇققا تاش-لاتقانلىغى ئۈچۈن ياغاچ، تاشلار بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈپ قويدى. تاماشاگىيو ئىشىك ئالدىدا تۇرغان بىر ئاتنى مىنىپ قاچقان ئىدى كەينىدىن قوغلىغانلار ئېتىپ تاشلىدى. قېرى جاڭ-پەيجاڭنى ئۆلتۈرۈگۈزمەي ئاجرىتىپ ئالدۇق. كېچىسى سوراق قىلىپ، ئالتاينىڭ ئەھۋالىدىن بىرمۇنچە مەلۇماتقا ئىگە بولدۇق. ۋە ئۇنى قاماپ قويدۇق، لېكىن يانچۇغىدا زەھەر بار ئىكەن شۇنى يەپ ئۆلۈۋاپتۇ. جاڭ پەيجاڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئۆيدىن چىققىلى ئۇنىماي بىزنى ئىشىككىمۇ يېقىن كەلتۈرمەي ئوق ئېتىپ تۇرىۋالغان ئىدى، بىر قانچە ئەسكەرلەر ئۆگىزىگە چىقىپ، تۆشۈك ئىچىپ ئۆي ئىچىگە ئوت تاشلىغاندىن كېيىن، ئاندىن قېچىپ چىقتى. ئولجىغا چۈشكەن ئاتلاردىن ئون ئاتنى ئۆزىمىز ئېلىپ قالغان 34 ئات 20 مىلتىقنى تونگان ئەسكەرلىرىگە بەردۇق. ئاشلىقتىن قىسىلغان خەلقىگە بىرئاز ئاشلىق بۆ-لۈپ بېرىپ، قالغان 6 ئىسكىلات ئاشلىقنى ساقلاش ئۈچۈن ئىسمايىل دېگەن ئادىمىمىزنى گۈزەتكە قويدۇق. ئەسىر ئەسكەر-لەرنى جىمىنەينى ئالغانىدىن كېيىن بىر تەرەپ قىلىش ئۈ-چۈن قاماپ قويۇپ بۇرچىن بىلەن جىمىنەي تەرەپكە 15 ئا-دەمدىن قاراۋۇل ئورۇنلاشتۇردۇق. ئىككى سائەت ئۆتمەيلا ھەر ئىككى تەرەپتىكى قاراۋۇللاردىن خەۋەر كەلدى. بۇرچىنىڭ

خەۋىرىدە: يىراقتىن دوربون بىلەن قارىساق بىرنەچچە توپ ئادەم ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ كېلىۋاتىدۇ، ئېھتىمال 100 دىن ئارتۇق ئادەمدەك قىلىدۇ دېيىلسە، جەمئىيەي خەۋىرىدە، ئىككى ئاق بايراق كۆتەرگەن 60 دەك ئەسكەر كېلىۋاتىدۇ، دەيدۇ. تونگان ئەسكەرلىرىنىڭ تەلىۋى بويىچە جەمئىيەتگە باردىغانلارغا 150 ئادەم ئەۋەتتۇق. جەمئىيەتتىن كېلىۋاتقانلار ئەسكەر ئىكەن، بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىزنىڭ قارىسىنى كۆرگەندىن كېيىن ئوق چىقارماي قېچىپ كېتىپتۇ، ئېلىنغان خەۋەرگە قارىغاندا جەمئىيەتتىكى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى بالا - چاقىلىرىنى سۈيت چېگرىسىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئۆزلىرى سالتاك قاپتۇ. جەمئىيەي شەھىرىنىڭ بىرىكى چېتىدىن ئاكوپ كولاپ بىزنى توسماق بولۇپتۇ. لېكىن بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز ئۇنىڭغا قاراپ تۇرماي بۈيرۇق بويىچە ھۇجۇم قىلىپ تۇساقنى بۆسۈپ ئۆتۈپ جەمئىيەي شەھىرىگە بېسىپ كىردى.

بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز جەمئىيەي شىيەنجىڭفۇغا ئورۇنلاشتى، تونگان ئەسكەرلىرى لىيەنبۇغا ئورۇنلاشتى. شەن يامول ئىسكەلاتلىرىدىكى ئاشلىق ۋە مۇلىكلەرگە پىچەت سالدۇق، ئاندىن قازاق ۋە تونگان ئەسكەرلىرىگە قالايمىقان ۋەقە تۇغدۇرۇماسلىق توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇش بېرىپ، شەرىپقانلىنىڭ يولبۇرۇغىنى ساقلاپ تۇردۇق. لېكىن مايۇەنچىڭ باشچىلىغىدىكى بۇ150 نەپەر ئەسكەر ئىلگىرى ئالتاينىڭ ئالتۇن كانلىرىدىن ئالتۇن كولاشقا كەلگەن ئادەملەر بولغانلىقتىن ھەممە ئىشتا ئولجا ئېلىشنى بىرىنچى ئورۇنغا قويۇپ، ئىنتىزامغا بويسۇنماي باش - باشتاقلىق قىلمىشقا باشلىدى. ئۇلار جەمئىيەتتە دوكان ئېچىپ سودا قىلىۋاتقان ئۇيغۇر سودىگەرلىرىنىڭ

دوكانلىرىنى بولاپ كەتتى. شەھەردە كىر يۇيۇپ جان بېقىۋاتقان ئىككى روس ئايالىنى تۇتۇۋېلىپ ئېتىۋېتىپتۇ. بىز ئۇلتۇرغۇچىنى سۈرۈشتۈرۈپ تېپىپ كېلىپ سوراق قىلساق ئۇلار گويا كى ھېچنىمە قىلمىغاندەك، بىزنىڭ كىشىلىرىمىزنى بورچىندىكى روسلار ئۆلتەردى. بىز ئۇنىڭ ئىنتىقامىنى ئالدۇق، دېيىشتى. شىتاپ باشلىغى ئۇلارنى سوتقا تارتىش ئۈچۈن بۈيرۇق قىلىپ قامىتىپ قويدى.

يېقىنقى بىرنەچچە كۈندىن بېرى بولۇۋاتقان ئىشلار، بولۇپمۇ ئۇرۇش جەريانىدا كۆرۈلگەن مەسىلىلەر توغرىسىدا دوكلات يېزىپ شەرىپقانغا ئادەم ئەۋەتتۇق ۋە شەرىپقانىنىڭ جەمئىيەتتىكى ئىزراق كېلىپ سوۋېت كىشىلىرى بىلەن چېگرا تېچىلىغى توغرىسىدا سۆھبەتلىشىشنى ۋە جەمئىيەيدە قانداق تەرتىپ ئورنۇتۇش توغرىسىدا مەسىلىھەت بېرىشنى سورىدۇق.

شەرىپقان جەمئىيەتگە كېلىپ سوۋېت 50 - چېگرا پونكىتىنىڭ باشلىغى گېنرال مايور شاخوف ددگەن كىشى بىلەن كۆرۈشتى. نەتىجىدە، ئېغىزچە ۋاقىتلىق كېلىشىم ھاسىل قىلىپ ئۇلارنىڭ قاراۋۇللىرىغا ماسلىشىپ چېگرىنى تىچ ساقلاش ئۈچۈن بىز تەرەپتىنمۇ مەلۇم ساندا ئەسكەر بەلگىلىدۇق، ئۇلار بىلەن ئۆز ئارا خەۋەرلىشىپ چېگرادىن ئۆتكەن ئادەم ياكى مال بولسا ئۆز ۋاقتىدا سۆزلىۋېلىش ھەل قىلىدىغان بولۇشتۇق؛ بايكۆشكىتىكى سوقۇشتا ئەسىر ئېلىنغان ئەسكەرلەرنى ئۆزلىرىنىڭ تەلىۋى بويىچە ۋە ئىككى تەرەپنىڭ كېلىشىمىگە ئاساسەن سوۋېت يېرىگە ئۆتكۈزۈپ بەردۇق. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا جەمئىيەي سوۋسىن-تورگ (شىنجاڭ - سوۋېت سودا ئورگىنى) ئادەملىرى بىلەن سۆزلىشىپ سودا ئالاقىسى يولغا قويدىغان بولدۇق.

شەرىپقان جېمىنەيدە قوراللىق ھەربى ئىدارە قىلىش كومىتېتى قۇرۇش كېرەك، جېمىنەينىڭ ھەربى ۋە مەمۇرى ھوقۇقى قاچانكى ئالتاي پۈتۈنلەي ئازات بولۇپ مۇقىم تەرتىپ ئورنۇتۇلغانغا قەدەر مۇشۇ ھەربى كومىتېتنىڭ قولىدا بولۇش لازىم، دېگەنلىكىنى جېمىنەي ناھىيىسىدىكى ھەممە يۇرت باشلىقلىرىنى چاقىرىپ يىغىن ئۆتكۈزۈپ مەزكۇر قوراللىق ھەربى كومىتېتنى قۇردۇق. بۇ ھەربى كومىتېتنىڭ قارىمىغىدا 300 ئەسكەر بولىدىغان بولدى. لازىم بولغان قوراللارنى خەلق قولىدىكى قوراللىنى يىغىۋېلىش ئارقىلىق ھەل قىلدۇق. مىنىش ئات ۋە باشقا مۇناسىۋەتلىك نەرسىلەرنى خەلق تەمىنلەيدىغان بولدى. بۇ 300 كىشىلىك قوراللىق ئەسكەر «جېمىنەي خەلق ئەسكىرى ئاتلىق پولكى» دەپ ئاتىلىدىغان بولدى.

مايۇەنچىڭغا قاراشلىق تونگان ئەسكەرلىرى ئايرىم پولۇك بولدى. ئۇلار: بىزنىڭ بالا - چاقىلىرىمىز يېنىمىزدا ئەمەس، شۇڭا بىزنىڭ رەسمى ئەسكەر بولۇشىمىزغا شارائىتىمىز يار بەرمەيدۇ. قورال ۋە ئات ئۇلاقلىرىمىزمۇ كامچىل. ھازىرچە ئايرىم تۈەن ياكى لېيەن نامىدا تۇرۇپ دېھقانچىلىق قىلساق، دېگەن تەلەپنى قىلغانىمىزدىن، شۇ تەلەپ بويىچە بايكوشىك، بەل ئېرىق قاتارلىق يەرلەردە دېخانچىلىق قىلىدىغان بولدى. ئۇلارغا دېھقانچىلىق سايمانلىرى، يەر - سۇ، ئات - ئۇلاق ۋە ئۇرۇقلۇق قاتارلىقلار ئاجرىتىپ بېرىلدى.

ئالتايدىن ئاخىرقى نۆۋەت كەلگەن خەۋەردە: كۆكتوقاي چېگىلدىن سارسومبىگە قاراپ ئاتلانغان قوراللىق قوزغىلاڭچىلار بورۇلتوقاينىڭ ئاق دالا دېگەن يېرىدە، سارسومبە ۋە ئاۋىتاندە بولغان سوقۇشتا ئوكۇشسىزلىققا ئۇچراپ كۆچۈپ چىقىۋاتقان خەلق بىلەن ئۇچرۇشۇپ قاپتۇ، بۇ يەردە ئۇلار كۆچمەنلەرنىڭ باشلىقلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ھازىرچە بالا -

چاقىلارنى مۇۋاپىق بىر يەرگە ئورۇنلاشتۇرۇپ قويۇپ، ئەرلەردىن ساغلام بولغانلىرىنىڭ ھەممىسى كۆكتوقاي، چېگىل قوزغىلاڭچىلىرىغا قوشۇلۇپ ئالتايغا ھۇجۇم قىلىشقا بېرىشقا كېلىشىپتۇ. شۇنداق قىلىپ 4 ناھىيىنىڭ قوزغىلاڭچىلىرى ئاق دالىدا بىرلىشىپ تەخمىنەن 2000 غا يېقىن ئادەم سارسۇمبىگە ھۇجۇم قىلىشقا تەييارلىق قىلىۋاتقىدەك. ئۇلارنىڭ سارسومبىگە بارغاندىن كېيىنكى ئەھۋالىدىن تېخى خەۋەر يوق. شۇنداق بولسىمۇ ئاڭلىغان خەۋەرگە قارىغاندا 4 ناھىيىنىڭ قوزغىلاڭچىلىرى بىرلىشىپ سار سومبىنى بىر قانچە كۈن مۇھاسىرگە ئېلىپ قاتتىق جەڭ قىلىپتۇ. لېكىن نېمە سەۋەپتىندۇر تۇساتتىن ھەممىسى بىر كېچىدىلا چېكىنىپ ئاق دالاغا قايتىپ كېتىپتۇ. ۋېيجېڭگۇ مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ سارسۇمبىنى تاشلاپ 400 ئوروس ئەسكىرىنىڭ ھىمايىسىدا ئۆزىگە قاراشلىق ئەسكەر ھەم ئىدارە خىزمەتچىلىرى بولۇپ جەمى 5000 دەك ئادەم قوبوققا قاراپ يولغا چىقىپتۇ دېيىلگەن. شەرىپقان مۇشۇ خەۋەرگە ئاساسەن بىزگە خەت ئەۋەتىپ: «سىلەر بىر بۆلۈم ئەسكەر بىلەن ساۋۇر تېغىنىڭ تۈمشۇقىغىغا بېرىپ ۋېي جېڭگونىڭ يولىنى توسۇۋېلىڭلار، ئەگەر كەينىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان ئالتاي قوزغىلاڭچىلىرى بولسا ۋېيجېڭگونى تارباغاتاي تەرەپكە ئۆتكۈزىۋاتقاي سوقۇشۇپ بېقىڭلار، ئالتاي قوزغىلاڭچىلىرى ئۇلىگۈرۈپ كېلەلمىسە سىلەر ئازغىنا ئادەملىرىڭلار بىلەن سوقۇش قىلمايلا. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارنى ھمايە قىلىپ كېلىۋاتقان 400 نەپەر كىرجاك روس ئەسكىرى بارمىش، ئۇلار ئۇرۇش كۆرگەن تەجرىبىسى بار ئەسكەرلەر، شۇڭا ئاز ئادەم بىلەن ئۇلارغا قارشى چىقمىشىنىڭ پايدىسى يوق. ئەگەر موڭغۇل چېگرىسىغا ئۆتمەكچى بولسا قوغلاشماي قايتىپ كېلىڭلار» دەپ

تۇ. بىز يولىيورۇققا ئاساسەن 150گە يېقىن ئادەم بىلەن ساۋۇر تەڭ غىنىڭ تۇمشۇقىغا باردۇق. ۋېي جىڭگو بىر كۈن بۇرۇن ساۋۇر دىن ئۆتۈپ قوبۇقتىكى موڭغۇل تەۋەسىگە كىرىپ كېتىپتۇ.

بىر نەچچە كۈندىن كېيىن قوبۇققا ۋېي جىڭگو توغرۇلۇق ئېنىق بىر مەلۇمات بىلىپ كېلىش ئۈچۈن بىر ئادەم ئەۋەتتۇق. ئەۋەتكەن ئادىمىمىزنىڭ ئېلىپ كەلگەن خەۋىرى مۇنداق بولدى: ۋېي جىڭگو قوبۇق مۇڭغۇللىرىدىن 2000 يىلقا 10,000 قوي يىغىۋالغان بولۇپ، ئۇزىنىڭ قايتىدىن سوقۇش قىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپتۇ. موڭغۇل ۋاڭى: ھازىرچە قولىمىز دىن كەلگىنى مۇشۇ دەپ 200 يىلقا 1000 قوي بېرىپتۇ.

ۋېي جىڭگو جېمىنەيگە ھۇجۇم قىلىش ئۈچۈن كەپتۇ دېگەن خەۋەر ئەلگە تارقالغاندىن كېيىن خەلق چۆچۈپ، سارىسىغا چۈشۈپتۇ. مۇشۇنداق بىر پەيىتتە ئالدى بىلەن ئەلەن ۋاڭنىڭ خوتۇنى خادىۋاڭ ئۆزىنىڭ تۇرە - تۆلەنگىتىلىرىگە ① خەۋەر قىلىپ، «مەن مالىلىرىمنى ئېلىپ ئالتايغا كۆچىمەن، مېنى دە- گەنلەر مەن بىلەن ئالتايغا كۆچسۇن» دەپ بۇيرۇق قىلىپتۇ. ئۆزى تاغ ئىچىگە يۈشۈرۈپ قويغان مال - مۈلۈك غەزىنىلىرىنى 40 - 50 تۆگىگە ئارتتۇرۇپ تۇمانىدى دېگەن يەرگە كۆچۈپ كەپتۇ. مەسىلە شۇ يەردىكى؛ ئەگەر خادىۋاڭ ياشلاھچىلىق قىلىپ كۆچمىدىغان بولسا، پۈتكۈل ساۋۇر خەلقى "خادىۋاڭ بىر نىمىنى بىلىپ كۆچمۇاتىمدۇ" دەپ ھەممىسى كۆچۈشكە باشلاپ چوڭ پاراكەندىچىلىك تۇغۇلۇشى، شۇ يىلى قىش ئازاۋىدىن ئاران قۇتۇلۇپ چىققان خەلق يەنە كۆچۈش - قېچىش بىلەن تە- خمۇ ۋەيران بولۇپ كېتىشى مۇمكىن. بۇ ئەھۋالنى دەرھال شەرىپقانغا

① تۆرە - تۆلەگىت كىرىپوستنويلار ئىسىگىسى يەنى تۆرە- باي، تۆلەگىت ئۇلارغا قاراشلىق كەمبەغەللەر (كىرىپوستنويلار) دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ.

خەۋەر قىلىشقا ئادەم ئەۋەتتۇق. شەرىپقان: «بايكۆشىكتىكى قورال- لىق ئادەملەردىن 40 ئادەم ئەۋەتىپ خادىۋاڭنى توساپ، ئەگەر سۆز بىلەن ئۇنۇمسا ئەسكىرى كۈچ بىلەن توختىتۇڭلار. يەنە خادىۋاڭنىڭ يىلقىسىدىن ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق بايلاردىن قوزغىلاڭچىلارنىڭ مىنىشىگە 50 باش ئات تۇتۇۋېلىڭلار. ھازىرشۇ- لاردىن باشقىلاردا مىنگۈچىلىك ئات قالمىدى. بۇيرۇقنى دەر- ھال ئىجرا قىلىڭلار» دەپ ئۇقتۇرۇش ئەۋەتىپتۇ. مەن مۇشۇ بۇيرۇق بويىچە 40 نەپەر قوراللىق ئادەمنى ئېلىپ ئۇدۇل خادىۋاڭنىڭ ئاۋۇلىغا باردىم. خادىۋاڭ كۆچۈشكە ھازىرلىق قىلىۋاتقىدەكەن. ئۇ: «مەن بۇ يەردە تۇرسام ۋېي جىڭگو كېلىپ بۇلاپ كەتسە قانداق قىلىمەن. سىلەر شەرىپقان باشلىق يۇرتنى بۇزدۇڭلار. ئەلەن ۋاڭ پۈتكۈل 12 قەبىلە كىرەيىنىڭ ۋاڭى تۇرۇغلۇق سىلەرنىڭ ئالدىڭلاردا ھېچقانداق قەدىرى قالمىدى. تۆرە تۆلەگىتلەردىن كاپىرمۇ ئالۋاڭ ئات ئېلىپ باققان ئەمەس، سىلەرنىڭ ئادە- مىڭلار ئۆز بېشىمچىلىق قىلىپ خالىغانچە ئات تۇتىۋاتىدۇ. ئەمدى بىز جان ساقلاش ئۈچۈن كۆچۈپ كېتىۋاتىمىز» دېدى. مەن ئۇنىڭغا مۇنداق خىيالدىن يېنىش توغرۇلۇق قايتا - قاي- تا چۈشەندۈردۇم، لېكىن خادىۋاڭ گېپىمنى ئاڭلىماي بىر بول- سا يىغلاپ، بىر بولسا قاغاپ ئاغزىغا كەلگەننى دېدى. ئاخىر مەن: «سىزگە قىسقىلا جاۋاپ بېرىمەن، كۆچۈشتىن توختاپ سىز. كۆچسىڭىز ئات - تۆگىسى يوق كەمبەغەللەر ۋەيران بولۇپ كېتىدۇ. تۆرە تۆلەگىت يىلقىسىدىن ھازىر 50 ئات تۇتتۇرۇپ ئالمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە بىر مۇنچە ئادەملىرىڭىزنىڭ ئېتىنىمۇ تارتىپ ئالدۇق، سۆزىنىڭ قىسقىسى ئەگەر كۆچمىدىغان بولسىڭىز شەرىپقانىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە ھازىرلا ھەممە كەمبەغەللەرنى ھەركەتلەندۈرۈپ، مېلىڭىزنىڭ بىرىنى قويماي تارتىۋالىمىز!

يېزىپ بەرگەن بۇيرۇق مۇشۇ، ئۆز كۆزىڭىز بىلەن كۆرۈڭ، دەپ شەرىپقان ئۆز قولى بىلەن يازغان بۇيرۇقنى كورسەتكەن ئىدىم، پۈتى كۆيگەن توخسىدەك تاخلاپ، چېچىنى يۇلۇپ يىغلاپ - قاغاپ: شەرىپقان دىگەن قارا يۈرەك، ئۇ دىگىنىنى قىلماي قويمايدۇ. ئۇنداق بولسا بۇلۇڭلىڭلار، مەن كۆچىمەن دىدىم كۆچىمەن دەپ ۋاقىرىغىلى تۇردى. مۇشۇ ئەھۋالدا ئولتۇرغىنىمىزدا كەنجىباي دىگەن بىر باي كېلىپ، ئادەملىرىڭ مېنى ئۇرۇپ، ئاغزى بۇرۇنۇمنى قان قىلدى. كۆچنى ئاغدۇرۇپ ئاغامچىلارنى كېسىپ تاشلىدى. 8 دانە سېمىز ئېتىمنى تۇتىۋالدى دەپ ۋاي سىلىپ يىغلىدى. بۇنى كۆرگەندىن كېيىن خادىۋاڭ يېڭى باشتىن ئۇن سېلىپ يىغلاپ كەتتى. مەن ئۇنىڭغا: «سەن سېلىپ يىغلاۋېرىشتىن ئىش چىقمايدۇ. گەپنىڭ قىسقىسى سۆزنى ئاڭلىغانلار مۇشۇ كەنجىبايىنىڭ كۆرگەن كۈنىنى كۆرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ. تۆگىلەرنى توختۇتۇپ كەينىڭىزگە يېنىڭ، سىزنى ۋەي جىگگوغا تالاتماسلىققا بىز كېپىل دىدىم. خادىۋاڭ: «ۋاي، نىمە دەيسەن، ئۇنىڭ ئون مىڭ ئەسكىرىگە سىلەرنىڭ 300 ئادىمىڭلار تەڭ كېلەلەمدۇ. قېچىپ يۈرگەن 300 تونگانىنىڭ قولىدىن نىمە كەلسۇن؟» دىدى.

مەن: سىز دىگەن ئىككى ئۈچيۈز قوشۇلسا 600 بولىدۇ. 600 قوراللىق ئەسكەر ۋېيجىڭگوغا تەڭ كېلەلمىسە سىزگە تەڭ كېلەلەيدۇ، بۇنى ئىسپاتلىمىزدە تۇتۇڭ. ئۇنىڭ ئۈستىگە قىشتىن قىسىلىپ ئاران چىققان كەمبەغەل ئاچ قوساقلار سىزنىڭ مەڭگۈغا بىر تويۇپ جىرغاپ ئالىدۇ دىدىم. ئۇ بۇ گەپنى ئاڭلىغاندا چۆچۈپ كېتىپ كۆزلىرى ئالاق - جۇلاق بولۇپ كەتتى. خادىۋاڭ: ھېلىقى يوغانباش (شەرىپقاننى دىمەكچى) بۇزۇق، ئۆز ئاكىسىنىڭ مېلىغا ئۆزى قانداق قول تەككۈزىدۇ. ھەي -

ھەي ئوغماس، ئۇنىڭ ئاچ - يالىڭاچلارنى قويۇپ بېرىمەن دىگىنى راس، ئۇنى قىلمايدۇ دىگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ دىلى كاپىردىنمۇ قاتتىق، دىدى. دەل شۇ چاغدا ئېگىسەباي، شافىق باشلىق 10 نەچچە بايلار كېلىپ قالدىدە، شەرىپقان ئۆزى باشلاپ ھەممە ئىشقا يارامليق ئاتلىرىمىزنى ئېلىپ كەتتى، ئەمدى قانداق قىلىمىز! دەپ ۋاقىراشقىلى تۇردى. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغان خادىۋاڭ بىر ئاز ئامالسىز قالغاندەك بولۇپ: ئەمدى ئۆزى نىمە دەيدۇ - دىدى. مەن: بىزنىڭ سىزگە يەتكۈزىدىغان ھېچقانداق زىيىنىمىز يوق. سىز ئەلگە باشلامچى بولۇپ كۆچمەن دىمىسىڭىزلا بولىدۇ. ئورنىڭىزدا ئولتۇرۇپ ئىشىڭىزنى سورايمىز دىدىم. ئۇ، مەن سىلەرنىڭ قايسى ئىشىڭلارغا ئىشىنىمەن، چېگرىدىكى ئوروسلارنىڭ ئىشەنچىلىكمۇ، ئۇلار بىزگە زادى زىيان يەتكۈزمەسمۇ؟ دەپ بىر ئاز پەسىيىپ قالدى. مەن: ئۇلار ئېشەنچىلىك، شەرىپقان ئۆزىنىڭ مال - ژارانلىرىنى چېگرىغا يېقىن جايغا ئاپىرىپ قويىدىغان بولدى. ئىشەنمىسىڭىز - شەرىپقاننىڭ ئاۋۇلىغا ئادەم ئەۋەتىپ كۆرۈپ بېقىڭ، ئۇلار چېگرا تەرەپكە كۆچتى، 30 چاقىرىم يېقىنراق ئولتۇرساق سوۋېت ھۆكۈمىتى ئەسكەر چىقىرىپ ھىمايە قىلىدىغان بولدى، دەپ خادىۋاڭنى ئىشەندۈرۈش ئۈچۈن يوتامغا بىر ئۇرۇپلا گەپ ياسىدىم. ئۇ، ئۇنداق بولسا مەن كۆچمەيمەن دەپ ئاچچىغى بىلەن قولىغا پىچاق ئېلىپ يۈك ئارتىپ قويۇلغان تۆگىلەرنىڭ ئاغامچىلىرىنى كېسىۋېتىپ، خىزمەتچىلىرىگە يۈكلەرنى بۇرۇنقى جايىغا ئاپىرىپ قويۇڭلار، مېنى قاشقىرغا باغلىغان قارا ئوغلاق قىلسۇن، قۇرۇتسۇن، نىمە ئاداۋىتى بار بولسا شۇنىڭ بىلەن تۆگىسۇن دەپ يىغلىدى. مەن: مانا بۇ دىگىنىڭىزگە رەخمەت، ئەلنى تەتۇرىسىگە باشلىماڭ دەپ، چىقىپ كەتتىم.

دىگىنىدەك قىلارمىكىن دەپ بىر - ئىككى كۈن پايلاپ كۆرسەك، چېگرا تەرەپتىكى جارىلغاپ تېغىنىڭ غەرپ تەرىپىگە ئۆتۈپ قوندى.

ئالتايدىن ئالغان خەۋىرىمىزدە: يۇقۇرىدا ئېيتىلغان 4 ناھىيىنىڭ قوزغىلاڭچىلىرى بىرلىشىپ سارسۇمبە شەھىرىنى مۇھاسىرە قىلىۋېلىپ، جاڭجۇڭ قىزىل، كۈدە بۇلاق تەرەپتىن شەھەرنىڭ شەرقىي قىسمىنى بېسىۋاپتۇ. پەقەت كىرجاك ئوروس ئەسكىرىلا بارلىق كۈچى بىلەن شەھەرنى ساقلاپ سوقۇشۇنتىپتۇ، ۋې جىڭگو كۈرە بۇلاققا ئورۇنلاشتۇرغان ئېغىر پىلىموت، زەمبىرەك لەرنى يۆتكەپ كېتەلمەي تاشلاپ قېچىپتۇ. ئەسكەرلىرىمۇ نۇر غۇن قورال - يارىقلىرىدىن ئايرىلىپ خېلى جىق چىقىمغا ئۇچراپتۇ. ئون نەچچە كۈن توختۇماي سوقۇش قىلغان 4 ناھىيىنىڭ سالتاڭ ئاتلىق قوراللىقلىرى يەيدىغان ئوزۇقتىن قىسىلىپ قالغاچقا ئەلگە بېرىپ ئوزۇق ئەكىلىش ئۈچۈن سەپنى تاشلاپ تارقاپ كېتىپتۇ. ۋۇجىڭگو بۇلار كۈچ تۇپلاپ قايتىپ كەلسە پۈتۈنلەي ئەسىرگە چۈشۈپ قالىمىز، ئۇنىڭدىن كېيىن مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ شەھەرنى تاشلاپ چىقىپ كېتەيلى، دەگەن خىيالغا كېلىپ بىزنىڭ قوزغىلاڭچىلىرىمىز قايتىپ كەتكەن كۈنىنىڭ ئەتىسىلا شەھەردىن چىقىپ كېتىپتۇ. كۈن سوغ، يول قاتناش قىيىن، ئەل كۆچۈپ كەتكەن بولغاچقا 2 كۈنلۈك جايغىچە بارسا ئادەم بولمىغانلىقتىن قانداق قىلىشنى بىلمەي 3 - كۈنى ۋې جىڭگونىڭ قېچىپ كەتكەنلىگىنى ئاڭلىغان 4 ناھىيە ئەسكەرلىرى قايتىدىن قايتىپ كېلىپ شەھەرگە كىرىپتۇ، دەل شۇ چاغدا،ماجۇڭيىڭ ئەۋەتكەن ماچى دېگەنمۇ 50 كىشى يېقىن ئەسكىرى بىلەن سارسۇمبىگە كەپتۇ. ئۇ، «مېنى ماجۇڭيىڭ ئەۋەتتى» دەپ ئالتۇن كولاۋاتقان تونگانلاردىن بەرەرمىڭ ئادەم توپلاپ، «مەن ۋې جىڭگونىڭ

ئورنىغا باشلىق بولىدۇم. ئالتاي خەلقى مېنىڭ ئەمرىمگە بويسۇنۇشى كېرەك» دەپ بۇيرۇق چىقىرىپتۇ. تۆت ناھىيە قوزغىلاڭچى خەلقلىرىنىڭ باشلىقلىرى: ئالتاي خەلقى ئۆز كۈچىگە يۆلۈنۈپ تۇرۇپ ۋىجىڭگونى ھاكىمىيەت ئۈستىدىن قوغلىدى، بىز شەرىپقانىنىڭ رەھبەرلىگىدە ئىش قىلدۇق، چەتتىن كەلگەن ھەر قانداق ئادەمنى تونۇمايمىز دەپتۇ.

بۇلاڭچىلىققا ئۇگىنىپ قالغان بۇ ئەسكەرلەر باش - باشتاغلىق بىلەن ئۆزى خالىغانچە قالايمىقانچىلىق قىلىپ شەھەر خەلقىگە ھەر تەرەپتىن زىيان يەتكۈزگىلى باشلاپتۇ. قوزغىلاڭچىلار بۇ ئىشقا نارازى بولغاچقا بۇلار بىلەن بىر نەچچە قېتىم قوراللىق توقۇنۇشۇپ قىلىشلارمۇ تۇغۇلۇپتۇ. ماچى: ئۇنداق بولسا مەن شەرىپقاننى چاقىرتىمەن، دەپ خەت يېزىپ شەرىپقانغا ئادەم ئەۋەتىپتۇ. قازاقلارنىڭ كۆپچىلىگى بىزمۇ شەرىپقان كەلگەندە كېلىمىز دەپ قايتىپ كېتىپتۇ.

ماچىنىڭ مەقسىدى، قازاقلار بىلەن بىرلىشىپ ئەسكەر تەشكىللەپ، يەرلىك ھۆكۈمەت قورماقچى ئىكەن، يەرلىكلەر بۇنىڭدىن باش تارتىپ تارقىلىپ كەتكەنلىكتىن ماچى ئۆز ئالدىغا ھېچ ئىش قىلالماپتۇ.

ماچى شەرىپقانغا: «مەن ماجۇڭيىڭنىڭ بۇيرۇغى بىلەن كەلدىم، ماجۇڭيىڭ ماڭا ئالتاي قازاقلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئەسكەر تەشكىللەپ، يەرلىك ھۆكۈمەت تەشكىل قىلغىن دېگەن ئىدى. بىز ماجۇڭيىڭنىڭ بۇيرۇغى بويىچە تەشكىل قىلىنغان قازاق، موڭغۇل، تونگان ئەسكەرلىرىنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە بارىمىز. شىنجاڭنى پۈتۈنلەي ئازات قىلىپ «ئىسلام ھۆكۈمىتى» قۇرۇمىز، سىز پات ئارىدا سارسۇمبىگە كىلىڭ، ئالتاينىڭ ئىشلىرىنى مەسلىھەت بىلەن ئورۇنلاشتۇرىمىز.

ئۇرۇمچىگە تەزراق ئەسكەر ئەۋەتىش كېرەك. ھازىر ماجۇڭيىك ئۇرۇمچىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ سوقۇشۇۋاتىدۇ. يارىدەمگە ئەسكەر ئەۋەتىش ئاساسى مەسىلە.» دەپتۇ.

شەرىپقان: ھازىر مېنىڭ ۋاقتىم يوق، كېيىن بارارمەن. دەپ جاۋاپ بەردى؛ ئۆزى جېمىنەيگە كېلىپ سوۋېت 50 ـ چېگرا پونكىتىنىڭ باشلىغى گېنېرال مايور شاخوفنى، ۋېي جېڭگو ئالتايدىن قاچقاندا زورلۇق بىلەن بىلە ئېلىپ كەتكەن سوۋېتنىڭ ئالتايدىكى كونسۇلى راشكوۋسكىنى چاقىرتتى. بىر كۈندىن كېيىن ئۇلار جېمىنەي چېگرىسىغا كېلىپ شەرىپقان بىلەن سۆھبەت ئۆتكۈزدى.

شەرىپقان ئۇلارغا: بىز مىللىتارىست جىن شۇرېننىڭ ئىستىبدادلىقىغا چىدىمايئۆنىڭ ئالتايدىكى ۋەكىلى ۋېيجېڭگونى قورال كۈچى بىلەن قوغلىۋەتتۇق. ھازىر ئالتاي خەلقى قورال لىق قوزغىلاڭ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئازاتلىغىنى قولغا كەلـ تۈردى. شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئۆز ئەركىنلىگىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئومۇمى يۈزلۈك كۈرەشكە ئاتلاندى. قۇمۇلدا جىن شۇرېن ھاكىمىيىتىگە بولۇپمۇ ئۇنىڭ قۇمۇلدىكى تايانچىسى شا مەخسۇت ۋاڭغا قارشى قوزغىلاڭ قىلغان خوجا نىياز ھاجى گېنېرالدىكى گومىنداڭ 36 ـ شىسىنىڭ سىجاڭى ماجۇڭيىك، فوسىجاڭ ماخىيىڭلارنى يارىدەمگە چاقىرغان ئىكەن. ماجۇڭيىك 36 ـ شىسىنىڭ ئەسكەرلىرىنى باشلاپ قۇمۇلغا كېلىپ ئالتايغا ماچى دېگەن كىشىنى بىر ئاز ئەسكەر بىلەن ئەۋەتىپتۇ، ئۇ ماڭا خەت يېزىپ مېنى سارسۇمبىغا چاقىرتىپتۇ. ئۇ يازغان خېتىدە شىنجاڭدىكى ھەممە مىللەتلەر بىرلىشىپ ئىسلام ھۆكۈمىتى قۇرايلى دەپتۇ. مەن ئۇنىڭغا ھازىرچە باـ رالمايمەن، ۋاقتىم يوق دەپ جاۋاپ بەردىم. ئۇلارنىڭ مەقسىدى

خانلىق ھۆكۈمەت قۇرۇش، مېنىڭ مەقسىدىم خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇش. ھازىر شىنجاڭ پۈتۈنلەي ئازات بولۇپ خەلق ئۆز ئەركىنلىگىنى ئۆز قولىغا ئالالىغىنى يوق. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئالتاي دائىرىسىدە ۋاقىتلىق يەرلىك ھۆكۈمەت قۇرۇمىز. شىنجاڭ پۈتۈنلەي ئازات بولغاندىن كېيىن قانداق ھۆكۈمەت قۇرۇلىدۇ، ئۇنى ۋاقىتدا كۆرەرمىز، بىز سوۋېت ھۆكۈمىتىنىڭ ئىزىلگەن مىللەتلەرگە ياردەم بېرىدىغانلىغىغا تولۇق ئىشىنىمىز. مەن شىنجاڭدىكى مىللىتارىست ھۆكۈمەتنىڭ زوراۋانلىغىغا قارشى تۇرۇپ ئازاتلىقنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن بۈگۈنلا ئەمەس، خېلى ئۇزۇندىن بېرى كۈرەش قىلىپ كېلىۋاتىمەن. 29 ـ يىلى ئالتايدا بىر قانچە ھەركەتلەرنى يۈرگۈزدۇم. لېكىن تەجرىبەمنىڭ يوقلىغىدىن مەغلۇبىيەتكە ئۇچرىدۇم. شۇندىن كېيىن مېنى ئۇرۇمچىگە چاقىرتتى، 30 ـ يىلدىن بۇ يىل 2 ـ ئايغا قەدەر ئىككى يىلدىن ئارتۇق جىن شۇرېننىڭ نازارىتى ئاستىدا تۇردۇم. ئاخىرى قېچىپ چىقىپ ھازىرقى ئالتاي دائىرىسىدىكى قورالـلىق قوزغىلاڭنى باشلىدىم. نەتىجىدە جىن شۇرېننىڭ ئالتايدىكى ۋەكىلى ۋېي جېڭگونى ئاغدۇردۇق. ئەمدىكى توسالغۇ ماجۇڭيىنىڭ ئەۋەتكەن ماچى ئىلگىرىكى مۇستەبىت ھۆكۈمەتنىڭ ئورنىنى ئىگەللەپ ئالتاي خەلقىگە ھۆكۈمران بولـ ۋالماقچى بولىۋاتىدۇ. ماچى، ماخىيىنىڭ دېگەنلەر مەيلى قانـ داق ھەركەتلەنمىسۇن بىز ئۇنىڭغا يول قويالمايمىز. ئۇنى سۆزسىز ئالتايدىن قوغلايمىز. بىزنىڭ ئەمدى سۆكۈت قىلىپ قاراپ تۇرۇپ ۋاقىتنى ئۇزارتىشىمىز مۇمكىن ئەمەس. ھازىر خەلقنىڭ قولىدا بىر ئاز مىلتىق بار، لېكىن ئوق كامچىل. ئەڭ مۇھىم ھاجىتىمىز شۇكى ئەگەر مۇمكىن بولسا بىزگە بىر نەچچە سانداق ئوق بېرىشىڭىزنى سورايمىز. خەلق قولىدا

بار مىللەتنى دىگىنىمىزنىڭ تولىسى كونا، خىللىرى ئوخشاش ئەمەس، بىرسىنىڭ ئوقى بىرسىگە چۈشمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇمكىن بولسا ئازىراق بولسىمۇ مىللەتنى بەرسىكىزلەر دىگەن تەلەپنى قويىدى.

ئۇلارنىڭ بىزگە بەرگەن مەسلىھىتى: قاچانكى بىر تۇتاش ھاكىمىيەت قۇرۇلغانغا قەدەر ئالتاي ۋىلايىتى دائىرىسىدە يەرلىك ھۆكۈمەت قۇرۇپ ئۆزىمىزنى قوغدايمىز دىگەن پىكىر لىرىڭىز توغرا. بۇنى بىزمۇ قوللايمىز، قايسى تەرەپتىن بولمۇسۇن تېگىشلىك ياردەم قىلىشقا ۋەدە بېرىمىز، قورال ۋە ئوق ياردەم قىلىشتا بىز يۇقۇرى ئورۇنغا مەلۇم قىلىپ 5 كۈن ئىچىدە جاۋاپ بېرىمىز. سىزلەر 7 ناھىيىدىكى خەلقنىڭ ئىتتىپاقىنى كۈچەيتىپ، قوراللىق كۈچلەرنى كۈچلەندۈرۈپ، مۇنتىزىم ئەسكەر تەشكىل قىلىپ ھازىر سارسۇمبىنى ئىگەللىمەك بولۇپ تۇرغان ماچى دىگەننى قوغلىۋىتىڭلار، چېگرا تېچلىغىنى ساقلاش ئۈچۈن ئىككى تەرەپ بىردەك ھەر كۈنى پاترۇل چىقىرىپ ئۇياق - بۇياققا ئادەم ئۆتكەزمەيلى، دىدى. ئاندىن شەرىپقانغا بىر ماۋزىر مىلكا بىر پىستولىت بەردى.

دىگەندەك بەش كۈندىن كېيىن شاخوف شەرىپقانىنى چاقىرىپتۇ. چېگرادىن كېچىدە بىرنەچچە ساندۇق ئوق ئۆتكۈزۈپ بەردى. يەنە بىر قانچە مىللەتنى بېرەيلى دىسەك، بىزدە گىنك قاراۋۇللۇق مىللەتتىن باشقا مىللەتنى يوق ئىكەن، ئەگەر بەك زۆرۈر بولسا باشقا تەرەپتىن ئىزدەپ تېپىپ بېرەيلى دىدى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن بايكوشكىنىڭ مايۇەنچىنىڭ ئەسكەرلىرى بىز بىكار ياتالمايمىز، قوبۇقتىكى ۋېيجىڭگو كېتىپ قالىپتۇ. ئۇنىڭغا موڭغۇللار نۇرغۇن ئات، ئوزۇق - تۆلۈك ياردەم

بېرىپتۇ. بىزمۇ قوبۇقتا بېرىپ موڭغۇللاردىن ئات، ئوزۇق - تۆلۈك سورايمىز. بىزگە ياردەم قىلىپ جەمئىيەتنى خەلقىدىن مىنىشلىك ئات يىغىپ بېرىلسە، قولىمىزدىكى قورال - جابدۇق ئاز، قازاق ئەسكەرلەر بىز بىلەن بىللە بارسا، ئەگەر بارمايدىغان بولسا 20 دانە مىللەتنى ۋە ئوق قەرز بېرىپ تۇرسا. بىز موڭغۇللاردىن 500 قوي، يۈز ئات، يۈز مىللەتنى سورايمىز، ئۇلار ياخشىلىق بىلەن بەرسە بەردى، بەرمىسە موڭغۇللارنىڭ ئاۋۇللىرىنى بولاپ قايتىپ كېلىمىز، دەپتۇ.

شەرىپقان ئۇلارغا بۇنداق قىلىش مۇتلەق تۇغرى ئەمەس، بىز ھەممە خەلق بىلەن دۇشمەن ئەمەسمىز، ئۇلار بىلەنمۇ بىرلىشىپ ئىشلەيمىز، ئۇلاردىن بىزگە ۋەكىل كەلدى، ئەگەر ئات - ئۇلاق، ئوزۇق - تۆلۈك كېرەك بولسا كېلىشىش يولى بىلەن سوراپ ئالىمىز. سىلەرنىڭ قوراللىق بۇلاڭچىلىق، پارا كەندىچىلىك تۇغدۇرۇشىڭلارغا يول قويۇلمايدۇ. تېچ بولۇپ، دىخانچىلىغىڭلارنى قىلىڭلار، ئەگەر بۇيرۇقتا كۆنمىسەڭلار سىلەرنى قويۇپ بەرمەيمىز دىدى.

5 - ئاينىڭ بىر كۈنى ئەتىگەندە جەمئىيەتنى ھەم بايكوشكىنىڭ مايۇەنچىنىڭ ئەسكەرلىرىدىن يۈزچە ئادەم شەرىپقانىنىڭ مۇقول ياغاچ دىگەن يەردىكى ئاۋۇلىنى مۇھاسىرە قىلىپ ئوق ئېتىپ، قوزغىلاڭچىلارنىڭ بىرقانچە ئاتلىرىنى تۇتۇۋالدى. شۇ كۈنى مەنمۇ شۇ ئاۋۇلدا ئىدىم. بەش ئالتە كىلومېتىر جايدا قوزغىلاڭچىلارنىڭ شىتابى بولۇپ، شەرىپقانىنىڭ يېنىدا پەقەت 20 گە يېقىنلا قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەر بارئىدى. شەرىپقان مۇھاپىزەتچىلەرنى ئۆزى باشلاپ يۈرۈپ مايۇەنچىنىڭ ئەسكەرلىرىگە قارشى ئوق ئېتىپ دەرھال ئاۋۇلنىڭ يېنىدىكى جىرا بىلەن شىتاپقا خەۋەر ئەۋەتتى. كۈن يېڭىلا كۆتىرىلىۋاتقان چاغ، ئۇ

لارمۇ بىغەم يېتىپتىكەن، مايۇەنچىلىك ئەسكەرلىرى تۇيدۇرماي كېلىپ ئۇلارنىڭمۇ بىرقانچە ئاتلىرىنى تۇتۇپ كېتىپتۇ. بىر بۆلۈم قوزغىلاڭچىلار قالغان ئاتلىرىنى مىنىپ، ئېتى يوقلىرى ئەلدىن ئات تۇتۇپ مىنىپ دەرھال يېتىپ كېلىشتى ـ دە ئاۋۇلىنى مۇھاسىرە قىلىپ تۇرغان مايۇەنچىلىك ئەسكەرلىرىنىڭ سىرتىدىن مۇھاسىرە قىلىپ ئالدى. ئىچ ۋە سىرتتىن تەڭلا ئوق ئاتقاندىن كېيىن مايۇەنچىڭنىڭ ئەسكەرلىرى تەمتىرەپ قېلىپ جېمىنەي تەرەپكە قاراپ قاچتى. قوزغۇلاڭچىلار قوغلاپ يۇرۇپ ئېتىشىپ لىغۇ باشلىق 60 ئادەمنى ئەسىرگە ئالدى. ئالدى ـ ئارقىنى يەڭمۇ بولۇپ جېمىنەيدىكى مايۇەنچىلىك بىلەن سۆزلەشمەك بولۇپ تۇرغاندا، جېمىنەي ۋە بايكۇشكىتىكى ھەممە ئەسكەرلەر ئۇچىغانلا ئاۋۇلدىن ئات ـ ئۇلاق بۇلاپ سارسۇمبىگە قېچىپ كېتىپتۇ. ئەسىر ئېلىنغان لىغۇنىڭ پۇتىغا كىشەن سېلىپ شىتاپقا تاپشۇرۇپ بەردۇق. ئەسىرلەرنىڭ قولىدىكى مىلتىقلارنى تارتىۋېلىپ ئۆزلىرىنى ئەگەر تېرىقچىلىق قىلمىسز دېسەڭلار بايكۇشكىتە تۇرىدىغانلار، ئالتايغا كېتىمىز دېسەڭلار ئۇنىڭغىمۇ رۇخسەت، ئەمدى سىلەرنىڭ كېرىكىڭلار يوق دەپقويۇپ بەردۇق.

ماخىيەڭنىڭ ئالتايغا كېلىشى ۋە ئۇنىڭ قوغلۇنىشى.

ماچىنىڭ ئالتايغا كېلىپ ھېچقانداق ئىش قىلالمىغانلىقىدىن خەۋەر ئالغان ماجۇڭيىڭ ئۆزىنىڭ مۇئاۋىنى ماخىيەڭنى 200 ئەسكەر بىلەن ئالتايغا ئەۋەتىپتۇ. ئۇمۇ ئالتايغا كېلىپلا ئالتۇن كولاۋاتقان تۇڭگانلاردىن ئەسكەر ئېلىپ ئۇلارغا ھەربىي تەلىم-تەربىيە بېرىشكە باشلاپتۇ. يەنە بىر تەرەپتىن يەرلىك يۇرت باشلىقلىرىنى سارسۇمبىگە چاقىرىپ ئۆزىنىڭ ئالتايغا كېلىشىنىڭ مەقسىدى ۋە يەرلىك ھۆكۈمەت قۇرۇش توغرىسىدىكى قارىشى قاتارلىقلارنى ئوتتۇرىغا قويۇپ پىكىر ئالماقچى بوپتۇ. لېكىن قازاق ئەل باشلىقلىرىنىڭ بىرسى كەلسە بىرسى كەلمەي، كەلگەنلىرى بىز شەرپقانسىز جاۋاپ بېرەلمەيمىز دەپ قايتىپ كېتىپتۇ. ئاندىن ماخىيەڭ شەرپقانغا سارسۇمبىگە تېزراق كېلىشنى سوراپ خەت يېزىپتۇ. شەرپقان ئۇلارغا تۇرلۇك بانا سەۋەپلەرنى كۆرسىتىپ ھازىر بارالمايدىغانلىقىنى ئۇختۇرۇپ جاۋاپ قايتۇردى ۋە يۇرت ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك كىشىلەرگە ئادەم ئەۋەتىپ: «ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ماخىيەڭدىن بىزگە ھېچقانداق ياخشىلىق يوق. ئۇلار بىلەن ئالاقە قىلماڭلار، قانداق ئىش ئېلىپ بېرىش توغرىسىدا كېيىن خەۋەر قىلىمەن كۈتۈپ تۇرۇڭلار» دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى.

بىر كۈنىسى چېگرادىكى سوۋېت ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىغى بىزگە تۆۋەندىكىچە خەۋەر يەتكۈزدى: چېگراغا شاخوف كېلىدۇ، شۇ كۈنى شەرىپقان كېلىپ كۆرۈشسۇن، دەپتۇ. ئۇلار بەلگىلىگەن كۈنى كەچتە شەرىپقان، زارىپ ۋە مەن ئۈچىمىز كۆرسىتىلگەن جايغا بارساق، شاخوف، مائاۋنىي سىمىرنوف، تەرجىمانى مەممەتوپ يەنە بىرنەچچە ئادەم كېلىپ كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ئۇلار بىزنى يېقىنراق جايدىكى بىر كولخوزغا باشلاپ، قازاق ئادىتى بويىچە قوي سويغۇزۇپ باش تارتىپ مېھمان قىلدى. سۆھبەت جەريانىدا شاخوف: «ھازىر شىنجاڭ بويىچە زور ئۆزگىرىشلەر بولدى، جىن شۇرىن قېچىپ كەتتى، شېڭ شىسەي باشچىلىغىدا شىنجاڭدىكى ھەممە مىللەتلەرنىڭ بىرلەشكەن، ۋاقىتلىق دېموكراتىك ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى. خوجىنىياز ھاجىمۇ بۇ ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدىغانلىغىنى ئېلان قىلدى. يېڭى قۇرۇلغان بۇ ھۆكۈمەت ئوزىنىڭ سىياسى

ئىقتىسادى ۋە ھەربىي جەھەتلەردە قىلىنىۋاتقان يۇقىرىقى ئىشلەپچىقىرىشنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، شىنجاڭ خەلقىنىڭ بىر-لەشكەن دېموكراتىك ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسى گائىلىسىنى (دېپىك-لاراتسىيەسى) ئېلان قىلدى. يېقىندا بۇرھان شەھىدى بىلەن باي موللا باشچىلىقىدىكى ۋەكىللەر ئۆمىگى ئالتايغا كېلىدۇ.

«سىزلەرمۇ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىي ھىمايە قىلىپ ئۆز ۋەكىللىرىڭىزنى ئەۋەتىپ ئۇرۇمچى بىلەن مۇناسىۋەت ئورنۇ-تۇڭلار، ئالتايدا يېڭى دېموكراتىك ھۆكۈمەت قۇرۇش ئۈچۈن كەلگەن ۋەكىللەر بىلەن مەسلىھەتلىشىپ تېگىشلىك تەدبىر قوللىنۇڭلار. بىز سىلەرگە مۇشۇ مەسلىھەتنى بېرىمىز. شىنجاڭدا قۇرۇلىدىغان ھۆكۈمەت جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىگە ئوخشاش مىللىتاريست ھۆكۈمەت ئەمەس. ھەقىقى خەلقپەرۋەر دېموكراتىك ھۆكۈمەت بولىدىغانلىقىغا بىزنىڭ ھۆكۈمىتىمىز كاپالەتلىك قىلىدۇ. سىلەرنىڭ ئالتايدا ئېلىپ بارغان ھەر-كەتلىرىڭلانى ۋە سىياسى يۇنۇلۇشىڭلانى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەت تولغرا دەپ تونۇيدۇ. بىزنىڭ سوۋېت ھۆكۈمىتىگە نىسبەتەن ئىشەنچىڭىزلەر مۇستەھكەم بولسا بىزنىڭ سىلەرگە بېرىدىغان مەسلىھىتىمىز: پۈتۈن شىنجاڭ خەلقى بىرلىشىپ قۇرۇلىدىغان بۇ ھۆكۈمەتكە ھەچقانداق گۇمان قىلماڭلار، بەلكى بىرلىشىپ ئىشلەش ئۈچۈن ۋەكىل ئەۋەتىپ ئالاقە باغلاڭلار، شۇنداقلا ئۇرۇمچىدىن كېلىدىغان ۋەكىللەرنىمۇ قىزغىن قارشى ئې-لىڭلار» دىدى.

بىرنەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بۇرھان شەھىدى، بايموللا قاتارلىقلار باشچىلىقىدىكى يىگىرمە نەچچە كىشىلىك ۋەكىللەر ئۆمىگى كەلدى. ۋەكىللەر بىرنەچچە مىللەتتىن تەر-كىپ تاپقان ئىكەن.

شەرىپقانمۇ ئۆزىنىڭ 7 ناھىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالـ-تاي ۋىلايىتى دائىرىسىدىكى ھەركەتلىرىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، شىنجاڭدا قۇرۇلغۇسى ھەممە مىللەتلەر بىرلەشكەن دېموكراتىك ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، كەلگەن ۋەكىل-لەر ئۆمىگىنى قىزغىن قارشى ئالدى. ئۇلار بىلەن سۆھبەتلە-شىپ يېڭى ھۆكۈمەتنىڭ دېموكراتىك تۈزۈمى ۋەسىياسى پە-رىنسىپلىرىنى چۈشەنگەندىن كېيىن ئالتاي ۋىلايىتى نامىدىن يېڭى ھۆكۈمەتنى ھىمايە قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، جۈش ئەبەتەي ئوغلى بىلەن مەنكەن قابىل ئوغلى قاتارلىق كىشـ-لەرنى ۋەكىل قىلىپ ئۇرۇمچىگە ئەۋەتتى. ئۇلار بىلەن ئەلەن ۋاڭنىڭ ئوغلى دەلىلقانمۇ بىللە باردى. بۇنىڭ سەۋدىسى ئە-لەنۋاڭدا، شەرىپقان ئۇرۇمچى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ ھەمـە ئابرويغا ئۆزىلا ئىگە بولمۇالىدىغان بولدى، دىگەن گۇمانىنى قىلماسلىق ئۈچۈن، ئىتتىپاقلىقنى نەزەردە تۇتۇپ 14 ـ 15 ياشلىق بالا دەلىلقان ئەلەن ئوغلىنىمۇ ۋەكىللەر تەركىۋىگە قوشۇپ ئۈۋەتىشكە توغرى كەلدى. ئۇرۇمچىدىن كەلگەن ۋەكىل-لەردىن بايموللا ئالتاي ۋەكىللىرىنى ئېلىپ ئۇرۇمچىگە قايتتى. بۇرھان شەھىدى بىز بىلەن بىللە قېلىپ شەرىپقانغا يارەمـ-لىشىپ ئىش باشقۇرىدىغان بولدى.

جىمنەي ناھىيىسىنى تولۇق تەرتىپكە سېلىپ قايا، بورچىن ناھىيىلىرى بىلەن تېز مۇناسىۋەت باغلىدۇق. سارسۇمبە شەھىرىدە پەقەت ماچىلا قالدى. قىر خەلقى ماچىغا بويسۇنماي، بۇرۇلتوقاي، كۆكتوقاي، چىگگىل ناھىيىلىرىنىڭ ھەممىسى شەرىپقان بىلەن ئالاقە باغلاپ يولىيۇرۇق ئېلىپ تۇردى. ئۇرۇش پاراكەندىچىلىگى تۈپەيلىدىن ھەر جەھەتتە قمينالغان، سىياسى جەھەتتە مۇستەبىت ھۆكۈمرانلىقنىڭ

زوراۋانلىغىنى تارتقان خەلق، ئەمدى كەڭ ئەركىنلىككە ئىگە بولۇپ تېچ تۇرمۇش كەچۈرۈش شارائىتىغا ئىگە بولۇشقا باشلىدى. خەلقنىڭ تەلىۋى بويىچە جەمئىيەي چېگرانى ئارقىلىق سوۋېت ھۆكۈمىتى بىلەن سودا مۇناسىۋىتى ئورنۇتۇش زۆرۈر بولغانلىغى ئۈچۈن، شەرىپقان بىلەن بۇرھان شەھىدى مەسلىھەتلىشىپ مېنى چېگرادا تۇرۇپ تاشقى سودا ئىشلىرىنى باشقۇرۇشقا ۋەكىل قىلىپ بېكىتىپ بېرىشنى سوراپ ئۈرۈمچىگە تېلىگرام بەردى، ئۈرۈمچىدىنمۇ ماقۇل كۆرۈپ تەستىقلاپتۇ. شۇنىدىن كېيىن ئىلگىرى سوۋېتورگىنىڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇپ كەلگەن مالوچېنكوۋ دېگەن كىشى بىلەن چېگرادا سۆھبەت ئۆتكۈزدۇق ۋە ۋاقىتلىق كېلىشىم ھاسىل قىلدۇق. ئالتاينىڭ 7 ناھىيىسىدىن خام مالالار كىلىشكە باشلىدى. خەلق تۇرمۇشىغا لازىملىق نەرسىلەرنى سېتىۋېلىپ كونكىرىت قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىشقا باشلىدى. چېگرادىن ئۆتۈدىغان ۋە كىرىدىغان مالالارنىڭ ھەممىسىگە بۇرۇنقى ساقلىنىپ قالغان تامۇژنا بېيجىڭغا مۇناسىۋەتلىك كونا تالونلارغا تامغا بېسىپ بەش پىرسەنتتىن باج ئېلىپ تۇردۇق. ئىلگىرى جەمئىيەيدە تەشكىل قىلىنغان 300 ئەسكەرنىڭ تەمىناتى پەقەت سوقۇشتا قولغا چۈشۈرۈلگەن ئولجا مالالار ئارقىلىق تەمىنلىنىپ كەلگەن بولۇپ، يەتمىگەن قىسمى خەلقتىن ئېلىنىپ تۇرۇلغان ئىدى. ئەمدى باج كىرىمى ئارقىلىق مالدىي ئەشيا ۋە پۇل بىلەن تەمىنلەيدىغان بولدۇق.

ماخىيىڭ شەرىپقانىنى ئالتايغا چاقىرتىپ كەلتۈرەلمىگەنلىكى ئۈستىگە مايۇەنچىڭ باشچىلىقىدىكى ئەسكەرلەر قوراللىرىدىن ئاجراپ جەمئىيەتتىن قېچىپ كەلگەنلىگىنى كۆرۈپ، ئۆزىچە ئاچچىغلىنىپ، شەرىپقانىنى تۇتۇپ كېلىش ئۈچۈن تا فامىلىلىك ئەسكەر باشلىغى بىلەن 300 ئەسكەر ئەۋەتىپتۇ.

بورچىندا تۇرۇشلۇق ئەزالىك دېگەن كىشى، تارىخۇينىڭ كېلىۋاتقانلىغىنى خەۋەر قىلىش ئۈچۈن 10 نەچچە قوراللىق كىشى بىلەن كېچىلەپ مېڭىپ جەمئىيەتكە كەلدى. ئەل يايلاقلىرىغا چىقىپ كەتكەن، ئەسكەرلىرىمىزنىڭ بىر قىسمى ئۆيلىرىگە بىر قىسمى ئات بېقىشقا كەتكەن بولۇپ، جەمئىيەيدە پەقەت 40 نەچچە ئەسكەر قالغان ئىدى. ئۆزىمىزنىڭ بۇ ئازغىنا ئەسكىرىمىز بىلەن تارىخۇيغا تاقابىل تۇرۇشىمىز مۇمكىن بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ يېتىپ كېلىشى ئالدىدىن تاغدا ئات بېقىۋاتقان ئەسكەرلىرىمىزگە خەۋەر بېرىپ دەرھال يىغىۋالدۇق ۋە تارىخۇيغا: ئەگەر ئۇرۇشۇشقا كەلگەن بولساڭلار سىلەرنى بايكوشكىتىلا قارشى ئالىمىز، باشقا ئىش بىلەن كەلگەن بولساڭلار ئىككى سائەت ئىچىدە كەلگەن يولۇڭلار بىلەن قايتىپ كېتىڭلار، دەپ ئۇختۇرۇش يازغانلىغىمىز توغرىسىدا شەرىپقان بىلەن بۇرھان شەھىدىگە خەۋەر قىلدۇق.

شەرىپقان بىلەن بۇرھان شەھىدى بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن، بىز تاستىنىڭ ئېغىزى دېگەن يەرگە يېتىپ كېلىشىمىزگە ئۇلارمۇ خەلقتىن 400 نەپەر قوراللىق ۋە قورالسىز ئادەم توپلاپ يېتىپ كەلدى.

تارىخۇينىڭ بايكوشكىتە قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان 18 ئەسكىرى بار ئىكەن، ئۇلارنى بىر ھۇجۇمدىلا ئەسىر ئېلىپ قوراللىرىنى تارتىۋالغىنىمىزدىن كېيىن قوللىرىغا يۇقۇرىدىكى مەزمۇندا خەت يېزىپ بېرىپ تارىخويغا ئەۋەتتۇق. ئۇلار خەتنى ئېلىپ بارغاندىن كېيىن تارىخوى چىداپ تۇرالماي بەدەر تىكىۋەتتى. ئۇلار «بىز كەلگەن يولىمىز بىلەن قايتساق ئالدىمىزدىن توساپ ھەممىزنى ئەسىرگە ئالىدۇ» دەپ قورقۇپ قۇمنىڭ جىيېگىنى جويلاپ قاباغا قاراپ قېچىپتۇ. بىز ئارقىدىن ئادەم ئەۋەتىپ

باقساق تازىخوي ئېرىتىش دەرياسىدىن ئات بىلەن ئۆتمەس دەپ نۇرغۇن ئەسكەرلىرى سۇغا غەرق بوپتۇ. ئامان قالغانلىرى تاغدىكى ئاق ئورۇسلارغا ئۇچرۇشۇپ سوقۇشۇپ ئېغىر تالاپەت تارتىپتۇ. بۇنداق قىيىن ئەھۋالدا قېلىپ غەزەپكە كەلگەن ئەسكەرلەرنىڭ ئىچىدىن بىرسى چىقىپ تازىخوينىڭ كەينىدىن ئېتىپ تاشلاپ ئامان قالغانلىرى ئالتايغا قايتىپ كېتىپتۇ.

بايمۇللا ئۇرۇمچىگە باشلاپ كەتكەن ۋەكىللىرىمىز قايتىپ كەلدى. ئۇلار: شىنجاڭ خەلقىنىڭ بىرلەشكەن دېموكراتىك ۋاقىتلىق ئۆلكىلىك ھۆكۈمىتى ئۇرۇمچىدە قۇرۇلدى، ھەر مىللەتتىن ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە ئەزالار سايلاندى. شەرىپقان ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئەزاسى بولۇپ سايلاندى ۋە ئالتاي ۋىلايىتىنىڭ ۋالىسى ھەم ئامانلىق ساقلاش قوماندانى بولۇپ بېكىتىلدى، دەپ يېڭى ھۆكۈمەت ئېلان قىلغان سىياسەتلەرنى ماختاپ كەلدى. شۇنداقلا ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتنىڭ ئالتايىنىڭ ھازىرقى ئېھتىياجى ئۈچۈن بەرگەن مىلتىق، ئوق - دورىلىرىنىمۇ ئېلىپ كەپتۇ.

شەرىپقان ھاكىمىيەت ئۈستىگە چىققاندىن كېيىن

شەرىپقان ۋە بۇرھان شەھىدى مەسلىھەتلىشىپ ئالدى بىلەن ماخىمىڭنى ئالتايدىن قوغلاپ چىقىرىش كېرەك دەپ قارار قىلدى. بۇنىڭ ئۈچۈن قاباڭ، بورچىن قاتارلىق ناھىيە-لەرگە بېرىپ، خەلقنى قوراللاندۇرۇپ، قوراللىق كۈچ ئارقىلىق ماخىمىڭنى ئالتايدىن قوغلاپ چىقىرىش لازىم دەپ، مېنىڭ قولۇمدىكى ئەسكەرلەرنىڭ بىر قىسمىنى ئېلىپ قاباڭ ناھىيە-سىگە كەتتى. تاغدىكى روس ۋە ئوراڭخاي ئەسكەرلىرىنىمۇ

قوشۇۋالماقچى بولدى.

شەرىپقان بىلەن بۇرھان شەھىدى قاباداڭ ئەسكەر توپلا-ۋېتىپتۇ دەپ ئاڭلىغان ماخىمىڭ ئۇلار چوقۇم ھۇجۇم قىلىدۇ، دەپ پەرەز قىلىپ، ئالمان - تالمان ئەترەتكى جايلاردىن 300 دىن ئارتۇق ئەسكەر قوراشتۇرۇپتۇ ۋە «ئالتاي خەلقى مېنىڭ سۆزۈمگە كۆنمىدى يۇقۇرى - تۆۋەن ھەممە جايدىن يىغىلىپ كەلگەن يەرلىك خەلق، قورال جەھەتتىنمۇ، ئادەم جەھەتتىنمۇ بىزدىن ئۈستۈن، ئەگەر بىزنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالسا ئالتايدىن چىقىپ كېتەلمەي قېلىشىمىز مۇمكىن، ئۇنىڭدىن كۆرە، شەرىپقان ۋە بۇرھان شەھىدىنىڭ بورچىن - قاباداكى ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئۇدۇل ساۋۇر تېغىغا بېرىۋېلىپ ئاندىن تارباغاتايغا ئۆتۈۋېلىشىمىز كېرەك. ئۇ يەردىن ئۇرۇمچىگە بارالايمىز» دېگەن خىيال بىلەن ئالتاينى تاشلاپ يولغا چىقىدۇ، بۇلار-نىڭ كېلىۋاتقانلىغىدىن خەۋەر تېپىپ، بورچىن، قاباداكى ئىش يۈرگۈزۈۋاتقان شەرىپقان بىلەن بۇرھان شەھىدىگە دەرھال خەۋەر يەتكۈزدۇق، ئۇلار مۇ خەۋەر تاپقان ئىكەن. شۇڭا ئۇلار قاباڭ، بۇرچىندىن 500 قازاق ئەسكەر، ئەززالىك ئارقىلىق كىرجاك ئورۇسلاردىن يۈز، ئوراڭخايلاردىن 40 چە ئەسكەر ئېلىپ كېچىلەپ مېڭىپ بەش تېرەك دېگەن يەردىكى بىزنىڭ تۇڭنبۇغا يېتىپ كەلدى. قوبۇقتىكى موڭغۇللارغىمۇ خەۋەر قىلغان ئىدۇق. ئۇلاردىن 200 ئادەم كەلدى. ماخىمىڭ جاكەلاستىغا كېلىپ، ئالدى - كەينىنى يىغىۋالغاندىن كېيىن ئۆزى كەينىدە قېلىپ، ساراتۇەنجاڭ دېگەننى 400 نەپەر خىللانغان ئەسكەر بىلەن بىزنىڭ تۇەنبۇنى كېچىلەپ بېسىۋېلىشقا ئەۋەتىپتۇ. ساراتۇەنجاڭ سارقىتباي دېگەن بىر قازاققا يول باشلىتىپ ماڭغان ئىكەن، ئۇ قازاق يول

ئادىشىپ خاتا باشلىغانمۇ ياكى مەقسەتلىك ھالدا ۋاقتىنى كېچىكتۈرگەنمۇ، ئىش قىلىپ كېچىدە يېتىپ كېلىلمەي تاڭ ئېتىپ كېتىپتۇ، بولمىسا تۈەنبۇ ئانچىمۇ يىراق يەردە ئەمەس ئىدى.

بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىز ئۇچ يولغا بۆلۈندى. شەرق تەرەپكە بورچىن قابادىن كەلگەنلەرنى، ئوتتۇرا يولغا كىرجاك روسلار بىلەن ئوراڭخاي ۋە قوبۇقتىن كەلگەن موڭغۇللارنى، غەربىي يولغا جىمىنەينىڭ بۇرۇنقى 300 ئەسكىرىنى ئورۇنلاشتۇردۇق، مېنى مۇشۇ 3 يولغا بۆلۈنگەن ئەسكەرلەرنىڭ باش قۇماندانى قىلىپ تەيىنلىدى.

ماخىمىڭنىڭ ئالدىنقى قاتاردىكى 400 ئەسكىرى ئالدى بىلەن غەربىي يولدىن كېلىپ تېگىش قىلدى. چۈنكى ئۇلارنىڭ كېلىش يولىمۇ شۇ ئىدى. ئۇلار تۈزلەڭلىكتىن كېلىپ تاقا قاراپ ھۇجۇم قىلدى. بىز تاغ تەرەپتە بولۇپ پۇختا پوزىتسىيە قۇردۇالغان ئىدۇق. ماخىمىڭ ئەسكەرلىرى جەق چىقىم تارتىپ ئارقىغا چېكىندى. پېشىن ۋاقتى بولغاندا ماخىمىڭ ئۆزى كېلىپ ئەسكەرلىرىنى يىغۋالدى. ئاندىن ئۇلارنىڭ ئىچىدىن 20 كىشى ئاق بايراق كۆتىرىپ بىز تەرەپكە كەلدى، ئۇلار: بىز شەرىپقان، بۇرھان شەھىدى بىلەن سۆزلىشىمىز، دېگەندىن كېيىن ئۇلارنى توسماي ئارقا سەپكە ئۆتكۈزدۇق. ئۇلار شەرىپقانلارغا كېلىپ: بىز ئۇرۇش قىلىش مەقسىدىدە ئەمەس ئىدۇق، ئالدىنقى سەپتىكى ئەسكەرلىرىمىز ئۇقۇشماي ئىش چىقىرىپ قويۇپتۇ. بىز تارغاباتايغا تېچ ئۆتۈپ كەتمەكچىمىز. يەنە ئارىمىزدا ئۇرۇشچىدىن كەلگەن بىر تۈركۈم ئادەم بار ئىدى. شۇلارنى ئۆتكۈزۈتىش ئۈچۈن ئەلچى بولۇپ كەلدۇق دەپتۇ.

بىزگە باش شىتاپتىن ئۇرۇش تۇختۇتۇلدى، ئوق ئاتماڭلا دېگەن بۇيرۇق كەلدى. بۇ ئۇرۇشتا ماخىمىڭنىڭ خېلى كۆپ ئەسكىرى ئۆلدى، نەمە سەۋەپتىن سولھى بولمىغاندۇ، ئۆزەم بېرىپ ئوقۇشۇپ باقماي دەپ باش شىتاپقا كەلسەم. شتاپقا مايۇەنچىڭ باشچىلىغىدا 20 نەچچە ۋەكىل كەلگەن ئىكەن، ئىككى تەرەپمۇ سوقۇشمايدىغان، بىز تەرەپ، ماخىمىڭنىڭ تارباغاتايغا ئۆتۈپ كېتىشىگە يول بېرىدىغان بوپتۇ. كەلگەن ئەلچىلەر قايتىپ كەتتى، بىز دوربون بىلەن قاراپ تۇرۇدۇق. ئارىلىغىمىز يىراق ئەمەس ئىدى. ماخىمىڭ ئۆزى چەقىپ ئەسكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى ئاتتىن چۈشۈردى. ئۆزى ئۇياق-بۇياققا مېڭىپ يۈرۈپ بىر نىمىلەرنى دېدى-دە ئاندىن تاقاقا قاراپ بىرىنلا ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە بۇيرۇق بەردى. مەلۇم بولدىكى ئۇلارنىڭ ئەلچى ئەۋەتىشتىكى سەۋەبى ۋاقتىنى كېچىكتۈرۈپ بىزنى بىخۇتلاشتۇرۇپ قويۇپ ئۆزىنى تەرتىپكە سېلىۋېلىش، شۇنىڭدەك بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىزنىڭ قانداق ئورۇنلاشقانلىغىنى بىلىۋېلىشتىن ئىبارەت ئىكەن. ئۇلار ئىككى ناھىيىدىن كەلگەن يارەمچى ئەسكەرلەر قانداق قىلغان بىلەنمۇ ئۇرۇش مەيدانىدا قەتئى تۇرالمايدۇ، روس ۋە ئوراڭخاي ئەسكەرلىرى يازىچە تاغدا ئۇرۇش قىلىپ چارچاپ قالغان، ئۇلاردىن ئانچە خەۋپ يوق، قەتئى سوقۇشمىدىغىنى جىمىنەي ئەسكىرى، شۇنىڭ ئۈچۈن ئاساسىي ھۇجۇمنى شەرقىي يولغا قارىتىش كېرەك دەپ قارار قىلىپتۇ.

ماخىمىڭ 2000 چە ئەسكەرنى يەڭگىل كىيىندۈرۈپ ئۇدۇل تاغ تەرەپكە ھۇجۇم قىلدى، ھۇجۇمغا ئۆتكەن ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى ئاساسەن ئۇزۇن ساپلىق نەيزە بىلەن قوراللانغان ئىدى. بىز ئۇلارنىڭ ئالدىنى تۇراپ ئوق چىقار-

دۇق. ئۇلارنىڭ ئالدىنقى قاتارى يەتمىلىپ تۇرسىمۇ كەينىدىكى ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ زورلىشى بىلەن ئىلاجسىز ئىلگىرىلىمەكتە ۋە تاققا ياماشماقتا ئىدى. بۇ قېتىم ئۇلار ھەممە كۈچىنى شەرقىي سەپكە سالدى، دېگەندەك بورچىن، قاباداين كەلگەن يارەمچى ئەسكەرلەر قانتتىق تۇرالماي ئاتلىرىغا مىنىۋېلىپ قېچىشقا باشلىدى، شۇنىڭ بىلەن ماخىيىنىڭ ئەسكەرلىرى بىرزىنىڭ سىرتىمىزدىن ئايلىنىپ تاققا كىرىۋالدى. باش شىتاپ بىلەن ئالاقە ئۈزۈلۈپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئەسكىرى ئەۋۋەل پىيادە ئىدى. ئەمدى ئاتلىق بۆلۈشۈپ بىزنى قورشىۋېلىشقا باشلىدى. قوبۇقتىن كەلگەن 200 نەپەر موڭغۇل ئەسكەرلىرى بىر تالمۇ ئوق ئاتالماي قېچىپ كەتتى. جەمئىي ئەسكەرلىرىمۇ ماخىيىنىڭ ئەسكەرلىرى ئەل ئىچىگە كىرىپ كەتسە بۇلاپ كېتىدۇ (بۇلارنىڭ ئۆي - ۋاقىلىرى شۇ يەردە بولغاچقا) دېگەن ئەندىشە بىلەن چېكىنىشكە ئۇرۇنماقچى بولۇشتى. مۇشۇنداق جىددى پەيتتە روس ۋە ئوراڭخاي ئەسكەرلىرىنىڭ باشلىقلىرىنى چاقىرىپ، نۆۋەتلىشىپ، ئېتىشىپ تۇرۇپ چېكىنەيلى دېگەن قارارغا كەلدۇق. بىز باش شتاپ تۇرغان يەرگە كەلسەك ئۇلارمۇ چېكىنىپ كېتىپتۇ.

شەرىپقان ئەلنىڭ خاتىرجەم بولۇشى ئۈچۈن ئۆز ئاۋۇلىنى شتاپقا يېقىنراق جايغا ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغان ئىدى. خادۇاڭ ئاۋۇلنى بالدۇرلا كۆچۈرۈپ، مال - ۋارانلىرىنى ھايداپ سوۋېت چېگراسىغا يېقىن بېرىۋاپتۇ. بۇنى كۆرگەن تۆرە - تۆرىلەرنگىتلەرمۇ بىللە كۆچۈپتۇ. پەقەت شەرىپقاننى ياقلايدىغانلار لا كۆچمەپتۇ. بىز شەرىپقاننىڭ ئاۋۇلىغا كەلسەك ماخىيىنىڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئاۋۇلغا بېسىپ كىرىپ خەلقنىڭ مال - مۈلۈكلىرى

نى بۇلاۋاتقان ئىكەن. بىز روس ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ ئۇلارغا قارشى ئۇرۇش قىلدۇق. بۇ ئۇرۇشتا ماخىيىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ سارا دېگەن تۈەنجاڭىغا ئوق تېگىپ ئۆلدى. ئۇلار ئاۋۇلدىن بولمۇالغان مال - مۈلۈكلەرنى تارتىۋالدۇق. ھايداشقا يارىغان ماللارنى ھايداپ چىقتۇق. باش شتاپ شەرىپقاننىڭ بالا - چاقالىرىنى ئېلىپ چىقىشقا ئادەم ئەۋەتكەن ئىكەن. بىز كېلىگەندىن كېيىن ئۇ، پۇتكۈل ساۋۇر ئېلىگە: سوۋېت چېگراسىغا يېقىن ئاق كېمەر دېگەن دارا (غول) بار، ئەلنىڭ ھەممىسى شۇ يەرگەكۆچۈپ بارسۇن دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى. بىز غولنىڭ بېرىسىدە توڭغايما دېگەن بىرلا يول بار، بۇ يولدىن ماخىيىنىڭ ئەسكەرلىرىنى قاندىق بولمىسۇن توساپ نېرىقى تەرەپكە ئۆتكۈزمەيمىز دېگەن مەقسەت بىلەن ھەممە ئەسكەرلەرنى ئەلنىڭ كەينىدە قالدۇرۇپ ماخىيىنىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ قايسى تەرەپكە ماڭىدىغانلىقىنى گۇزەتتۇق.

بۇ ۋاقىت 1933 - يىلى 9 - ئاينىڭ 21 - كۈنى ئىدى. ساۋۇر تاغلىرىدا قېلىن قارىيىغمۇ مۇز تاققا قاراپ بارغانسىرى سوغۇق كۈچەيۋاپ كەتتى. قوبۇقتىن كەلگەن 200 نەپەر موڭغۇل ئەسكەرلىرى سوقۇشقا قاتناشماي كەينىمىزدە قالغان ئىدى. ئۇلارنى ئۆز يەرلىرىگە قايتۇرىۋەتتۇق. ياز بويىچە سوقۇشقا قاتنىشىپ كەلگەن روس ۋە ئوراڭخاي ئەسكەرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى يېنىڭ ھەم ھېرىپ كەتكەنلىگى ئۈچۈن بەكمۇ جاپا تارتىپ كەتتى. شەرىپقان بۇلارنى تاغ ئىچىدىكى قازاق قىشلاقلىرىنى تېپىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ تەمىناتىنى تولۇقلاپ بېرىڭلار، بىر ئاز ھاردۇق ئالسۇن دەپ تاپشۇرغاندىن كېيىن تاغدىكى كۆلداي دېگەن يەردە بوش قالغان بىرقىشلاقنى تېپىپ ئورۇنلاشتۇرۇپ

قويدۇق ۋە سويۇپ يېيىشكە مال يەتكۈزۈپ بەردۇق. شەرىپ قان، بۇرھان شەھىدى، بايموللالارمۇ بىز بىللەن بىللە بولۇپ ھەممىمىز بىر ئېغىلسىماق ئۈينى تېپىپ ئوت يېقىپ ئىسىنىۋالدۇق. گۈزەتتىكى ئەسكەرلەردىن باشقا ئەسكەرلەرمۇ ھاردۇق ئېلىپ، ھۆل بولۇپ كەتكەن كىيىملىرىنى قۇرۇتۇشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىر قانچە قوي ۋە كالا تېپىپ كېلىپ سويۇپ ئوزۇقلانىدۇق. ئوبدان ئارام ئېلىۋالغاندىن كېيىن ئەتىسى شەرىپقان، بۇرھان شەھىدى ۋە بايموللالار مەجلىس ئېچىپ، كېيىنكى ئىشلار توغرىسىدا مۇنداق قارار قىلىشتى: ئەلنىڭ ئالدى - كەينىنى يېغىپ، سوۋېت چېگراسىغا يېقىن ئاق كېمەر غۇلىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، توڭغايمانىڭ يول ئېغىزىغا پوختا ئىستىھكام قۇرۇپ، ماخىيىڭ ئەسكەرلىرىنىڭ ھەقىقى ئەھۋالىنى گۈزۈتۈپ باقايلى. ئۇلار ئۇرۇشماستىن تارباغاتايغا ئۆتۈپ كېتىدىغان بولسا، ئالدىن ئالا تارباغاتايغا خەۋەر بېرىش؛ ماخىيىڭ بىلەن بولغان ۋەقەلەرنى تېلېگىرام ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە مەلۇم قىلىش ئۈچۈن بۇرھان شەھىدى سوۋېت چېگراسىدىن ئۆتۈپ چاغان ئوبا ئارقىلىق تارباغاتايغا بارسۇن. ئەگەر ئۇلار ئارقىمىزدىن قوغلۇشۇپ كېلىپ سوقۇشماقچى بولسا ئۇ چاغدا تۇڭغايمانىڭ يولىنى توراپ سوقۇشۇپ جازىسىنى بېرەيلى، ئاندىن قايتا ۋە بۇرچىنىدىن يارەمگە كەلگەن ئەسكەرلەر ھەم روس ئەسكەرلىرى بىلەن ئوراڭخاي ئەسكىرىمۇ ئۆز يېرىگە قايتسۇن.

ماخىيىڭ بىز بىلەن سوقۇشقان كۈنىنىڭ ئەتىسى ئەلەن ۋاڭىنىڭ موللىسى ئاق چۆرىن دېگەننى ئەۋەتىپ: بىز قازاقلار بىلەن سوقۇشماقچى ئەمەس ئىدۇق، بەزى بىر ئوقۇشماسلىقلار سەۋىبىدىن ئوق چىقىرىشىپ ئادەم ئۆلۈش ۋەقەسى

لىرى بولغانلىقتىن مېنىڭ ئەسكەرلىرىم قاراپ تۇرالماي سوقۇشۇپ قالدى. ئەمدى مېنىڭ پىكرىم شەرىپقان مۇناسىۋەتلىك ئادەملىرى بىلەن كېلىپ مەن بىلەن سۆزلەشسۇن، بىزنىڭ ئەسكەرلەردىن بىر ئاز كىشى چىقىم بولدى، ئۇنىڭدىن قورقمىسۇن. بۇنىڭ ئۈچۈن ھېچكىمدىن قىساس ئالمايمەن، ئەسكەرلەر ئالغان ئولجىلارنى ھەم شەرىپقانىنىڭ ئۆي - جاھازىلىرىنى، خەلقتىن بولىۋالغان مالالارنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇپ بېرىمىز. مەن بۇ يەرگە ماڭغاندا ماجۇڭيىڭ ماڭا مۇنداق دېگەنىدى: ئالتايغا بارغاندىن كېيىن قازاقلار بىلەن بىرلىشىپ يەرلىك ھۆكۈمەت قۇرۇڭلار، شەرىپقان بىلەن ئىككىڭلار ئالتايدىن 3000 ئەسكەر ئۈيغۇرۇپ تارباغاتايغا بېرىپ ئۇ يەردىن قازاق، ئۈيغۇر، تونگانلاردىن يەنىمۇ جەقراق ئەسكەر ئېلىپ ئۇرۇمچىنى ئازات قىلىش ئۈچۈن يارەدەم بېرىڭلار، ئېلىنىدىكى جاڭپىيۇەن ئارىمىزدىكى كېلىشىم بويىچە ئوز ئەسكەرلىرىنى باشلاپ ئۇرۇمچىنى ئازات قىلىش ئىشىغا يارەملىشىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى ماخوسەن ئەسكەرلىرىنى باشلاپ كېلىدۇ. مەن ئۆزەم ئۇرۇمچىنىڭ شەرىق تەرىپىدىن ھۇجۇمغا ئۆتىمەن، ھەممىز تەرەپ - تەرەپتىن قورشاپ ھۇجۇم قىلساق شېك شىسەي قورماقچى بولىۋاتقان بىرلەشكەن ھۆكۈمەت دېگەن بىر نىمىنىڭ ۋەتۇەرىگىنى چىقىرۇتمىز دېگەن ئىدى. ئوقۇشماسلىق سەۋىبىدىن ئارىمىزدا سوقۇش بولۇپ قالدى. ئەمدى مەن بىلەن بىللە ئۇرۇمچىگە بارمىساڭلارمۇ بۇندىن كېيىنكى ئىشلارنى تېچ يول بىلەن ھەل قىلىشنى مەسلىھەتلىشىپ ئالايلى. ئەگەر سۆزگە كۆنمەي كېلىشنى خالىمىساڭلار ئۇ چاغدا مەندىن ھېچقانداق ياخشىلىق كۈتمەڭلار. پەقەت ئۆز بېشىڭلارغىلا ئەمەس پۈتۈن ئەلدىكىلارغىمۇ ئېغىرچىلىق بولىدىغانلىقىنى

ئويلاپ كۆرۈڭلار. كېلىدىغان بولساڭلار بىرەر كۈن ساقلايمەن. كەلمىسەڭلار ھايال بولماي تارباغاتايغا كېتىمەن، لېكىن كېيىنكى جاۋاپكەرلىكتىن قېچىپ قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدىغانلىقىڭلارنى ئەسكەرتىمەن، دەپتۇ.

بۇرھان شەھىدى قارار بويىچە سوۋېت چېگراسىدىن ئۆتۈپ چاغانئوبا ئارقىلىق تارباغاتايغا ئۆتمەكچى بولۇپ كەتكەن ئىدى. ماخىنىڭنىڭ ئەسكەرلىرى ئالدىغا ئۆتمۈالغانلىقىنى بارالماي قايتىپ كەپتۇ. شەرىپقان تارباغاتاي - ئۇرۇمچى تەرەپتىكى تونۇش - بېلىش ئادەملىرىگە، بولۇپمۇ قازاقلارغا مەخسۇس خەت يېزىپ: ماخىنىڭنىڭ ئالتايغا كەلگەندىن كېيىنكى قىلغان ئەسكىلىكلىرىنى پاش قىلىپ ئۇنىڭ يالغان گەپ سۆزلىرىگە ئالدىنىپ كەتمەسلىكنى تاپىلىدى ۋە ماجۇڭيىڭ، ماخىنىڭلارنىڭ قۇمۇلدا خوجانىياز ھاجى باشچىلىغىدا كۆتىرىلگەن دېخانلار قوزغىلىڭىنى ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچرۇتۇپ ئەمدى ئۇرۇمچىنى پاراكەندە قىلىپ پۈتۈن شىنجاڭ ھەر مىللەت خەلقى بىرلىشىپ قۇرغان دېموكراتىك ھۆكۈمەتنى ئاغدۇرماقچى بولىۋاتقانلىقىنى پاش قىلىپ ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىگىلا ئىشەنمەسلىك ۋە ۋەيرانچىلىققا ئۇچراپ قالماسلىق توغرىسىدا ئاگاھلاندۇرۇش بېرىش ئۈچۈن ئالدىن ئالا ئادەم ئەۋەتتى.

شەرىپقان ئالتايدا رەسمى قوراللىق كۈچ تەشكىللەپ ئۆزىمىزنى قوغداپ يەرلىك ھۆكۈمەت ئورگانلىرىنى قۇرۇپ، جەمىيەت تەرتىۋىنى ئورنۇتۇش ئىشلىرىدا يارەملىشىش ئۈچۈن بوقاتنى ئالتاينىڭ ھاكىملىغىغا بەلگىلىدى. بۇرھانشەھىدى ئالتايدا ئۆتۈلگەن ئەھۋاللارنى دوكلات قىلىش ئۈچۈن ئۇرۇمچىگە كەتتى.

مەن شەرىپقانىنىڭ تاپشۇرىغى بويىچە، ئۇنىڭ چېگرىدىكى ۋەكىلى سۈپىتىدە تاموژنا ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ئۈچۈن جېمىنەيدە قالدىم. مېنىڭ قولۇمدىكى 300 ئەسكەر يەنە بىر نېتىم تاللىنىپ رەتكە سېلىنغاندىن كېيىن ئىلگىرىكى سەنمۇجاڭ مەسىلىمىنىڭ قوماندانلىغىدا شەرىپقان بىلەن ئالتايغا كەتتى. كېيىن بۇ ئەسكەرلەر 3 - چېگرا ئەترىتى بولۇپ ئۆزگەرتىپ قۇرۇلدى. بۇنىڭ سەرتىدا يەنە ئالتاي شەھىرىدە خەۋىپسىزلىكنى ساقلاش ئۈچۈن ساقچى ئەترىتىمۇ قۇرۇلدى. مەمۇرى تەرەپتىن ئالغاندا، ئالتاي بۇرۇنقىدەك 7 ناھىيە بولۇپ، مەسئۇل خىزمەتلەرگە ئىنقىلاۋى قوزغىلاڭ جەريانىدا خىزمەت كۆرسەتكەن كۆزگە كۆرۈنگەن مەلۇم ئادەملەر ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە مەلۇم قىلىنىپ، تەستىقتىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن رەسمى بەلگىلەندى.

جاپالىق يىللاردىكى مۇشەققەتلىك كۈرەش

33 - ، 34 - يىللىرى ئالتاي خەلقى ئۈچۈن ئېغىر يىل بولدى، توختىماي يۇرگۈزىلگەن ھەربى يۈرۈش ۋە ئۇرۇش تۈپەيلىدىن چارۋىچى خەلقلەر كۆپ پاراكەندە بولۇپ ئېغىر قىيىنچىلىقلارغا ئۇچرىدى. تېرىقچىلىق ئىشلىرى ئۆز ۋاقتىدا قىلىنمىغاچقا ئىمكانىيەت بولماي كۆپلىگەن يەرلەر ئاق قالدى. ئادەم ۋە مال ئوخشاشلا چىقىمغا ئۇچرىدى. بولۇپمۇ ئىستىبدات ھۆكۈمەتنىڭ ۋە ماخىنىڭنىڭ بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشى نەتىجىسىدە خەلق بەكمۇ ۋەيران بولۇپ كەتتى. بۇنىڭ بىلەن قالماي «جۇت يەتتە ئاغىينىلىك» دېگەندەك، يازدا يامغۇر ئاز بولۇپ يەردىن چۆپ چىقمىدى، كۈزلىگى يامغۇر

جەق بولۇپ قىش پەسلىنىڭ بالدۇرلا كىرىشى بىلەن يەر
جاھان مۇزلاپ كەتتى. جانلىق مال چىقىمىنى ھىسابقا
مىغاندا ۋىلايەت دائىرىسىدىكى 7 ناھىيىدە ئومۇمى يۈز
ئاچارچىلىق باشلاندى. بۇنداق ئېغىر ۋەزىيەتنى تۈزىتىش ئۈ
شەرىپقان يەرلىك ھۆكۈمەتكە ۋاكالىتەن تۆۋەندىكى چا
تەدبىرلەرنى قوللاندى: ئەڭ ئالدى بىلەن خەلقنى ئو
بىلەن تەمىنلەپ ئاچارچىلىقتىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن، سو
ھۆكۈمىتى بىلەن سۆھبەت ئارقىلىق كېلىشىم قىلىپ جېمى
قابا قاتارلىق ئىككى ناھىيە چېگرىدىسىدىن ئۆتۈپ، سوۋېت ھۆ
مىتىددىن ئاشلىق ئالىدىغان بولدۇق. سوۋېتلەر ئىتتىپاق
ئىزىلگەن مىللەتلەرگە ياردەم قىلىش پىرىنسىپى بوي
ئالتاي خەلقىگە ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلدى. بېرىلىدىغا
قەرز ئاشلىققا ھەمچاندىاق قوشۇمچە مەنپەئەت تەلەپ قىلما
تىن ئالتاي خەلقىنىڭ ئېھتىياجىنى قاراپ يىلمۇ - يىل بۆلۈ
تۆلەش شەرتى بىلەن نورغۇن مىقداردا ئاشلىق سېتىپ بەردى
ئۇ ۋاقىتلاردا چېگرىغا يېقىن يەرلەردە ئاشلىق يوق، تەيياز
قاتناش يولىمۇ يوق ئىدى. شۇڭا سوۋېت ھۆكۈمىتى يىراق
يەرلەردىكى ئاشلىقنى ئۆزلىرى چېگرىغا يېقىن جايلارغا يۆتكەپ
بەردى. بىز تەرەپنىڭ ئات، تۆگە، كالىلار بىلەن چېگرىدىن
سوۋېت يېرىدىكى ئۆتۈپ ئاشلىق ئېلىشىمىزغا رۇخسەت قىلدى
بۇ يەردىكى كولخوزلار، ئاشلىق توشۇش ئۈچۈن بارغان ئادەم
لىرىمىزگە قونالغۇ ئۆيى ۋە ئىسسىق تاماق، ئۇلاقلىرىمىزغا
يەم خەشەكلەر قەدەر بېرىپ ئوبدان كۈتۈۋېلىپ تۇردى. يەنە
خەلق تۇرمۇشىغا لازىملىق ئىستېمال بۇيۇملىرى، چاي، شېكەر،
گەزمال، چىنە - قاچا قاتارلىق نەرسىلەرنىمۇ بەردى. بولۇپمۇ
تېرىقچىلىق سايمانلىرى قاتارلىق نەرسىلەرنىمۇ پۈلنىي كېپىن

بۇلەش شەرتى بىلەن سېتىپ بەردى. بۇ مەزگىللەردە ئالتاي
خەلقىنىڭ ئەھۋالى شۇنچىلىك ئېغىر ئىدىكى، گەرچە سوۋېت
ھەرەپ بىزگە ھەر خىل ئېھتىياجلىق نەرسىلەرنى بەرگەن
بولسىمۇ خەلق ئۇنى توشۇپ ئەپكىلىۋېلىشقا ئىلاجسىز قالغان
ئىدى. بۇ ئېغىر ئەھۋالدىن خەلقنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن،
شەرىپقان ھەر قايسى ناھىيىلەرگە ئۇقتۇررۇش ئەۋەتىپ،
ھەر بىر ئاۋۇل ئادەم مەسئۇل ئادەم بەلگىلەپ خەلقنى
تەشكىللەش، ئۇلاقلارنى كارۋانلاشتۇرۇش ئاساسىدا، مىڭ -
سىڭ دەمەي ئاشلىق توشۇشقا ئىشلىتىش، ئۇلاقلىرى يوق
لار بولسا يېقىنراق يەردىكى ئاشلىقلارنى يۆدەپ توشۇش
قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللۇنۇپ، ئاشلىقنى توشۇۋېلىش ۋەزە
پىسىنى ئوتتۇرىغا قويدى. توشۇپ كېلىنگەن ئاشلىقلارنى ھەر
بىر ئائىلىنىڭ كونكىرىت ئېھتىياجىغا قاراپ تەقسىم قىلىپ
بېرىشنى بەلگىلىدى. ئىشلەشكە ئىمكانىيىتى بولغان ھەممە
ئادەمگە كۆچلىرىنى سەپەرۋەر قىلىپ قار بېسىپ قالغان چۆپ
لەرنى ئېچىپ چىقىرىش، دەرەخ قوزاقلىرىنى يىغدۇرۇش قا
تارلىق ئامالالارنى قوللۇنۇپ، ئورۇق مالالارنى باقتۇردى. سوۋېت
چېگرىسىغا يېقىن جايلاردىكى مالالارنى سوۋېت ھۆكۈمىتىدىن
قىشلاق ئارىيەت ئېلىپ چېگرادىن ئۆتكۈزۈپ باقتۇرۇش قاتار
لىق چارە - تەدبىرلەرنى قوللاندى. شەھەزلەردە بىر نەچچە
جايغا داش قازان ئاستۇرۇپ يەيدىغىنى يوق ئادەملەرگە
كۈنىگە 2 قېتىم ئاماق بەرگۈزۈپ تۇردى. سويۇشقا مېلى بار
مال ئېگىلىرىگە مېلى يوق كەمبىغەللەرگە پۇلىنى كېپىن ئە
لىش شەرتى بىلەن قەرزگە بېرىپ تۇرۇشى توغرىسىدا
تەربىيە يۈرگۈزدى. ھال - ئوقىتى ياخشى ئائىلىلەرگە
خوشنا ئولتارغان يەيدىغىنى يوق مۇھتاجلارنى قىشتىن ئامان

چمقىرىشقا كېپىل قىلىپ هوددىگە بەرگۈزدى. ئاشۇنداق چا
تەدبىرلەر بىلەن خەلق تۇرمۇشىغا يېقىندىن كۆڭۈل بۆلۈشت
تاشقىرى يەنە بىر قىسىم ئاشلىقلارنى ئورۇقلۇققا ئېلىپ قىل
34 - يىل يازنىڭ كىرىشى بىلەن پۈتۈن خەلق ۋە ئىشچ
خىزمەتچىلەرگە ئومۇمى يۈزلۈك ئۇقتۇرۇش قىلىپ دېخانچىل
قىلىشقا سەپەرۋەر قىلدى ۋە ئىجرا قىلىشقا تىرىشلىنىڭ ۋەزى
قىلىپ بېكىتتى.

ئىلگىرىكى ۋاقىتلاردا ئالتايدىكى كۆپچۈلۈك چارۋىچىل
تېرىقچىلىق ئىشى بىلەن شۇغۇللانمايتى. دېخانچىلىق قىلىد
دېگەن كىشىلەردىمۇ تۈزۈككىنە دېخانچىلىق جابدۇقلىرى
بولمايتى. شەرىپقان سوۋېت ھۆكۈمىتى بىلەن سۆزلۈشۈپ جېمە
نەي چېگىرىسى، ماي قاپچىغاي، قابا چېگىرىسى، ئالقابەك قاتار
لىق جايلار ئارقىلىق بولۇق، سۆرەم، ئورما ماشىنىلىرى
ئاشلىق سوقۇش ماشىنىلىرىغا ئوخشاش دېخانچىلىق قوراللا
رىنى ئالدۇرۇپ دېخانلارغا پۇلنى كېيىن تۆلەش شەرتى بىلەن
سېتىپ بەردى. ئالتاي تارىخىدا تۇنجى قېتىم 2 دانە تىراك
تۇر ئالدۇرۇپ شەھەر ئەتراپىدىكى ئاۋۇتتان دېگەن يەردە
ھەربىلەرنى تەشكىللەپ دېخانچىلىق قىلغۇزدى. تېرىش، ئورۇش،
باستۇرۇش ۋاقىتلىرىدا شەرىپقان ئۆزى چېقىپ ئەسكەرلەر
بىلەن ئوخشاشلا جېسمانى ئەمگەككە قاتنىشاتتى، ئەسكەرلەرگە
ئىلھام بېرەتتى. شۇنداق قىلىپ كۆزلىگى ئاشلىقتىن مول-
ھوسۇل ئېلىنىپ ئەسكەرلەر ئۆزلىرىنى ئۆزى تەمىنلەيدىغان
بولدى. بۇنىڭ بىلەنلا قالماستىن ئاۋۇتاندا يەنە بىر يىلقا
ئۆستۈرۈش فېرمىسىنىمۇ قۇرۇپ بەردى. بۇ فېرما ئۇچۇن سو-
ۋېت ئىتتىپاقىدىن 6 دانە نەسىللىك ئايغىر سېتىۋېلىپ،
بۇنىڭغا 150 دانە يەرلىك بايتال قۇشۇپ ئۇنىڭ

بېقىلىپ يېتىشتۇرۇلىشىغە ئەسكەرلەرنى مەسئۇل قىلدى.

شەرىپقان ئەسكەرلەرنى پەقەت چارۋىچىلىق، دېخانچىلىق بىلەن شۇغۇللانىدۇرۇپلا قالماي، ئۇلارنىڭ ھەربى ئىشلارغا دائىر بىلىمىنى ئۆستۈرۈشكىمۇ ئىنتايىن كۆڭۈل بۆلەتتى. ھەر دائىم ئۇلارنىڭ ھەربى ئىنتىزامى، ھەربى ئىشلارغا دائىر ئورۇش تاكتىكىسى توغرىسىدىكى بىلىمى توغرۇلۇق بىۋاستە سۆرۈشتۇرۇپ تەكشۈرۈپ تۇراتتى. بايرام كۈنلىرى ھەربىلەر-نىڭ كۆرەكلىرىنى ئۆتكۈزۈپ ھەربى مەشق ماھارەتلىرىدىن ئېمتىھان ئېلىپ تۇراتتى.

شەرىپقاننىڭ مەدەنى - مائارىپ جەھەتتە ئىشلىگەن بەزى خىزمەتلىرى

1933 - يىلدىن ئىلگىرى، ئالتايىنىڭ 7 ناھىيىسىدە دېگىدەك بىرمۇ يېڭىچە مەكتەپ يوق ئىدى. بەزىبىر ئەل باشلىقلىرىنىڭ ئاۋۇلى ئەتىراپىدا كۆچمەن ھالەتتىكى بىرەر - يېرىم دېنى مەكتەپ بولۇپ بۇنىڭدا پەقەت باي ئادەملەرنىڭلا بالىلىرى ئوقۇيالايتتى. بەزى چوڭراق بايلار بالىلىرىغا دىن ئوقۇتۇش ئۈچۈن ئۆز ئۆيىدە موللا تۇتاتتى. بۇنداق ئوقۇغان باي بالىلىرىنىڭ تولىسى چالا ساۋات موللا بولۇپ چىقاتتى. موڭغۇللارنىڭ كۆرەلىرىدىمۇ (بوتخانىلىرىدا) لامالار مانجى (شاگىرت) يىغىپ دىنى دەرس ئوتەتتى. ئۇلاردىمۇ ھېچقانداق يېڭىچە مەكتەپ بولمىغان ئىدى. شۇڭا خەلقلەر ئاساسىي جەھەتتىن ساۋاتسىز ئىدى.

شەرىپقان خەلقنىڭ مەدەنى - مائارىپ ئىشلىرىغىمۇ ئىنتايىن ئېتىۋار بىلەن قارىدى ۋە تۇرلۇك چارە تەدبىرلەرنى قوللا-

نمپ مەدەنى - مائارىپنى تەرەققى قىلدۇرۇشقا بەل باغلىدى. بىرىنچى قەدەمدە يېڭىچە مەكتەپ قۇرۇش ۋە ئېچىشنى يولغا قويۇپ، بۇ خىزمەت جەھەتتە ماڭا خېلى مۇھىم ۋەزىپە تاپشۇردى.

مەن 1933 - يىلى شەرىپقانىنىڭ بۈيرۇغى بويىچە سوۋېت قازاقىستانىنىڭ زايسان ناھىيىسىگە بېرىپ ئوقۇش كىتاب مەسىلىسىنى ھەل قىلماقچى بولدۇم. ئالتاي ھۆكۈمىتىنىڭ شىنجاڭ ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە بەرگەن قازاقستان جۇمھۇرىيىتىگە بېرىپ ئوقۇش كىتاۋى ئەكېلىش توغرىسىدىكى ئىلتىماسى تەستىقلىنىپ كەلگەندىن كېيىن مەن دەرھال سەپەرگە ئاتلاندىم. زايسانغا بارغاندىن كېيىن قازاقىستان ھۆكۈمەت كىشىلىرى بىلەن سۆزلىشىپ قازاقچە ئوقۇش كىتاۋى ئېلىش مەسىلىسىنى ھەل قىلدىم. بۇ كىتاپلارنىڭ ھەممىسى كونا ئەرەب يېزىغىدا بېسىلغان كىتاپلار بولۇپ، 1930 - يىلى قازاقىستان يېزىق جەھەتتە لاتىن يېزىغىنى قوبۇل قىلغاندىن كېيىن، كونا يېزىقتىكى كىتاپلار يېغىۋېلىنىپ ساقلاپ قويۇلغان كىتاپلار ئىكەن. مەن ئۇلار كۆرسەتكەن بىر نەچچە ئىسكىلاتنى ئاختۇرۇپ يۈرۈپ ئارىان 3000 دانە ئوقۇش كىتاۋى تاپتىم. بۇ كىتاپلار باشلانغۇچ مەكتەپنىڭ بىرىنچى سىنىپىدىن 7 - سىنىپىغا قەدەر ئوقۇتۇلىدىغان قازاق تىلى، جۇغراپىيە، ماتېماتىكا، خېمىيە، فىزىكا، تەبىئەت ۋە مۇئەللىملەر ئۈچۈن قوللانما قاتارلىق كىتاپلار ئىدى. ئېلىپ كەلگەن كىتاپلار گەرچە سان جەھەتتىن ئاز بولسۇمۇ دەل شۇ چاغدىكى شارائىتتا ئوقۇش ماتېرىياللىرىغا بولغان قىيىنچىلىقنى ھەل قىلىشتا رولى ئىنتايىن چوڭ بولدى. مۇئەللىم ئىنتايىن ئاز بولۇپ، ئىلگىرى روسىيەدە ئوقۇغان

بىرنەچچىلا كىشى يەنى پىداگوگ كېرىم، مىرزا ئەخمەت، ئەخمەت زەكى، سەلىم، شابدان، خۇسەيىن پەيزىراخمان، زىيار، سادىق، سابىت، مامىرقان قاتارلىق بىر قانچە ياشانغان كىشىلەردىن ئىبارەت ئىدى. مەكتەپتىكى ھەممە ئوقۇغۇچىلارغا كىتاپ يېتىشمەيتتى، شۇڭا بىر نەچچە بالا بىر كىتاپتىن ياكى كۆچۈرۈپ ئالغان نۇسخىلىرىدىن پايدىلىناتتى. يۇقۇرىدا ئىسمى ئاتالغان كىشىلەر كېيىنكى كۈنلەردە ئالتاينىڭ مەدەنىي-مائارىپىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە كۆرىنەرلىك ئەمگەك سىڭدۈرگەن مائارىپچىلار بولۇپ قالدى. «كۆچ يولدا تۇزۇلىدۇ» دېگەندەك شەرىپقانىنىڭ بىۋاستە يېتەكچىلىگىدە يولغا قويۇلغان مەدەنىي-مائارىپ ئىشلىرى ناھايىتى تېز راۋاجلاندى. 39 - يىلغا قەدەر 7 يىل جەريانىدا ئالتاي بويىچە باشلانغۇچ مەكتەپ 67 گە ئوقۇغۇچىلار 500 نەپەرگە يەتتى، بۇنىدىن تاشقىرى ۋىلايەت بويىچە بىر تولۇق ئورتا مەكتەپ قۇرۇلۇپ، بۇنىڭدا 100 دىن ئارتۇق باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇتقۇچىلىرى يېتىشتۇرۇلدى. 34 - يىلدىن 39 - يىلغا قەدەر سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۇچ قېتىم موڭغۇل، قازاق ئوقۇغۇچىلىرىدىن بولۇپ 21 نەپەر ئوقۇغۇچى چىقىرىلدى. ئۇرۇمچىگە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 300 دىن ئارتۇق ئوقۇغۇچىلار ئەۋەتىلىپ شۇيۇەن، تېخنىكوم ۋە ھەربىي مەكتەپلەردە ئوقۇپ چىقتى. ئالتاينىڭ 7 ناھىيىسىنىڭ ھەممىسىدە مەكتەپلەر تەشكىل قىلىنغاندىن كېيىن ھەر بىر مەكتەپتە ساۋات چىقىرىش كەچلىك كۇرسى ئۇيۇشتۇرۇلدى، ئۆتمۈشتىنلا پۈتۈنلەي ساۋاتسىز بولۇپ كېلىۋاتقان بىر قىسىم ئەر - ئايال ياش ۋە ئوتتۇرا ياشلىقلار، ھەتتا قېرىلارمۇ كەچ كۇرۇسلاردا ئوقۇپ ئازلا ۋاقىت ئىچىدە ساۋادىنى چىقىرىپ ئالدى. كۆپلىگەن كىشىلەر گېزىت كىتاپلار ئوقۇيدىغان ۋە ئۇنىڭغا تەشنا بولىدىغان ھالەت پەيدا

بولدى. مەدەنى ـ مائارىپ ئىشلىرىنىڭ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ
خەلقنىڭ مەدەنىيەت، كۆڭۈل ئېچىش ئىشلىرىغا بولغان تېخىنكىلىق ھۇنەرنى ئۆگىنىۋېـ
ئارزۇسىمۇ بارلىققا كەلدى. شۇنىڭ بىلەن شەھەردىكى ياش ئىشقا بەلگىلىدى. ۋە ياشلاردىن ئەر ـ ئايال 12 نەپەر كىشى باسما
ئوقۇتقۇچىلار بىلەن چوڭ ياشلىق ئوقۇغۇچىلار ناھىيىلىك ئىشلىرى توغرىسىدىكى دەسلەپقى تېخنىكىلىق ھۇنەرنى ئۆگۈنۈشكە
ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنىڭ يارەم قىلىشى بىلەن ساندىن ئېرىشىپ ئالتايدا تۇنجى قېتىم قازاق نابورچىكلىرى بارلىققا
نەپىسە، ئويۇن تىياتىر كورژوكلىرىنى قۇرۇشقا باشلىدى ۋە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن 1935 ـ يىلى تۇنجى قېتىم «ئالتاي» گېزىتىنى
جايلارغا بېرىپ ئەدەبىيات كېچىلىرى ئۆتكۈزۈپ خەلق ئامما- بېسىپ چىقاردى. 36 ـ يىلى «يېڭى ئالتاي» ژورنىلى بېسىپ
سىنىڭ قىزغىن قارشى ئېلىشىغا سازاۋەر بولدى. بۇ چىقىرىلغان بۇ گېزىت ـ ژورناللار
ئىشلارنىڭ بولۇپمۇ ياپون جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇپ ئالدىنقى قېتىملىرىنىڭ ئەينى زامانىدا ئالتاي خەلقنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشتە
سەپكە يارەم قىلىش، ۋەتەننى قوغداش ئىدىيىسىنى ئۆستۈرۈش قىلىنى تۇرتكىلىك رول ئوينىدى.
جەھەتتە ئوينىغان رولى ئالاھىدە بولدى.

ھەممە جايدا مەكتەپلەر ئېچىلىپ، مائارىپ ئىشلىرى «ئالتاي» گېزىتى ۋە «يېڭى ئالتاي» ژورنىلى نەشىر
راۋاجلىنىپ خەلق ساۋاتسىزلىقتىن قوتۇلغانسىرى كۆپچىلىكنىڭ قىلىنغان كۈندىن باشلاپ ئۇنىڭ تەشۋىقات نىشانى خەلقنى
مەتبۇئاتقا بولغان تەشنالىغى كۈچەيدى. شەرىپقان خەلقنىڭ باياون جاھانگىرلىكىگە قارشى قوزغاشتىن ئىبارەت بولۇپ
بۇ جەھەتتىكى ئارزۇلىرىنى قاندۇرۇش ئۈچۈن ئالتايدىكى شۇ ۋاقىتتىكى تاجاۋۇزچىلىق ئۇرۇشىنىڭ ماھىيىتىنى
سوۋېت كونسۇلى بىلەن سۆزلىشىپ سوۋېت قازاقلىرى لاتىن چۈشەندۈرۈش ئارقىلىق خەلقنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى
ھەرىپىگە كۆچۈشتىن ئىلگىرى ئىشلەتكەن ئەرەپ يېزىغىدىكى كۆچەيتىش، خەلقارا ئەھۋاللاردىن خەۋەردار قىلىش، ھەممە كىشـ
باسما ماشىنىسىنى پۈتۈن جابدۇق ھەرىپ ۋە قېلىپلىرى لەرنى ۋەتەننىڭ بىرلىگىنى قوغداش ئۈچۈن كۈرەش قىلىدىغان
بىلەن سېتىۋالدى ۋە بۇ ماشىنىنى 1935 ـ يىلى ساۋسېنـ ئىرادىگە ئىگە قىلىش مەقسىدىگە يېتىشنى مۇھىم مەزمۇن قىلدى.
تورگ ئارقىلىق ئالتايغا يۆتكەپ ئەكەلدۈرۈپ شەرىپقان بىرنىڭ مەتبۇئاتچىلىق ئىشىمزگىمۇ ئۆزى بىۋاستە
ئالتايدا تۇنجى قېتىم مەتبەئە زاۋۇتىنى قۇردى. سوۋېت كۆڭۈل بۇلۇپ گېزىتىمىزگە ئۆز قولى بىلەن ماقالە يېزىپ
ئىتتىپاقىمۇ بۇ ماشىنىنى ئىلگىرى ئىشلەتكەن مىخانىكلىرىدىن تۇردى.
بىر كىشىنى بىللە ئەۋەتىپ ماشىنىنى قوراشتۇرغۇزۇپ
بەردى. شەرىپقانىنىڭ كۆرسەتمىسى بويىچە ئالىم خۇسەيىن شەرىپقان بىرنىڭ مەتبۇئاتچىلىق ئىشىمزگىمۇ ئۆزى بىۋاستە
ئوغلى بىلەن ئاسقار تاتانای ئوغلىنى بۇ مىخانىكىتىن رەھبەرلىك قىلدى. ئۇ ئالدى بىلەن ئۇزۇن
ماشىنىنى باشقۇرۇش ھەرىپ تىزىتىشتىن تارتىپ گېزىت يىللىق تارىختىن كېلىۋاتقان، فېئودالىق ئادەت كۆچكە

ئايلىنىپ قالغان تەڭسىزلىكنى، ھەددىدىن تاشقىرى ئىكسپلۇئاتسىيە قىلىشتى. ئەڭ ئالدى بىلەن شەرىپقانلىقنىڭ بىر تۈۋقان ئاكىسى تاتسىيىنى تۈگىتىش ئۈچۈن تەدرىجى كۈرەش قىلدى. قالەلەن جۇنۇاڭ، بۇرچىنىدىكى كەكەن تەيجى، موڭغۇللاردىن لەۋازلىق، سۆڭەكداشلىق تۈپەيلىدىن ئۆز ئارا ئىتتىپاقلىشىپ بەيسى قاتارلىقلار باشلامچىلىق قىلىپ ئۆزلىرى مايدىغان ئادەتلەرنى تۈگىتىشنى تەشەببۇس قىلدى. خەلىزىتكە ماقالە يېزىپ، ئاتا - بوۋىلىرىدىن بېرى ئادەت ئىچىدىكى زورلۇق - زومبۇلۇق قىلغۇچىلارنى، ئوغرىلىق - بۇلاڭچىلىقنى ئايلىنىپ قالغان خەلقتىن ئالىدىغان قازان ئالۇاڭ، چىلىق بىلەن جىنايەت ئۆتكۈزگۈچىلەرنى مەيلى قانداقلىنىش ئات دېگەنگە ئوخشاش زوراۋانلىق ئالۇاڭ تۈزۈمىنى پۈتۈنلەي ئادەم، قايسى قەبىلە بولىشىدىن قەتئىي نەزەر، قانۇن بويىچە ئىكار قىلىمىز. قالمىش ھەممە ئەل باشلىقلىرى بىرىدىن ئۆلگە جازالاشنى تەشەببۇس قىلدى. ئىلگىرى ئەل باشلىقلىرى دۆلىپ قازان ئالۇڭنى توختاتسۇن، دەپ ئېلان قىلدى ۋە ئاتىلىدىغان چوڭ چارۋا ئىگىلىرىنىڭ پۇخرالارنى ھەر خىل باھانىلارغا مۇراجىئەت قىلدى. ئاندىن كېيىن ھەممە چوڭ - نىلارنى سەۋەپ قىلىپ ئۆزى بىلگىنىچە جازالايدىغان، جەرىمىكىچىك ئەل باشلىقلىرى ئۈمۈمەن ئىلگىرى - ئاخىر بولۇپ ئالىدىغان، «بىرگە توققۇزكېسىم» دەپ ھۆكۈم قىلىپ خەلقنى بۇنداق ئالۇاڭنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا قوشۇلىدىغانلىغىنى ئىلگىنى شۇرايدىغان فىئودالىق قانۇن تۈزۈملەرنى ئەمىلدۇرۇپ بەس - بەس بىلەن گېزىتتە ئېلان قىلىشتى. بۇندىن دىن قالدۇردى. ھەممە جايدا سوت ئورۇنلىرى قۇرۇلۇپ ھەرخىل باشقا يەنە ئۆزاق يىللاردىن فىئودالىق دىنى خۇراپات جىنايى ئىشلار، ھەق - دەۋا ئىشلىرى ۋە باشقا قاتارلىقلارنى بولۇپ كەلگەن ئادەتلەرنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش توغرىسىدا ھەممىسى يېڭى تۈزۈم، يېڭى قانۇن بويىچە ھەل قىلىنىدىغان موڭغۇللاردىن تەبىن بەيسى، ئەلسىن گۈك، ئورۇشقا زالىك بولدى.

ئالتايدىكى قازاق، موڭغۇل چارۋىچى خەلقى ئۆزۈ ۋېتىش قاتارلىق ئادەتلەرنى تۈگىتىپ، ئاغرىقنى داۋالىتىش، يىللاردىن بۇيان چوڭ - كىچىك ئەل باشلىقلىرى دەپ ئاتا ئۇلۇكنى كۆمۈش توغرىسىدا گېزىتكە ماقالىلارنى يازدى. ۋە لىدىغانلارنىڭ ھەر يىلى خەلقتىن يىغىۋالىدىغان «قازا مۇندىن كېيىن خەلقنىڭ سالامەتلىگىنى ساقلاش، مۇھىت ئالۇاڭ» دېگەن سېلىغىنى تۆلەشتەك ئېغىر زۇلۇمغا ئۇچرا تازىلىغىنى ئاسراش ئىشلىرىنى يولغا قويۇپ خۇراپاتچىلىق كېلەتتى. شەرىپقانلىقنىڭ بىۋاستە يىتەكچىلىگىدە بۇنداق ۋە يامان ئادەتلەرنى تۈگىتىمىز دەپ ۋەدە قىلىشتى.

ئالۇاڭنى توختۇتۇش ھەققىدە كەڭ تۈردە تەشۋىقات ۋە نەسى ھەت ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلىش نەتىجىسىدە مەزكۇر ئەل باشلىقلىرى دەپ ئاتالىدىغان چارۋا ئىگىلىرى، چوڭ - كىچىك ئەمەلدارلار ئۆزلىرىنىڭ پۇقرالارنى ئېزىپ كەلگەن «قازا ئالۇاڭ» دېگەن بىرنەمىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا قايىل

شەرىپقان ئالتاي خەلقىگە رەھبەرلىك قىلىپ تېزلا ۋاقىت ئىچىدە خەلقنى تېچ - خاتىرجەم تۇرمۇشقا ئىگە قىلدى. ئۇ ئۆز خىزمىتىدە ئەستايىدىل بولۇپ ھەر قانداق خىزمەتنى چوڭ - كىچىك دېمەي ئۆزى بىۋاستە ئىشلەيتتى، سۈرۈشتۈرەتتى. ئۇ ھەر يىلى كەچ كۈزدە ھەرقايسى ناھىيىلەر-

دىن ۋەكىل خاراكتېرىدىكى ئادەملەرنى چاقىرىپ، ئۆز خىزمىتى ھەممىسىگە ئۆزى باش بولۇپ قاتنىشىپ باشقىلارنى تىندىن دوكلات بېرىش ۋە خەلقتىن پىكىر ئېلىش يىغىنى ئۆتكۈزەتتى. ئۇ شۇنداق قىلىپ كېيىنكى يىلدا نېمىلەرنى ئىشلەش مۇھىم، قانداق ئىشلارنى قانداق لايىھىلەش لازىملىقى توغرىسىدا ئويلۇناتتى ۋە خەلقنىڭ پىكىرىگە ئاساسەن پىلان لايىھىلەرنى تۈزۈپ چىقاتتى. ئۇ، خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا ئەستايىدىل كۆڭۈل بۆلەتتى، چارۋىچىلار ۋە دېھقانلىقىمىزنىڭ ئالىجانابلىرى پەزىلەتكە ئىگە بىر ئادەم ئىدى. چىلىق قىلىدىغانلارنىڭ بالىلارنى قانداق ئوقۇتلاشتۇرغانلىقى 1933 - يىلدىن 1939 - يىلغا قەدەر بولغان 7 يىل جەريانىدا ئاشلىقنى قانداق تەرىغانلىقىدىن تارتىپ چوڭ - كىچىكلىرى ئالتاي ئۆلايىتى دائىرىسىدە سىياسى - ئىقتىسادى جەھەتتە ئىشلارنىڭ ھەممىسىگە نەزەر سالاتتى ۋە تەكشۈرۈپ تەتقىقى ئىسلاھاتلار ئېلىپ بېرىپ خەلق ئوچۇن ئۇنتۇلغۇسىز قىلاتتى. ئىشنىڭ ئالدىراش ۋاقىتلىرىدا ئۆزى بىۋاستە جىسمانىاخشى ئىشلارنى قىلىپ بەردى، جاھالەت قاراڭغۇلۇغىدىن ئەمگەكلەرگە قاتنىشاتتى.

ۋۇلۇمدىن باش كۆتۈرەلمىگەن خەلقنىڭ ئاڭ سەۋىيىسىنى يۇقۇرى شەرىپقانىنىڭ بىۋى - تۇرقى كېلىشكەن ئالاھىدە زور ئادەمى كۆتىرىپ كەڭ ئاممىنى مەدەنى ئاقارتىش يولىغا باشلىدى. بولۇپ جىسمانى قۇۋەت جەھەتتە كۈچلۈك ئىدىيىكىن شىنجاڭ خەلقىنىڭ سىياسى - ئىقتىسادى جەھەتتە، بىر قېتىم ئۇ خىزمەت تەكشۈرۈپ قايتىپ كېلىۋاتقىنىدەدىنى ماڭاردىپ جەھەتتە ناھايىتى تېز راۋاج تېپىۋاتقانلىغا ماشىنىسى چالچىقاي دىگەن يەردىكى سازلىقتا پاتقاققا تىقىلىپدىن ئەندىشە قىلىپ تۇرالمىغان مىللىتارست ئىككى يۈزلىمىچى قاپىتۇ. شوپۇر ھېچ ئىلاج قىلالماي ئەترايتىكى دىخانلاردىن شېكى شىسەي، ئالتاي خەلقىنىڭمۇ مۇنداق تېز راۋاج تېپىشىدەم چاقىرىپ ماشىنىنى سۆرەپ چىقىرىشنى تەكلىپ قىلغانلاردىن خاتىرجەم بولالمىدى. ئۇ شىنجاڭدىكى ئىلغار ئىدىيىلىك شەرىپقان ھازىر ئورما ھەم چۆپ چېپىش ۋاقتى، ئۇلار ئالدىكىشلەر، دىموكرات زاتلار، زىيالىلار ۋەتەرەققى پەرۋەر ئادەملەرنى راش، ئۇلارنىڭ ئىشىغا تەسىر يەتكۈزمەسلىك كېرەك دەپ، بىر - بىرلەپ تۇرلۇك ھىلە - نەيرەڭلەرنى ئىشلىتىپ قولغا ئالغىنىدا ئۆزى كىيىملىرىنى يىشۈبتىپ، پاتقاققا كىرىپ تۇرۇپ ئاغاما - دەك، شەرىپقانىنىمۇ قولغا ئېلىشنى ئالىقاچان پىلانلاپ قويغان ئىدى. چىنى بويىنىغا سېلىپ ماشىنىنى سۆرەپ چىقىرىپتۇ. ئۇنىڭ شېكى شىسەي مۇڭغۇل، قازاق، قىرغىز مىللەتلىرى بۇنداق جىسمانى جەھەتتىن كۈچلۈكلىكىنى خەلق ھەر دائىم ئىچىدىكى تەرەققىپەرۋەر كىشىلەرنى يوقۇتۇشنى مەقسەت قىلىپ ئېغىزدىن چۈشۈرمەي ئېيتىشىپ ماختاپ يۈرۈشەتتى. مۇڭغۇل، قازاق قىرغىز، مىللەتلىرىنىڭ قۇرۇلتىيىنى ئېچىش شەرىپقان مەكتەپ قۇرۇلىشى دەم ئېلىش مەيدانلىرى دىگەن ھىلە - نەيرەڭنى ئويلاپ چىقاردى. ئۇ بۇ ھەقتە ياساش، كۆچەت تېكىش قاتارلىق چوڭ - كىچىك ھەرىكەتلەر - تۇختۇلۇپ، بۇ 3 مىللەت كۆچمەن خەلقلەردىن بولغاچقا

شەرىپقاننىڭ قولغا ئېلىنىشى

شەرىپقان قازاق خەلقى ئىچىدىن چىققان ۋەتەنپەرۋەر،

باشقا مىللەتلەردىن كۆپ ئارقىدا قالدى، بۇنداق ئەھۋالنىڭ بىر كېچىسى شېڭ شىسەيدىن جىددى يىغىن ئېچىلىپ مېنىڭ ئىچىم ئاغرىيدۇ، شۇڭا ئۇلارنىڭ مەدەنىيەتتە ئۆسۈپ يېتىلمىگەنلىكىنى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش كەلدى دېگەن خەۋەر بولدى. ياردەم بېرىپ چارۋىچىلىق ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈپ قاتارلىق ئەمەلىي ئىشلارنى قوشۇش ئۈچۈن مەخسۇس قۇرۇلتاي ئېچىپ مەسىلىنى مۇھاكىمە قىلىشنى لايىق كۆردۈم دەپ ئېيتقان ئىدىم. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1939 - يىلى 10 - ئايدا 3 مىللەتتىن تۈزۈلگەن سالاھىيەتلىك تازا ئوبدان بولماي قالغانلىقتىن كېلەلمەي چاقىرىلغان ۋەكىللەر شېڭ شىسەيدىكى جىددى ئۇخلىشىنى ئېلان قىلىش يىغىنلىرى تەرىپىدىن ئالقاچان تىزىمغا ئېلىنغان «خەلقنىڭ ئادەملەر» دەپ ئاتالغان كىشىلەر بولۇپ ئۇلارنىڭ قانداق شەرىپىگە مۇشۇ كىشىلەرنىڭ ئېچىدە ئەڭ خەۋپلىك دەپ تونۇلغان ئادەم ئىدى.

ھىلىگەر جاللات شېڭ شىسەي شەرىپىنى مۇشۇ قۇرۇلتايدا «كۆچمەن تۇرمۇشتىكى ئارقىدا قالغان 3 مىللەت گۈللەندۈرۈش ئۈچۈن نىسبەتنى ئۆستۈرۈش» دېگەن ماۋزۇدا مەخسۇس دوكلات بەردى. ۋەكىللەر دوكلاتنى مۇزاكىرە قىلىپ ئۆز جايلىرىنىڭ ئەمەلى ئەھۋالىغا ئاساسەن پىكىر تەلەپلەرنى ئوتتۇرىغا قويدى. شېڭ شىسەي بۇ پىكىرلەرگە قارىتا پىكىرلىرىڭىزنى ئۆلكىلىك ھۆكۈمەتكە يوللاپ بېرىڭىز، ھۆكۈمەت تەستىقلىغاندىن كېيىن جايلارنىڭ ئىجرا قىلىشىغا ۋە ئەمەلگە ئاشۇرۇشى تەرغىبلەندا يولىيورۇق بېرىدۇ» دەپ جاۋاپ بېرىپ بىر ئايغا سوزۇلغان بۇ يىغىنىڭ يېپىلغانلىقىنى ئېلان قىلدى.

جايلاردىن كەلگەن ۋەكىللەر خوشال - خورام ھالدا يۇرتىغا قايتىشىنىڭ تەييارلىغىنى قىلىۋاتقان

مىنىڭ بىر كېچىسى شېڭ شىسەيدىن جىددى يىغىن ئېچىلىپ تۇرغانلىقى توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش كەلدى دېگەن خەۋەر بولدى. ئەمە ۋەكىللەر بۇ يىغىنىڭ قانداق يىغىن بولىدىغانلىقىنى پەرەز لالماي تۇرغان بىر پەيتتە ئۆلكىلىك تېچلىقىنى ساقلاش ئىدارە سىنىڭ باشلىغى لى يىڭ چى يېتىپ كەلدى. ئۇ شېڭ شىسەيىنىڭ ئۇنىڭ سالامەتلىكى تازا ئوبدان بولماي قالغانلىقتىن كېلەلمەي ەنلىگىنى، تۆۋەندىكى جىددى ئۇخلىشىنى ئېلان قىلىش ئۈچۈن شېڭ دۇبەنىڭ تاپشۇرۇغى بىلەن ئوزىنىڭ ەلگەنلىكىنى ئېيتىپ مۇنداق دېدى: «بارىكاللە تۇرۇشلۇش سىياز باي دېگەن قازاق بۇرۇندىنلا ياپون مىللىتارىستلىرى بىلەن ئالاقە ئاغلاپ كەلگەن ئادەم ئىكەن. ئۇ ئۆزىگە 18 نەپەر قوراللىق كىشىنى ەگەشتۈرۈپ خەلقنى بۇلاپ - تالاپ گەنسۇغا قېچىپ كېتىپتۇ. مىزنىڭ ئەسكىرىمىز ئۇلارنى قوغلاپكەتتى، ھېلىغىچە قولغا چۈشكەن ولۇشمۇمكىن، خەلقنىڭ قولىدا قورال - ياراق تۇرسا گايى بۇزۇق ئادەملەر ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ بۇلاڭچىلىق قىلىدۇ. خەلقنىڭ تىنچلىقىغا زىيان يەتكۈزۈپ پاراكەندىچىلىك تۇغدۇ- رىدۇ. شۇڭلاشقا ۋەكىللەر مۇشۇ قېتىم قارار قىلغان خەلق پاراۋانلىق ئىشلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئىشلىرى جەر- يانىدا توسالغۇ بولىدىغان بۇزغۇنچىلارنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئالدى بىلەن خەلقنىڭ قولىدىكى قورال - ياراقلارنى يىغىپ ئېلىپ ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپ، ياپون جاھانگىرلىگىگە قارشى ئۇرۇش قىلىۋاتقان ئالدىنقى سەپ ئەسكەرلىرىگە ياردەم بېرىشى لازىم. شۇنىڭ ئۈچۈن ۋەكىللەر ئۇرۇمچىدە يەنە بىر ئاز كۈن تۇرۇپ، ئۆز جايلىرىغا خەت يېزىش، ئادەم ئەۋەتىش ئارقىلىق قورال - ياراقلارنى يىغدۇرۇپ تاپشۇرغاندىن كېيىن قايتى سا، بۇنىڭغا ئانچە ئۇزۇن ۋاقىت كەتمەيدۇ. بۇ يەردە خەلق

قولىدىكى قورال - ياراقلارنى يىغىۋېلىش ھەركىتىگە رەھ
لىك قىلىدىغان بىر كومىتېت قۇرۇلسا، ئۇنىڭ مەسئۇل
لىغى شەرىپقان بولۇپ تېزرەك ئىشقا كىرىشسە،
ئالاھىدە يولبورۇق بېرىدى. ئىشنى قانداق باشلاش توغر
مەن ئەتە شەرىپقان بىلەن مەسلىھەتلىشىپ ھەممە مەسىلى
سەرەمجانلاشتۇرىمەن» دېدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە لى يىڭ چى ۋەكىللەر ئورۇنلا
جايىنا كېلىپ مەجلىس ئاچتى. ئەۋۋەل شەرىپقان يات
يىاتاقتا بېرىپ شەرىپقاننى ئۆزى چاقىرىپ كەلدى. بىز
تۆۋەندىكىچە چۈشەندۈرۈش بەردى: «دۇبەننىڭ يولبورۇغى بو
چە خەلقنىڭ قولىدىكى قورال - ياراقلارنى يىغىۋېلىش كو
تېتى بۇگۈندىن باشلاپ قۇرۇلدى، دەپ ئېلان قىلىمەن. كو
تېتنىڭ مەسئۇل باشقۇرغۇچىلىغىغا شەرىپقان بەلگ
لەندى. ئۇنىڭغا قالمىش ئىككى مىللەتتىن ئىككى مۇئا
بەلگىلىنىپ مۇڭغۇلىلاردىن قوبۇق ۋەكىلى شالىبەن گېگە
قىرغىزلاردىن قەشقەر ۋەكىلى يۇنۇسباي ئابا قاتارلىقلار مۇ
ۋەن بولىدۇ. 280 نەپەر ۋەكىل ھەر جايىنىڭ شارايىتىغا ق
راپ 13 گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ بۇگۈندىن باشلاپ ئىشقا كىرىش
دۇ، ئۇگىنىش قىلىدۇ. بەزى ۋاقىتتا بىرنەچچە كىچىك گۇرۇ
بىرلىشىپ مەجلىس ئاچىدۇ. زۆرۈر تېپىلغاندا ھەممە گۇرۇ
پىلار قوشۇلغان چوڭ مەجلىسمۇ ئېچىلىدۇ. ئۇگىنىش ۋاقى
ھازىرچە ئىككى ئاي دەپ بەلگۈلەنىدى يەنە ئاخىرىغا قە
ھەممە ئىش ئورۇنلۇنۇپ بولىدۇ» دېدى.

ئۇ يەنە: ۋەكىللەرنىڭ ئۇگىنىشى ئۈچۈن 4 قېتىم دەر
لات بېرىلىدۇ.

1 - خەلقنىڭ قولىدىكى قورال - ياراقنى يىغىۋېلىشنىڭ

پايدىلىقلىغى ھەققىدە، بۇنىڭ يىڭچى، شەرىپقان ئىككىسى
بېرىدۇ.

2 - «خەلقارا ۋەزىيەت ھەققىدە»، بۇنى جاڭجۇڭشى بېرىدۇ.

3 - «جۇڭگونىڭ ئەھۋالى ھەم جۇڭگو جۇغراپىيىسى
ھەققىدە»، بۇنى ساكۇڭلىيا بېرىدۇ.

4 - ساقلىقنى ساقلاش ۋە تازىلىق ھەققىدە، بۇ دوكلات
نى دوختۇرخانىنىڭ باشلىغى لى يۇەنجاڭ بېرىدۇ. ھەر كۈنى
چۈشتىن ئىلگىرى دوكلات بولىدۇ. چۈشتىن كېيىن گۇرۇپپا
مەجلىسى، كەچتە گۇرۇپپىلار بويىچە ئۆگىنىش بولىدۇ. ئىشنى
پاتراق ئاياغلاشتۇرۇش ئۈچۈن يەكشەنبە كۈنى دەم ئېلىش
بولمايدۇ. كومىتېتنىڭ قارمىغىدا بىر كاتىبات ئورنى قۇرۇ-
لۇدۇ، ئۇنىڭ مەسئۇجاڭى زاڭ گوفىڭ دېگەن كىشى مۇشۇ يەر-
دە تۇرۇپ ئىشلەيدۇ. ئەۋەلقى «موڭغۇل، قازاق، قىرغىز قۇرۇل-
تىيى» دا كۆتكۈچى بولۇپ ئىشلىگەنلەر ۋە ھەر جايدىن ئەكە-
لىنگەن خادىملار كاتىباتنىڭ رەھبەرلىگىدە ئىشلەيدىغان
بولۇپ مۇشۇ جايدا قالدى. ئۇلار ۋەكىللەرگە بېرىلىشكە تېگىش-
لىك ماتېرىياللارنى ھەر بىر گۇرۇپپىلار بويىچە يەتكۈزۈپ
بېرىپ ۋەكىللەرنىڭ تۇرمۇشىغا مۇناسىۋەتلىك ئىشلارنى قىلى-
دۇ. ۋەكىللەر ئاغرىپ قېلىپ دوختۇرغا بارسا، مونچىغا بارسا،
ياكى بارمىسا بولمايدىغان زۆرۈر ئىشلىرى بولۇپ سىرتقا
چىقىش تۇغرا كەلسە خادىملار بىللە بېرىپ بىللە قايتى-
دۇ. ھەرقانداق بىر يەرگە بارماق بولسا ياكى باشقا بىرسى
بىلەن كۆرۈشمەكچى بولسا كاتىبات ئورنىدىن رۇخسەت سورايى-
دۇ. رۇخسەت بېرىلگەن ۋاقىتتا ئىچىدە قايتىپ كېلىشى
شەرت. سىرتتا قونۇپ قېلىشقا بولمايدۇ. كاتىباتنىڭ
رەھبەرلىگىدە تام گېزىتى چىقىرىلىدۇ. مۇقاش، زاربې،

مەرزاسالىق، نۇرمەدىلەر تام گېزىت چىقىرىشقا مەسئ
بولىدۇ. لازىم بولغاندا ۋەكىللەر ياكى خادىملار ئىچى
بەزىلىرى يارەملىشىدۇ. جايلاردىن كەلگەن ۋەكىللەر ئا
سىدىن ھەر ھەپتىدە بىر قانچە كىشى بەلگىلىنىپ نۆۋ
بىلەن سۆز مۇسابىقىسىگە چىقىرىلىدۇ. ئۇلار ئۆزلىرىنى
تونۇشىنى، ۋەزىپىسىنى، ئۇنى قانداق ئورۇندىش ئۈسۈللىرى
سۆزلەيدۇ. كۆپچىلىك باھا بېرىپ نەتىجىسى تام گېزىت
ئېلان قىلىنىپ تورۇلىدۇ. ۋەكىللەر ئۆگىنىشتىن ئالغان تەس
راتلىرى بويىچە ئۆزى ۋەكىل بولۇپ كەلگەن جايلىرىغا خەۋ
يېزىپ، خەلقنى قولىدىكى قورال - ياراقلارنى تاپشۇرۇپ بېرىشكە
چاقىرىش كېرەك. خەت يازغاندا قورال تاپشۇرۇش ھەر بىر
پۇقرانىڭ ۋەتەننى ھىمايە قىلىشقا قوشقان تۆھپىسىنىڭ قان
چىلىك ئىكەنلىگىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم ئىكەنلىگىنى تەكىت
لەپ يېزىش لازىم، دىگەندەك يولىيورۇقلارنى بېرىپ بىر سائەت
تىن ئارتۇق ۋالاخلىدى. ئۇندىن كېيىن شەرىپقان ئۈيەردىن-
بۇيەردىن بىر نەچچە ئېغىز قوشۇمچە سۆز قىلىپ قويغان بولدى.

شۇ كۈندىن باشلاپ ۋەكىللەر يۇقۇرىدا ئېلان قىلغان
تەرتىپ بويىچە مەجلىس — مۇزاكىرە قىلىش ئىشلىرىنى باش
لىدى. تام گېزىتىمۇ ۋەكىللەرنىڭ سۆزىنى ئېلان قىلىپ
تۇردى. خادىملار ھەر كۈنى ئەتىگەنكى تاماقتىن بۇرۇن
كاتىباتقا يىغىلىپ يۇشۇرۇن مەجلىس ئېچىپ زاكۇ گوفىكنىڭ
كۆرسەتمىسىنى ئالاتتى. ئەتىگەندە گۇرۇپپا مەجلىسى ئېچىلى-
شى بىلەنلا خادىملار ئۆگىنىش سوئاللىرىنى ئەكىرىپ
بېرىپ شۇ بويىچە ئۆگىنىش باشلايتتى. شۇنداق قىلىپ ئاخىر-
قى كۈنلەردە ھەر بىر ۋەكىلنىڭ ئۆزى ئۆز ئەقلىنى بىلگەنـ
دىن تارتىپ يۇرتىدا كىمنىڭ قولىدا قانداق مىلتىق بار،

نى كېيىن نىمە قىلدى دىگەن قاتارلىق سوئاللارغا جاۋاپ
رىش، يېزىپ تاپشۇرۇش لازىم، ئۆزى بىلمىسە باشقىلارغا
ازدۇرۇپ تاپشۇرۇشى كېرەك دىگەن كۆرسەتمىلەر بېرىلىشكە
اشلىدى. بۇ مەسىلىنى تەكرار - تەكرار يېزىپ، قايتا - قايتا
ەسىلەش بولىۋەرگەنلىكتىن ۋەكىللەرنىڭ مىڭىسىنى ئىلەشتۈ-
ۈەتتى. ئۆگىنىش بارغانسىرى جىددىلىشىپ تۈنۈگۈن سۆزلە-
ەنلىرى بۈگۈنكىسىگە ئوخشىمايلا سۆزلەپ قويغانلار كا-
ىباتتا مەخسۇس ئىشلەيدىغانلارنىڭ سۈرۈشتۈرۈشى، قىستاپ
سوراقلا ئېلىشىغا ئۇچراپ، ئېيتقانلىرى تېخىمۇ چىگىلىشىپ
نىمە قىلارىنى بىلمەي قالدى. بەزى بىر كىشىلەر ئەقلىدىن
يېزىپ ئۆزىنىڭ نىمە سۆزلەپ، نىمىنى سۆزلىمىگەنلىگىنى
بىلەلمەي قالىدىغان ئەھۋاللار كۆرۈلۈشكە باشلىدى. باشتا
ئېيتىلغان 2 ئاي ۋاقىت دىگەن سۆز بىكار گەپ بولۇپ ئۆگە-
نىشنىڭ ۋاقتى ئۇزۇنغا سوزۇلۇپ كەتتى. خادىملارنىڭ سانى
بارغانچە كۆپىيىپ ۋەكىللەر قانداقلىكى سۆزلىمىسۇن ئۇلار
دەرھال خاتىرىلەيدىغان بولدى. بۇ خىزمەتچى خادىم دىگەنـ
لىرىمىزنىڭ ھەممىسى ئالاھىدە ۋەزىپە تاپشۇرۇۋالغان ئىش-
چىيونلاردىن ئىبارەت ئىدى.

ۋاقىت ئۇزارغانسىرى ۋەكىللەرنى سوراق قىلىش، قىستاش
ئادەتتىكى ئىشقا ئايلىنىپ قالدى. بۇنداق قىستاشلارغا بەر-
داشلىق بېرالمىغان ئايرىم كىشىلەر سارائ بولۇپمۇ
قالدى. مەسىلەن، نامجە ۋائ گىگەن دىگەن موڭغۇل سارائ
بولۇپ قېلىپ دوختۇرغا ئەۋەتىلدى، ئۇنىڭ كېيىنكى ئەھۋالى
نىمە بولغانلىغىنى ئۇخمۇدۇق، ئىزسىز يوقالدى. تاربا-
غاتايدىن كەلگەن قاناپىيە دىگەن قازاق ۋەكىل قان قۇسۇپ
بىر نەچچە سائەت ئىچىدىلا ئۆلۈپ قالدى. كومېتىتنىڭ

مۇئاۋىنى شالىن گىمكەن ئەقلىنى يوقىتىپ ئېلىشىپ قېلا
موڭغۇل مەدىنى ئاقارتىش ئويۇشمىسىغا چىقىرىپ بەرگ
ئىكەن، ئۇ يەردە ئىككى كۈن يېتىپ ئۆلۈپ قاپتۇ. 1940
يىلى 2 - ئاينىڭ بىر كۈنى زاڭگوپىڭ مەجلىس ئېچە
تۆۋەندىكىلەرنى ئېلان قىلدى:

كۆكتوقاي ناھىيىسىدە مىلتىق تاپشۇرۇشقا قارشىل
قىلغان بىر ئوچۇم بۇزۇق ئادەملەر، كۆكتوقاي ناھىيىلىك
ئىدارىغا كېچىدە بېسىپ كىرىپ شۇي شەنجاڭ باشلىق
كىشىنى ئۆلتۈرۈپتۇ. كۆكتوقاي ساقچى ئىدارىسىنىڭ باش
لىق قورال - يارىقلىرىنى بۇلاپ تاقىۋا قېچىپ چىقىپ
باندىتلىق قىلىۋاتىدۇ. ئۇلارنى باستۇرۇش ۋە قولغا
ئېلىش ئۈچۈن ئەسكەر ئەۋەتىلدى. بۇنداق بۇزۇقلار باشقا
جايلاردىمۇ يوق ئەمەس. ئەگەر ۋەكىللەر ئوزى كەلگەن جاي
لاردىكى خەلقنىڭ قولىدا بار قوراللار پات ئارىدا تاپشۇرۇلمى
ۋەكىللەرنىڭ ئۆيىگىرىگە قايتىش مەسلىسى كېچىكتۈرىلمەيدۇ
بىز يېقىندا تەكشۈرۈپ ئېنىقلىغان ماتېرىياللارغا ئاساسەن
ۋەكىللەرنىڭ ئارىسىدىمۇ ئاز - تولا مىلتىق يۇشۇرغانلارنىڭ
بارلىغىنى بىلدۇق. ئەمدى سىلەرنىڭ ھېچنىمىنى بىلمىگەن
دەك يۈرۈشۈرىشىڭلارغا يول قويۇلمايدۇ. ئۆزەڭلەر پاش قىلىپ
تاپشۇرساڭلار شېك دوبەن كەڭچىلىك قىلىپ كېچىرىم قىلىمەن.
ئەگەر قارا نىيىتىڭلاردىن يانمىساڭلار ئۇ چاغدا ئۆز بېشىڭلارغا
ئۆزەڭلەر چىقىسىلەر. ئەمدى يۇشۇرۇشنىڭ ھاجىتى قالمىدى.
چىقىش يولى بىرلا، ئۇ بولسىمۇ ئىچكى سىرىڭلارنى ئاشكارە
لاپ راس نىيىتىڭلارنى كۆرسىتىشتىن ئىبارەت.

ئىلگىرى بۇلار بۇنچىلىك قاتتىق سۆز بىلەن ھۇجۇم
قىلمايتتى. ئەمدى ھېچقانداق تەپ تارتماستىلا دوق قىلىپ

ئۆپچىلىكىنىڭ ئەرۋاينى ئۇچۇردى.

خاموۇ - خەل ئۇسۇللار بىلەن قىستاش كۈندىن - كۈنگە كۈچەيدى. ئاخىر 1940 - يىلى 4 - ئاينىڭ 11 - كۈنى كېچە- سى بىرىنچى قېتىم ئاتمىشقا يېقىن ئادەمنى كاتىبات ئىش- خانىسىغا چاقىرىپ قولغا ئېلىشقا تەييارلاندى. ئالدى بىلەن زاڭگوپىڭ: «سىلەر ئۆز يېرىڭلارغا قايتىپ بېرىپ، خەلققە تەشۋىق قىلىپ قورا - يارىقلارنى پاتىراق يەغمۇلىتىش ئىشىنى ئىشلەيدىغان بولىدۇكلار، دوبەن ئۆزى ئېغىزچە يوليۇرۇق بېرىدۇ» دەپ قوراللىق ئەسكەرلەرنىڭ نازارىتى ئاستىدا يېرىم كېچە سائەت 12 بولغاندا دوبەن يامۇلغا ئېلىپ بارىدى. بىر ئازدىن كېيىن، «دوبەننىڭ مەجەزى يوق ئىكەن، سىلەرگە لى يىڭچى يوليۇرۇق بېرىدۇ» دەپ قايتىدىن ئېلىپ مېڭىپ 4 - تۇرمىغا ئەكەلدى ۋە چوڭ بىر زالغا كىرگۈزۈپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. كېيىن بىر - بىردىن ئىسىمىزنى چاقىرىپ ئىشىكتىن چىقىشىمىز بىلەنلا بېشىمىزغا كۆك لاتا خالتىنى كەيگۈزۈپ ئىككى ئەسكەر قولىمىزدىن يېتىلىگەن پېتى بەلگىلەپ قويۇل- غان كامىرغا كىرگۈزۈۋېتىپ ئىشىككە قولۇپ سالدى.

شەرىپقانىنىمۇ دەل شۇ كۈنى تۇرمىگە ئاپتۇ. قاماقتا ياتقىنىمىغا 47 كۈن بولغاندىن كېيىن مېنى كامىردىن بېشىمغا يەنە كۆك خالتا كەيگۈزۈپ ئەپچىقىپ بىر كىچىك ماشىنىغا ياتقۇزۇپ قويدى - دە 2 - تۇرمىگە ئەكەلدى. بۇ يەردە مەن بىرىنچى قېتىم سوراق قىلىنىدىم، سوراقنىڭ مەزمۇنى: شەرىپ- قان ئالتايدىكى چاغدا دەلىلقان تەيجىنىڭ (دەلىلقان سوگورباۋۇپ) ئىككى چاپارمىنىنى موڭغۇلىيەگە يۇشۇرۇنچە ئەۋەتىپ، شۇ يەردە سۆيىۋەندىن كەلگەن بىر ياپون ئىشپىيونى بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپتۇ. ئۇنىڭ يوليۇرىغى بويىچە ئالتايدا قوراللىق قوزغىلاڭ

گۆتىردىشكە تەييارلىق قىلىپتۇ. ياپون ئىشپىيونىنىڭ مە
لۇمەتى بويىچە شەرىپقانىنىڭ قانداق ھۆكۈمەت قۇرماقچ
بولغان پىلانلىرى پۈتۈنلەي قولىمىزغا چۈشتى. ئەمدى سېنا
ددن سورايدىغىنىمىز شىنجاڭنىڭ باشقا ۋىلايەتلىرىدە شەر
قانىنىڭ يەنە كىملەر بىلەن ئالاقىسى بار؟ شەرىپقان ئالتا
ددىكى 3 - چېگرا ئەترىتىنىڭ باشلىغى مەسەلىنى كۆكتوقاي
ئەۋەتىپ كۆكتوقاي خەلقىنى قوزغاپ توپىلاڭ تۇغدۇرۇپ
شەرىپقان ئۇنىڭغا قانداق تاپشۇرۇق بەردى. كىم ئارقىلى
يولىيورۇق كۆرسەتتى؟ مۇشۇ مەسىلىلەرنى سەن بىلمىسەن، مۇشۇ
لارنىڭ بىرسىنىمۇ قالدۇرماي ئوز قولۇڭ بىلەن يېزىپ تاپشۇ
دىگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. بۇ سوراقنى لى فولىن دىگەن
كىشى ئېلىپ بارىدى. قاتىردىمدىن 20 نەچچە كۈن سوراق
قىلىپ، ئۇخلاتماي كېچىچە تۇرغۇزۇپ قويدى. ئۇرۇپ - قىينا
بىر قانچە قېتىم ھۇشۇمدىن كەتكۈزۈۋەتتى. ئاخىرى سوراقنى
توختۇتۇپ: «سەن قايتىپ بېرىپ ئوبدان ئويلاپ راستىنى
ئېيتىشقا ماقۇل بولغىنىڭدىن كېيىن ئۆزەڭ تۇرمە باشلىقىغا
ئېيتىپ بىزگە خەۋەر قىل. ئاندىن يېڭى باشتىن سوراق
قىلىپ سېنىڭ ئىشىڭنى بىر تەرەپ قىلىمىز» دەپ قايتۇرۇ
ۋەتتى. شۇنىدىن كېيىن بىر نەچچە ئايغىچىلىك مېنى سوراققا
چاقىرمىدى.

ئالتاي گېزىتىنىڭ باشلىغى قوشۇمچە ۋىلايەتلىك ما
ئارىپ ئىدارىسىنىڭ جۇيجاڭى يۇي جۇشاڭمۇ قولغا ئېلىنغان
ئىكەن. مەن مۇشۇ ئىككى جايدىمۇ ئۇنىڭ مۇئاۋىنى بولۇپ
ئىشلىگەن ئىدىم. سارسۇمبىنىڭ ھاكىمى قوشۇمچە شەرىپقا
نىڭ كاتىبى لىيۇئېنىمۇتۇرمىگە ئاپتۇ. شەرىپقانىنى قولغا ئال
غاندىن كېيىن بۇ ئىككى ئادەمنىمۇ قولغا ئېلىپ كېلىپ، سوراق

قىلىۋاتقانلىغىنى مەن تۇرمىدە بىلدىم. مېنىڭ بىلەن بىر
كامىردا ياتقان لاتىپ بورناشوۋ دىگەن تاتار بار ئىدى. ئۇ
ھەر كۈنى كامىرلارغا مەش يىغاشقا چىقاتتى. بىر كۈنى
لاتىپ بورناشوۋ تۇرمە باشلىغىدىن «بۇ مەش يىغاشنى بىلە
دىكەن، ماڭا يارەملەشسۇن» دەپ سوراپ ئالدى. مەن ئۇنىڭ
بىلەن 4 - تۇرمىنىڭ كامىرلىرىغا مەش يىغاشقا باردىم. شۇ
چاغدا يۇيجۇشاڭ بىلەن ئۇچرۇشۇپ قالىپ خالا جايدا ئۇنىڭ
بىلەن سۆزلەشتىم. ئۇ ماڭا: شەرىپقان ئالتايدا ياپونىيە
بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ قوراللىق قوزغىلاڭ كۆتىرىپ مۇستەقىل
ھۆكۈمەت قۇرماقچى بوپتۇ. بۇ ھۆكۈمەتنىڭ باشلىغى شەرىپقان،
زۇڭلىسى سەن بولماقچى ئىكەنلىكىڭنى دەپ مېنى قىيناۋاتىدۇ،
لى فولىن دىگەن سوراقچى سوراق قىلىدى، قاتتىق قىيناش
ئۇستىدىمەن، ئىستىقبالىمدىن ئۈمىت قالمىدى، ئۆلتۈرىدىغان
ئوخشايدۇ دىدى. يەنە بىر كۈنى خالا جايدا ھاكىم لىيۇئېن بىلەن
ئۇچرۇشۇپ قالدىم. ئۇ، ئۇلار ماڭا شەرىپقان قۇرماقچى بولغان
ھۆكۈمەتنىڭ مىنىستىرلىكى بولماقچى ئىكەنسەن دەپ تۆھمەت
قىلىپ، تاشقى مۇناسىۋەتلىرىنى ئارقىلىق سويىئېنىدىن ئالدۇرغان
قورال - ياراقلارنى ئىش باشلىغىچە سېنىڭ يۇشۇرۇپ قويۇشۇڭ
غا بېرىلمىپتىكەن، شۇ قورال - ياراقلارنى بىزگە تېپىپ بە
دەپ قىيناۋاتىدۇ، سوراقچى لى فولىن تىزىمنىڭ ئاستىدىن
توك قويۇپ قاتتىق ئازاپلىدى، ھازىر ئۆلۈم ئىستىدىمەن،
دىدى.

بۇرچىنىڭ ھاكىمى مانكەن ماڭا تۇققانچىلىغى بار
ئادەم ئىدى. مەن مەش يىغاپ يۇرۇپ كامىرنىڭ تامىق بېرىدە
غان تۆشۈگىدىن ئۇنى كۆرۈپ قېلىپ سۆزلەشكەن ئىدىم، لېكىن
ئۇ، كامىردا كۈندىلىك مەلۇمات بېرىپ تۇرىدىغان ئىشپىيون

بار ئىكەن، مېنىڭ سۆزلەشكىنىمنى تۇرمە باشلىقىغا ئېيتىپ قويۇپتۇ. 4 - تۇرمىنىڭ باشلىغى شى ياڭ دېگەن مېنى چاقىرتىپتۇ، تاقىقا قېچىپ چىقىۋالغان ئەلنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم ئەسكەر ئەۋەتىلگەن بولسىمۇ، خېلى تاياق ئۇردى. پۇتۇمغا كېشەن سېلىپ يالغۇز كىشىنى قاراۋۇلخانا قوزغىلاڭچى خەلق شېڭ شىسەي كامىرغا سولاپ قويدى. بىر نەچچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن بۇرۇنقى ياتقان كامىرىمغا قايتۇرۇپ، ياخشىراق تاماق بېرىپ يېڭىدىن كۆينەك ئىشتان كەيگۈزدى. پۇتۇمدىكى ئىشكەنىنى ئېلىۋەتتى.

بىر ھەپتىدىن كېيىن تۇرمە باشلىغى شى ياڭ بىز يات قان كامىرغا ئۆزى كىرىپ مېنى ئېلىپ چىقتى. بۇ نۆۋەتتە بېشىمغا خالتا كەيگۈزمەستىن ماشىنىغا ئولتۇرغۇزۇپ گۈڭنلىچۈغا ئېلىپ باردى. ئۇ يەردە بىز بىلەن بىللە قولغا ئېلىنغان بوقات بېيسى ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆي - ئىچى، بالا - چاقىلارنىڭ ئامانلىغىنى ئاڭلاپ خۇرسەن بولۇپ قالدىم. بوقات: «سېنى دوبەندىن سوراپ بوشىتىۋالدىم مەن بىلەن بىللە ئالتايغا قايتىسەن، ھازىر ۋاقتىنچە باشقا جايدا تۇرۇپ تۇرىسەن. قايتىدىغان چاغدا ئۆزۈم بىللە ئېلىپ كېتىمەن» دېدى. مەن: «ئەگەر مۇمكىن بولسا بۇگۈن بىر كۈن قېشىڭىزدا بولسام، بالا چاقامنىڭ ئەھۋالىنى تولۇق بىلىۋالسام» دېگەن ئىدىم، ئۇ گۈڭنلىچۈنىڭ باشلىغى لى يىڭچىڭ ئېيتىپ رۇخسەت ئالدى. لى يىڭچى: «كەچ كىرگىچە قېشىڭدا بولسۇن، كۈن ئولتارغاندا ماشىنا بېرىپ ئېلىپ قايتىدۇ. ئالتايغا ماڭغىچە شۇ ماشىنا ئاپارغان جايدا يېتىپ تۇرىدۇ» دېدى.

بوقات بەيسى ئۆز ياتىغىدا بەزى ئەھۋالارنى ماڭا ئايرىم سۆزلەپ تونۇشتۇردى: «40 - يىلى

2 - ئايدا باشلانغان كۆكتوقاي قوزغىلىڭى ھېلىغىچە بېسىلماپتۇ، تاقىقا قېچىپ چىقىۋالغان ئەلنى قايتۇرۇپ كېلىش ئۈچۈن بىر نەچچە قېتىم ئەسكەر ئەۋەتىلگەن بولسىمۇ، خېلى تاياق ئۇردى. پۇتۇمغا كېشەن سېلىپ يالغۇز كىشىنى قاراۋۇلخانا قوزغىلاڭچى خەلق شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنى تاغ ئىچىگە كىرگۈزمەي قويۇپتۇ. يەنە ئۇرۇمچىدىن نۇرغۇن ئەسكەر بارغان ئىكەن، ئېغىر چىقىمغا ئۇچراپتۇ. تاغ ئىچىدە كۆچۈپ كېتىۋاتقان خەلقنە ئىككى قوشقانات ئايرۇپلان كېلىپ بومبا تاشلىغان ئىكەن، ئىگىز تاغ چوققىسىغا يۇشۇرۇنۇپ ئولتۇرغان سۇلايمان دېگەن قازاق پەملەپ تۇرۇپ لیوتچىكنى ئېتىۋېتىپتۇ، ئايرۇپلان ساي ئىچىگە يىقىلىپ كۆيۈپ كېتىپتۇ. ھۆكۈمەت ھەربى كۈچ بىلەن بېسىقتۇرۇشقا كۈزى يەتمىگەندىن كېيىن ئەمدى سۆھبەت يۈرگۈزۈپ تەسلىم قىلىش چارىسىنى قوللانماق بوپتۇ. مۇشۇ مەخسەت بىلەن شېڭ دوبەن شەرىپقان بىلەن مېنى چاقىرتقان، بىزنى بىر ئۆيگە ئاپىرىپ قوزغالمايدىغان ئورۇندۇققا پۇت قولىمىزنى تېڭىپ ئولتۇرغۇزۇپ قويدى. قارشى تەرەپتە بىر كىچىك سەھنە بار ئىكەن، شېڭ دوبەن شۇ يەرگە كېلىپ ئولتاردى. ئۇ شەرىپقانغا: «كۆكتوقاي قازاقلىرى قورال لىنىپ، بالا - چاقىلىرىنى ئېگەشتۇرۇپ تاغلاردا قېچىپ يۈرۈپتۇ. بىزنىڭ ئەسكەرلىرىمىزگە قارشى ئوق چىقىرىپ تەسلىم بولمايۋاتىدۇ. بىر نۆۋەت كىشى ئەۋەتىپ: تەسلىم بولۇڭلار، ئەسكەر چىقارساق كۆپ چىقىمغا ئۇچرايسىلەر، بولۇپمۇ خۇتۇن - بالا، قېرى - چۈرىلارغا ئۇۋال بولىدۇ، ئۆزەڭلەر قايتىپ كەلسە ئەڭلەر كەڭچىلىك بىلەن كېچىرىم قىلىنىدۇ. قورقماي قايتىپ كېلىڭلار، بولمىسا تاغدىكى ئوزۇق - تۆلۈگىڭلار تۈگىگەندە بىكاردىن - بىكار ئاچتىن قىرىلىپ ئۆلىسىلەر دەپ ئېچ ئاغرىتىپ

خەت يازدىم، ئۇلار جاۋاپ بەرمىدى. ھەتتا ئەۋەتكەن ئادا
لىرىمىزنى قايتۇرماپتۇ. ئەمدى سىلەر كۆكتوقايغا بېرىپ تا
دىكى قوزغىلاڭچىلارنى نەسىھەت قىلىپ توختۇتۇپ كۆچۈرۈ
كېلىڭلار، ئۆز جايلىرىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ خەلقنى تىنچلاندۇرۇ
لار» دىدى.

شەرىپقان: «مەن 1939 - يىلى 9 - ئايدىن باشلاپ سېنا
قولۇڭدا توردۇاتىمەن، كۆكتوقاي ۋەقەسى دېگەننى ھازىر ئۆزەڭنا
ئاغزىڭدىنلا ئاڭلاۋاتىمەن، مەن ئالتايدىكى ۋاقتىمدا مۇنداق
تىنىچسىزلىق بولۇپ باققان ئەمەس. ئۇنىڭ قانداق سەۋەب
لەر بىلەن توغۇلغان ۋەقەلىكىنى مەن چۈشەنمەيمەن. شۇنىڭ
ئۈچۈن ئۇلارنى گېپىمگە كۈندۈرۈپ، بۇرۇنقىدەك تىنچلىق ھالا
تىگە كەلتۈرالايمەن دەپ ئېيتالمايمەن، ھەم مەن بارمايمەن
دىدى. ئاندىن كېيىن ماڭا: سەن بارغىن دىدى.

مەن شەرىپقان بارسا مەن ئۇنىڭغا يارەملىشىپ بىلا
ئىشلەي، يالغۇز ئۆزۈم بارغان بىلەن بۇنىڭ ھۆددىسىدىن
جەزمەن چىقالايمەن دەپ ئېيتالمايمەن، دىدىم.

شېكى دۇبەن «ئىككىلا مەسلىھەتلىشىپ جاۋاپ بېرىڭلا
دەپلا چىقىپ كەتتى. ئۇيدە باشقا كىشى قالمىدى
بۇ چاغدا مەن شەرىپقانغا: «بىللە بارايلى، ئەل - يۇرت ئۆزىد
ىزنىڭكى، قانداق قىلىپ بولمىسۇن كۆز كۆرگەندىن كېيىن
يۇز ئۆيۈلۈدۇ. ئۇلار سۆزگە كىرىپ تېچ ئۆتۈشنى خالايدۇ، تىلەيدۇ
يامان ئېيتىماي ياخشى يوق دېگەندەك پەقەت سۆزگە كۆنمەي
ئۇنۇمايدىغان بولسا ئەھۋالغا قاراپ شۇلارنىڭ ئارىسىغا قېچىپ
كىرىپ كەتسەكمۇ بولمامدۇ...» دىدىم. شەرىپقان بېشىنى چايقاپ
ئىشارەت بىلەن ئۆينىڭ تورىنى كۆرسىتىپ: «تىڭلايدىغان

ئاپارات بار، باشقا گەپ قىلما ھەم سەن بارساڭ بار، مەن
بارالمايمەن» دىدى.

كېيىن شېكى شىسەي مىنى چاقىرىپ: «سەن مېنىڭ
قەينى ئاتام چىۋ سىلىڭ بىلەن بىللە ئالتايغا بېرىپ ئۇ
يەردىكى چاتاق چىقارغانلار بىلەن سۆزلۈشۈپ، نەسىھەت
قىلىپ ئەلنى تىنچلاندۇر. ئۇلارنىڭ ھۆكۈمەتكە قويىدىغان
ھەر قانداق تەلەپلىرى بولسا ئورۇنداپ بېرىمەن. ئۇلارنىڭ
ئۆزلىرىگە ھېچقانداق زىيان يەتكۈزمەيدىغانلىقىمغا ئىشەندۇر»
دىدى.

شۇنداق قىلىپ مەن كۆكتوقايغا بېرىپ ئۇلارنىڭ
باشلىقلىرى بىلەن بىر قانچە نۆۋەت سۆھبەتلەشتىم. ئەڭ ئاخىرىدا
مەن ئۆزۈم ئۇلارنىڭ ئالدىغا بېرىپمۇ كۆرۈشتۇم.
ئۇلارنىڭ باشلىغى چاقاباي ئىرسقان نوغايباي ئوغلى،
قاراقاس خەلىل تەيجىنىڭ ئاكسى ئاقتېكە، چېرۇچى سۇلايمان
باتىر، يەنە ئىسمىقان ئۇكىرداي، ئۇمىرقان ئۇكىرداي دېگەن
كىشىلەر ئىكەن. ئۇلار ئەڭ ئاخىرى شېكى دوبەنگە 3 تۈرلۈك
تەلەپ قويدى:

بىرىنچى، بىز شەرىپقان، ئاقمت ھاجى، مەڭكەي، خەلىل تەيجى،
قابىل تەيجى قاتارلىق قولغا ئېلىنغان ھەممە ئادەملىرىمىزنىڭ
تىزىملىكىنى بېرىمىز، ئۇلار ھازىر مەيلى ئۇرۇمچى تۇرمىسىدا
بولسۇن ياكى ئالتاي تۇرمىسىدا بولسۇن ھەممىسىنى تۇرمىدىن
شەرتسىز بوشۇتۇپ ئۆز ئەللىرىگە قايتۇرسۇن، ئۆلگەنلىرى بولسا
سۆڭگىنى بەرسۇن.

2 - ئالتايدا ھۆكۈمەتنىڭ ھەر قانداق ئىدارىسى قۇرۇلسا
قارشىلىغىمىز يوق، ئۆز خىزمەتلىرىنى ئىشلەۋەرسۇن، لېكىن

ئىشپىيۇنلۇق خىزمىتى ئىشلەيدىغان ساقچى ئىدارىسى قۇرۇلمىسۇن.

3 - مۇشۇ قېتىمقى قوزغىلاڭغا يېتەكچىلىك قىلغان كىشىلەر ئۈستىدىن تەكشۈرۈش يۈرگۈزۈپ جازاغا تارتىلماسۇن. ئۇلارنىڭ ئۆزىگە تېگىشلىك قورال ياراقلىرى يىغىۋېلىنمىسۇن ۋە شەھەرگە چاقىرتىلىپ مەجلىسكە قاتناشتۇرۇلمىسۇن. شېك دوبەن مۇشۇ ئۇچ تەلەپنى شەرتسىز-ئورۇندىسا ماكانلىرىمىزغا قايتىپ كېلىپ قورال تاپشۇرۇپ ئىتائەت قىلىمىز.

مەن خەلقنىڭ مۇشۇ ئۇچ تەلىۋىنى ئېلىپ دوبەنگە تاپشۇرغان ئىدىم، دوبەن بۇ تەلەپلەرنى ماقۇل كۆردى. بىرىنچى قېتىم قابىل تەيچى، خەلىل تەيچى قاتارلىق 15 كىشىنى تۇرمىدىن چىقىرىپ بەردى. مەن ئۇلارنى ئالتايغا ئېلىپ قايتىدىغان بولدۇم. شەرىپقان ئاغرىق بولغانلىقتىن ئۇنىسى داۋالىتىش ئۈچۈن ئارشاڭغا ئېلىپ كەتكەن ئىكەن، كۆرشەلمىدىم. مەنكەي ئۆلۈپتۇ، سۆڭگىنى بەردى. ئالتاي تۇرمىسىدىكى ئادەملەرنىڭ تىرىكلىرىنى بوشۇتۇپ ئۆلگەنلەردىنىڭ سۆڭگىنى بىرىشكە دوبەن ئۆزى بويرۇق چۈشۈردى. ئۇرۇمچى تۇرمىسىدىكى ئادەملەرنىڭ تىزىمىنى ئېنىقلاپ كېيىن ھەمىنى نۆۋەت بىلەن ئالتايغا قايتۇرىمىز» دەپ ۋەدە قىلدى» بىزنىڭ پاراڭىمىز مۇشۇ يەردە توختاپ قالدى.

كەچقۇرۇن ماشىنا كەلدى. ئورۇنلاشتۇرۇش بويىچە مېنى ئېلىپ بىر قوروغا باشلاپ كىردى. بۇرۇن دوبەنگە تەرجىمان بولۇپ ئىشلىگەن لىيۇبىندې دېگەن باشلىق كېلىپ ماڭا ساقچى مەكتەپتە ئۇقۇپ چىققان تولىلىق خەمىت دېگەن بىر بالىنى قوشۇپ قويدى. ھازىرچە ئىككىلا بىر ئۆيدە بىللە تۇرىسىلەر

قانداق ئىشلىك بولسا خەمىت ساڭا يارەملىشىدۇ، - دېدى. بەش - ئالتە كۈن ئۆتكىچە ھەمراھلىقىدا خەۋەر بولمىغاندىن كېيىن مەن بوۋات بىلەنكورۇشكىلى بارىمەن دەپ لىيو بىندىدىن روخسەت سورىغان ئىدىم. ئۇ: «بو قات ئالتايغا ژالى بولۇپ تەيىنلەندى، ناھايىتى ئالدىراش خىزمەت بىلەن ئايرۇپلانغا ئولتۇرۇپ ئالتايغا كەتتى. سەن ھازىرچە مۇشۇ يەردە خىزمەت ئىشلەپ تۇرىسەن. بۇقات بارغاندىن كېيىن بالا - چاقاڭنى ئەۋەتىپ بىرىدىغان بولدى. تۇرمىدىن 2 - قېتىم بوشۇتۇلىدىغان كىشىلەر بىلەن ئالتايغا بېرىپ قايتىسەن، تاپشۇرغان خىزمەتلەرنى كۆڭۈل قويۇپ ئىشلە، كېيىن يەنە كۆرۈشەرمىز» دېدى.

مەن كەلگەن بۇ جايدا ھەر مىللەت كىشىلىرىدىن 200گە يېقىن تەرجىمانلار بولۇپ ئۇلارنىڭ ھەممىسى گۇناكار ھېسابىدا ئىشلەيدىغان «گوڭفەنلەر» ئىكەن. بۇلار قورو ئىچىدە ئەركىن، لېكىن سىرتقا چىقالمايدۇ. ھەپتىكىم بىلەن مۇناسىۋەت قىلالمايدۇ. كېيىنرەك مەنمۇ شۇلارنىڭ قاتارىدا بولۇپ خەستىنىڭ نازارىتى ئاستىدا تەرجىمانلىق قىلىشقا باشلىدىم.

كېيىن ئاڭاسام بۇقات خەلىل تەيچى باشلىق 15 كىشىنى ئالتايغا ئېلىپ بېرىپ كۆك توقاي قوزغىلىڭىنىڭ باشلىقلىرى بىلەن ئۇچرۇشۇپتۇ. شېك شەمسەي ئۇلارنىڭ تەلەپلىرىنى قوبۇل كۆرگەنلىگىنى ئېيتىپتۇ. بىرىنچى قېتىم تۇرمىدىن چىقىرىلىپ ئالتايغا قايتۇرۇلغان ئادەملەرنىڭ كۆكتوقايلىقلىرىنىكوكتوقايغا بىللە ئاپىرىپ، ئۇرۇمچىدىكى خەلىلنىڭ ئوغلى راخاتنىڭ كۆكتوقايىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا تەيىنلەگەنلىگىنى ئېلان قىلىپتۇ. خەلقنىڭ تەلىۋى بويىچە كۆكتوقايدىكى ساقچى

新疆大学图书馆

ئىدارىسىنى تارقاتتۇق باشقا جايلاردىكى ئىدارىلىرىنىمۇ كېيىنچە
رەك تارقىتىمىز دەپتۇ. ئالتاي تۈرمىسىدىكى ئادەملەر پۈتۈنلەي
ئۆيلىرىگە قايتۇرۇلۇپ، قارا قۇل قاتارلىق ئۆلگەن كىشىلەرنىڭ
سۆڭەكلىرىنى يىغىۋېلىپ بېرىپتۇ. تاغلاردا قېچىپ يۈرگەن
كۆكتوقاي، چىگگىل خەلقى ئۆز ماكانلىرىغا قايتىپتۇ. قورال
ياراقلىرىنىمۇ تاپشۇرۇپ بېرىشكە باشلاپتۇ. قايتىپ كەلگەنلەرنىڭ
ئۇزۇق- تۈلۈك، كىيىم - كېچەك جەھەتتىن ياردەم بېرىلىپ
كىشىلەر بىر نەچچە ئاي تېچ تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ.
ئەڭ ئىچى دەسلاپقى قەدەمدە بۇرۇنقى ھالىتىگە كېلىشكە
باشلاپ بىر مەزگىل تېچلانغاندەك بوپتۇ.

خەلق دۈشمىنى شېڭ شىسەينىڭ بۇنداق قىلمىشى خەلقنى
ئالداپ تۇرغا چۈشۈرۈش ئۈچۈن قىلغان بىر ھىلە - نەيرەڭ
بولۇپ، ئەمدىلا تېچ تۇرمۇش كۆچۈرۈشكە باشلىغاندا يەنە
قانداقتۇر ھىلە - نەيرەڭلەرنى ئويلاپ چىقىپ قايتىدىن يۇشۇرۇن
سۈيىقەستەت يۈرگۈزۈشكە باشلايدۇ. قولغا ئېلىشقا تېگىشلىك
دېگەن ئادەملەرنى يەنە قولغا ئاپتۇ. سەل بۇرۇن قويۇپ
بېرىلگەن نوپۇزلۇق زاتلاردىن مەسىلەن، خەلىل تەيجى،
راخات ھاكىم باشلىق نۇرغۇن كىشىلەرنى قايتىدىن قولغا
ئېلىپ سارسۇمبە ئارقىلىق ئۇرۇمچىگە يوللاپ بېرىپتۇ.
ئالتاينىڭ قورچاق ۋالىسى قىلىپ قويۇلغان بوقات بېيىسنى
دوبەن چاقىردى دېگەن بانا بىلەن ئايروپىلانغا ئولتۇرغۇزۇپ
ئۇرۇمچىگە ئېلىپ كېتىپ ئۇنىمۇ تۇرمىغا تاشلاپتۇ.

مىللىتارىست شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ پۈتۈن ھۇجۇدى
ھىلە - مىكىرگە تولغان ئىككى يۈزلىمىلىك ئەشەددى جاللات ئىكەنـ
لىگىنى ئاشكارىلاپ، ئالتاي خەلقىنىڭ مەشھور ئىلغار كىشىلىرىنى،

نۇرغۇنلىغان تەرەققى پەرۋەرزىيالىلىرىنى، شۇ قاتاردا ۋەتەنپەر -
ۋەر، خەلقپەرۋەر، دېموكراتىك زات شەرىپقانىنى تۇرمىغا تاشلاپ
ۋەھىمىيانە ئۇسۇلدا ئۆلتۈردى.

شەرىپقان گەرچە يۇقۇرى تەبىقىگە مەنسۇپ ئادەم بولـ
سىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھەممە پائالىيىتى ئىستىبدات دىكتاتورلىقىغا،
جەبرى زولۇم - زوراۋانلىققا قارشى تۇرۇپ، دېموكراتىيە ۋە
بارابەرلىكنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدىكى كۈرەش ئۈچۈن
بېغىشلاندى.

مەن شەرىپقانىنىڭ ھەممە پائالىيەتلىرىدە بىللە بولغان
ۋە ئۇنىڭ بىۋاستە يولىۋرىغىدا ئىشلىگەنلىگىم ئۈچۈن ئېسىمدە
قالغان خاتىرىلەر بويىچە بۇ ئەسلىمىنى يېزىپ چىقتىم، توغرى
بولمىغان يەرلىرى بولسا مۇشۇ جەريان بىلەن تونۇشلىغى بار
يولداشلارنىڭ تۈزىتىش بېرىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

1980 - يىل 10 - ئايدىن 1983 - يىل - 4 ئايغىچە

گۆكتوقاي قوزغىلىڭى توغرىسىدا يادىمدا قالغان بەزى ۋەقەلەر

غازىز ئاقمت

1 - قوزغىلاڭنىڭ ئالدىدىكى ۋەزىيەت.

جەن شۇربەن هاكىمىيىتى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن 1933-يىلى شېڭ شىسەي هاكىمىيەت بېشىغا چىقىۋالدى. ئۇ تەختكە چىققان دەسلەپكى دەۋرلەردە شىنجاڭ خەلقىگە بىر قەدەر ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بەرگەنمۇ بولدى. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ پەن - مائارىپ جەھەتتىكى قالاقلىقىنى تۈگىتىش يۈزىدىن هەرقايسى ۋىلايەت، ناهىيىلەردە باشلانغۇچ مەكتەپلەرنى تەرەققى قىلدۇردى، ئۇرۇمچى، قەشقەر، غۇلجا قاتارلىق شەهەرلەردە ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى تەسىس قىلدى. ئاز سانلىق مىللەت پەرزەنتلىرىنىڭ ئوتتۇرا ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك مەكتەپلەرگە كىرىپ ئوقۇپ ئىلىم - پەندىن بەھرىمەن بولۇشىغا ئەھمىيەت بەردى. ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، موڭغۇل، ئۆزبېك، تاتار، روس مەدەنىي ئاقارتىش ئۇيۇشمىلىرىنى قۇرۇپ مىللىي مەدەنىيەت - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققى قىلىشقا ئاساس سالدى. ئەھۋال مۇشۇنداق بولغاچقا شۇ چاغدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئىچىدىكى زىيالىلارمۇ مىللەتنىڭ ئىستىقبالىغا ئۈمىتۋارلىق بىلەن قاراپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىي - مائارىپ ئىشلىرىنىڭ رىۋاجلىنىشى ئۈچۈن زور كۈچ بىلەن ئىشلىدى ۋە ئۆزىنىڭ تۆھپىسىنى قوشتى. مۇشۇنداق زىيالىلارنىڭ كۆزگە كۆرىنەرلىك ۋەكىللىرىدىن بىرسى ئالتاي قازاق خەلقى ئىچىدىكى ئىلغار ئىدىيىلىك زاتلاردىن بولغان شەرىپقان جېڭسىقان ئوغلى كۆگەدايېۋ ئىدى.

كېيىنكى كۈنلەردە شېڭ شىسەي ئۆزىنىڭ نىقابلىنى يىرتىپ تاشلاپ ئەڭ ئەشەددى رەھىمسىز قانخورلارغا خاس تەبىئىتىنى ئاشكارىلىدى. شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى زىيالىلار، ئىلغار ئىدىيىلىك مۇنەۋۋەر زاتلارنى بىر - بىرلەپ تۇتۇپ زىندانغا تاشلىدى، ئەڭ ئەشەددى ۋەھشىيانە ئۇسۇللار بىلەن قېيناپ ئولتۇردى. تىرىك كۆمدى. شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە ئىلگىرىدىن بار بولغان ۋە كېيىن يېتىشىپ چىققان مۇنەۋۋەر زىيالىلارنى، ئىلغار زاتلارنى يوقۇتۇشتىن ئۈچۈن پۈتۈن شىنجاڭنىڭ هەممە ساهەلىرىگە جاسوسلۇق تورلىرىنى قۇرۇپ، ئىنتايىن دەهشەتلىك بىر ۋەزىيەتنى بارلىققا كەلتۈردى. خەلقنىڭ قولىدا بار بولغان قورال - ياراقلارنىڭ بىرىنمۇ قويماستىن يىغىۋالدى. بۇنىڭغا قانائەت قىلماستىن قورال بار دەپ گۇمانلانغان كىشىنى دەرهال قورالىنى تاپشۇرۇشقا قىستىدى، ئەمىلىيەتتە يوق قورالنى بەرمىدى دەپ ئۇ ئادەمنى بىگۇنا تۇرمىغا تاشلىدى ياكى ئۆلتۈردى. خەلق ئىنتايىن ئەندىشە ئىچىدە ياشايدىغان بولۇپ قالدى، ئەتتىگەنلىكى بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە ئولتۇرغان ئادەم كەچلىگى ئىزسىز غايىپ بولاتتى، خەلق ئۆزىنىڭ كۈندىلىك هاياتىنىڭ ئاقىۋىتى نېمە بولۇشىنى مۆلچەرلىيەلمەيدىغان بىر ۋەزىيەت شەكىللەندى.

مانا مۇشۇنداق بىر ۋەزىيەتتە، ئالتاي، كۆكتوقاي چارۋىچىلىرى ئىچىدە شېك شىسەينىك ۋەھشىيانە تېرورلىغىغا قارشى ئېسىيان كۆتىرىلىشىنىك شەرت ـ شارائىتى هازىر بولدى.

2 - قوزغىلاڭنىك باشلىنىشىغا تۈرتكە بولغان سەۋەپلەر ۋە قوزغىلاڭنىك رەسمى باشلىنىشى

1 ـ 1938 ـ يىلى شېك شىسەي ئەك ئالدى بىلەن ئالتايدىن ماڭكەي مامى ئوغلى، خەلىل بىتىمچى، شابدان، كەرىم، سەلىم، قەمبەر قاتارلىق بىرقانچە نوپوزلۇق زاتلارنى قولغا ئالدى. 1939 ـ يىلنىك كۈزىدە موڭغۇل، قازاق، قىرغىز قۇرۇلتىيىغا چاقىرىش باھانىسى بىلەن شەرىپقانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان هالدا ئالتايدىكى پۈتۈن ئەل باشلىقلىرىنى ئۇرۇمچىگە يىغىۋالدى. 1939 ـ يىلى 11 ـ ئايدا بۇ يىغىنغا بارالماي قالغان قەبىلە باشلىقلىرىدىن چىڭگىل ناھىيىسىدىن بايانىلاي بايقەدەم، دونەن، بۆكەيقان ساقسايباي، جاقسى باي قاتارلىق 6 نەپەر كىشىنى ئۆيىدىن تۇتۇپ ئېلىپ كەتتى.

دەل مۇشۇنداق بىر جىددى شارائىتتا، ئۇرۇمچىگە چاقىرتىلغاندا كېسەل سەۋەپلىك بارالمىغان كۆكتوقايدىكى 71 ياشلىق ئاقسۇ هاجىنى (قازاقلار ئىچىدىكى مەشھۇر دىنى مۆتىبەر ۋە شائىر) شاكىرتىدىكى ئۆيىدىن تۇتۇپ كەتتى، ئۇنىڭ بالىسى قالمانىنى كۆكتوقايغا چاقىرتىپ قاراتوڭكىگە كەلگەندە يول ئۈستىدىلا تۇتۇپ كەتتى.

ئاقسۇ هاجىنىڭ خەلق ئىچىدىكى ئابرويى خېلى يوقىرى ئىدى. ئاقسۇ هاجى قولغا ئېلىنغان كۈن جۈمە كۈنى بولۇپ، ئاقسۇ هاجىنى تۇتۇشقا كەلگەن ساقچىلار نامازغا كەلگەن

خەلقنى مىچىتتىن چىقارماي قويۇدۇ. جامائەت ئىچىدە ئاقسۇ هاجى بىلەن بىر دىمەتلىك ئىمانباي دېگەن بىر قېرى بار ئىدى. ئاقسۇ هاجىنىڭ قولغا ئېلىنىشىنى سەزگەن ئىمانباي، پۈتۈن جامائەتكە ئاقسۇ هاجىنى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىشنىڭ ئامالىنى قىلىش ئۈچۈن، «جامائەت قوزغۇلۇڭلار، ئاقسۇ هاجىنى ئېلىپ قالايلى!» دەپ جار سالدى. مىچىتتىكى جامائەتمۇ دەرهال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ هەركەت باشلىماق بولغاندا جامائەت ئىچىدىكى بەزى قېرىلار، كۆپچىلىككە قارىتا «توختاڭلار! قولىمىزدا قورال ئەمەس بىر پارچە تۆمۈرنىڭ سۈنغىنىمۇ يوق، بۇلارغا قانداق تاقابىل تۇرالايمىز؟ بۇنداق قىلساق ئاق قار، كۆك مۇز ۋاختىدا بىكار-دىن بىكار قىرىلىپ تۈگەيمىز» دەپ ۋاقىرايدۇ. قوزغىلاڭ قىلىپ كۆرمىگەن بىچارە خەلق دەسلەپ بىر داۋالغۇپ باققان بولسىمۇ يەنە ئۆلۈم ئەندىشىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ ئاستا ـ ئاستا بېسىلىپ قالمدۇ. بۇ پۇرسەتتىن پايدىلانغان ساقچى ـ جاللاتلار ئاقسۇ هاجىنى مىچىتتىن سۆرەپ چىقىپ پۈت ـ قولىنى باغلاپ چانىغا بېسىپ ئۆندىر قاراغا ئېلىپ كېتىدۇ. مىچىتتە قالغان جامائەت ئىچىدىكى هېلىقى ئىمانباي دېگەن ئادەم دەرهال ئاتلىنىپ ئاقسۇ هاجىنى ئېلىپ ماڭغان ساقچىلار ئۆندىر قارىغا يېتىپ كەلگىچە ئالدىن يېتىپ كېلىدۇ ـ دە ئوغلى ئېسىمقانغا ۋە ئۆزىنىڭ گېپى ئۆتىدىغان بىرقانچە كىشىلەرگە خەۋەر يەتكۈزىدۇ. ئاقسۇت ئېسىمقان (مولقى قەبىلىسى ئىچىدىكى ئايتوغان دېگەن كىچىك بىر قەبىلىنىڭ باشلىغى) ئاتمىشتەك ئادەمنى توپلاپ شۇ كىچىسى ئاقسۇ هاجىنى قۇتۇلدۇرۇپ ئالماقچى بولىدۇ. شۇ چاغدا يەنە بەزى قېرىلار ئۇلارغا: بۇنداق قىلماڭلار، مۇشۇنداق قارا سوغۇقتا بىرمۇنچە ئادەم ئۆلۈشكە سەۋەپ بولىمىز. بۇ يولدىن قايتىڭلار ـــ دەپ مەسلە-

هەت بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ھەركەت يەنە توختاپ قالىدۇ. لېكىن ئىسمىقان باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭ كۆتىرىشنى مەقسەت قىلغان 60 كىشىنىڭ تىزىمى شۇ چاغدىكى ئىشپىيونلار تەرىپىدىن ئىگەللىنىپ گۇڭئەنجۇيگە ۋە خەلقتىكى قۇراللارنى يىغۇۋېلىش خىزمىتى ئۆمىكىگە تاپشۇرىلىدۇ.

ئاقسۇ ھاجى قولغا ئېلىنىپ 10 كۈن ئۆتمەستىنلا كېرىم، جۇ شياڭجىڭ (يەنە بىر ئىسمى يۈرا) قاتارلىقلار باشلاپ كەلگەن ساقچىلار كېلىپ ئاقسۇنىڭ ئۆيىنى ئاختۇرۇش بىلەن ئۇنىڭ 800 دىن ئارتۇق كىتاپلىرىنى ۋە ئۆزى يازغان شېئىرلەر توپلىمىنى باشقا نەرسىلىرى بىلەن قوشۇپ مۇسادىرە قىلىپ 3 تۇغقىغە ئارتىپ ئېلىپ كېتىدۇ. ئىسمىقان باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭ كۆتىرىش ئۇچۇن ھەركەت قىلغان 60 ئادەمنىڭ بىر - بىردىن قولغا ئېلىنىش خەۋپى ئىچىدە قالىدۇ.

2 - ئۆزىنىڭ قولغا ئېلىنىۋاتقانلىقىنى ئالدىن سەزگەن ئىسمىقان بالدۇراق ھەركەت قىلىشنى پىلانلايدۇ. شۇ چاغدا خەلق ئىچىگە كىرىۋېلىپ ئىشپىيون تەرىپىلەپ يۈرگەن كېرىم، ياقۇپ دېگەن ساقچىلارنى (بۇلارنىڭ ھەر ئىككىسى ئاقسۇ ھاجىنى تۇتۇشقا ۋە ئۇنىڭ ئۆيىنى مۇسادىرە قىلىشقا قاتناشقانلار ئىدى) ئايتۇغان مۇلقى قەبىلىسىدىن قىز ئالغان بارات دېگەن ئادەمنىڭ ئۆيىدە تۇتۇۋېلىپ، ئۇلارنى چەمبەرچەس قىلىپ باغلاپ، قويۇدۇ ھەمدە ئەتراپ بىلەن بولىشىۋاتقان قاتناش يوللىرىنى كېسىپ تاشلايدۇ.

نەتىجىدە 1940 - يىل 2 - فېۋرال كۈنى كېچىدە 20 - 30 ئادەمنى باشلاپ بېرىپ، زاغۇبادىدىكى ئىسەت مۇلقى ئۇقان زەڭگىنىڭ (قەبىلە باشلىغى) ئۆيىدە قونۇپ مېھمان بولىۋاتقان كۆكتوقاي ھاكىمى شۇئەرلىن ۋە ئۇرۇمچىدىن كەلگەن جۇ

يەنجاڭ دېگەنلەر باشچىلىغىدىكى 7 كىشىلىك خىزمەت ئۆمىگىنىڭ ئەزالىرىنى ئۆلتۈرۈپ قوراللىرىنى تارتىپ ئالىدۇ.

ۋەقەنىڭ جەريانى مۇنداق بولغان ئىدى:

ئىسمىقانلار ئۇقان زەڭگىنىڭ ئۆيىگە كېتىۋاتقاندا ئۇقان زەڭگىنىڭ ئوغلى تەبىتەي ۋە ھاكىمنىڭ چاپارمىنى قامىلا يول ئۇستىدە ئۇچرۇشۇپ قالىدۇ. ئىسمىقان بولارنى تۇتۇۋېلىپ ئۆزلىرى بىلەن بىللە مەجبۇرى ئېلىپ ماڭىدۇ. ئۇقاننىڭ ئىشىگى ئالدىدا يات ئادەملەرنى زادىلا يېقىن كەلتۈرمەيدىغان ناھايىتى يامان بىر ئىت بولغانلىقتىن ئۇنى ئىگىسى تەبىتەيگە تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئاندىن قاپاس‌تەركەش ئوغلى، ئېگىسىگىن چاغالاق ئوغلى قاتارلىقلار ئىشىك - دېرىزىلەرنى چېقىپ ئۆيگە باستۇرۇپ كىرىدۇ، ھېلىقى 7 ئادەمنىڭ ئىچىدىن پەقەت شۆ ئەرلىنلا تاپانچىسىدىن بىر تال ئوق چىقىرالايدۇ. لېكىن ئۇ بەك ھودۇقۇپ قالغاشقا ئاتقان ئوقى ھىچكىمگە تەگمەيدۇ - دە ئىككىنچى قېتىم ئوق چىقارغىچە ئۇلگۈرمەستىن ئېگىسكىن بىلەن تۇتۇشۇپ قالىدۇ. ئۆيگە بېسىپ كىرگەنلەرنىڭ بىرسى ھاكىمنىڭ بېقىنىغا پىچاق سالىدۇ. باشقىلىرىنى سىرتقا سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ ئۆلتۈرۈپ تاشلايدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدىن پەقەت ھاكىمنىڭ خىزمەتچىسى 18 ياشلىق قىرانباي دېگەن يىگىت ھايات قالىدۇ.

ۋەقە تۇغۇلغاندىن كېيىن ئىسمىقان مەخپى ھالدا چاغالاق دېگەن ئاۋۇل باشلىغىنى چىگگىلدىكى چاقاباي قەبىلىسىنىڭ باشلىغى ئىبرىسقانغا ۋە مولقى قەبىلىسىدىن بولغان زانىلبايغا ئەۋەتىدۇ. نۇسپباي مەكىدىباي ئوغلىنى قارا بولغۇن دېكى قارا قاس قەبىلىسىنىڭ باشلىغى ئاقتېكەگە ئەۋەتىدۇ. لېكىن نۇسپباي قارا بۇلغۇنغا يېتىپ بارغىچە ئاق تېكە

ۋە سايىپ خەلىل ئوغلىنى قولغا ئېلىش ئۈچۈن سارىئوغا ئىسسىلىك قازاق باشچىلىغىدىكى بىرنەچچە ساقچىلار قارا بوز ئۆزىنغا كېلىپ بولغان ئىدى. نۆسپىيانىڭ ئېسيان كۆتەرگەن خەۋىرىنى ئاڭلىغان ئاقتىكە ۋە سايىپلار دەرھال سارىئوغاي باشچىلىغىدىكى 3 ساقچىنى ئۆلتۈرۈپ ئېسسىقانغا قوشۇلۇپ كېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بۇ ئېسيان كۆتۈرۈلۈش ۋەقەسى پۈتۈن كۆكتوقاي خەلقىگە ئاڭلىنىپ چوڭ كۆلەملىك قوزغىلاڭنىڭ تەييارلىغى باشلىنىدۇ.

دەمەك: خەلق ئۆز قوللىرىدا بار بولغان قورال - يارىغلارنى تاپشۇرۇپ بەرگەن بولسىمۇ بۇنىڭغا قانائەت قىلماي يەنە بېسىم ئىشلىتىپ، بىربىرلەپ قولغا ئېلىش، ئېتىش، چېپىش قاتارلىق تېرورلۇق ھەرىكىتىنى يۈرگىزىۋاتقان شېڭ شىسەيىنىڭ ئەپتى - بەشىرىسىنى كۆرگەن كۆكتوقاي خەلقى ئاخىر «يا ئۆلۈم، يا كۆرۈم» دېگەن نىيەتكە كېلىپ ئېسسىقان ئىمانباي ئوغلى ۋە ئاقتېكە قاتارلىق كىشىلەرنىڭ يېتەكچىلىگىدە بىرىنچى قېتىم قوزغىلىپ چىقىدۇ جۇملىدىن بۇ قوزغىلاڭغا كۆكتوقاي خەلقى، قارا بولغۇن سارتوقاي ۋە چىڭگىلدېكى كۆپ سانلىق قازاق خەلقى پۈتۈنلەي قوشۇلۇپ كېتىدۇ.

3 - كۆكتوقاي ناھىيىلىك ھۆكۈمىتى بىلەن ساقچى ئىدارىسىغا قىلىنغان ھۇجۇم ۋە سۇلايمان باتۇر

قوزغىلاڭ كۆتەرگەن خەلق قولىغا نەيزە، كالتەكلەرنى ئېلىپ كۆكتوقاي ناھىيىلىك ھۆكۈمىتى ۋە ساقچى ئىدارىسىنى ئېلىش ئۈچۈن جىددى ھازىرلىق قىلىۋاتاتتى. ئەگەر بۇ ئىككى ئورۇن دەرھال ئېلىنسا كوكتوقاي ناھىيىسى ئاساسەن ئازات قىلىنغان بولۇپ، خەلقىمۇ بىر مۇنچە قورال - ياراققا ئىگە بولغان بولاتتى.

ۋاڭا ئېسسىقان ۋە ئاقتېكە باشچىلىغىدا 200گە يېقىن ئادەم سوغۇقلۇق قاتتىقلىغىغا قارىماي كوكتوقايغا يۈرۈش قىلىدۇ. دەل مۇشۇ ۋاغدا سۇلايمان: قورال - ياراق قاتارلىق مۇھىم نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى ساقچى ئىدارىسىدا، مەن ئۇ يەرنىڭ بولۇڭ - بۇشقاقلىرىغىچە بىلىمەن، شۇڭا پارتىزانلارنى مەن باشلاپ باراي دەپ تەلەپ قىلىدۇ. لېكىن قوزغىلاڭچى خەلقنىڭ يېتەكچىلىرىدىن ئېسسىقانلار بۇنىڭ سۆزىگە ئانچە ئىشەش قىلمايدۇ. نەتىجىدە كوكتوقايغا بارغان پارتىزانلار ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنى ئالغان بولسىمۇ ساقچى ئىدارىسىنى ئالالمايدۇ. چۈنكى ساقچى ئىدارىسىدا قورال - ياراق، ئوق - دورا كۆپ بولغاندىن تاشقىرى بۇ يەردىكى ئاق ئورۇسلاردىن تەشكىل قىلىنغان ئەسكەرلەر ئالدىن ئالا تەييارلىق قىلىپ مۇستەھكەم ئىستىھكام قورۇۋالغان ئىدى. بۇ قېتىمقى ئۇرۇشتا قوزغىلاڭچىلارىدىن مەۋىيە، ساتىش، قاپاس قوبدا باي ئوغلى قاتارلىق 3 كىشىگە ئوق تېگىپ قۇربان بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار مۇۋەپپەقىيەتسىزلىككە ئۇچراپ قايتىپ كېتىدۇ: قوزغىلاڭچىلار قايتىپ كەتكەندىن كېيىن موڭغۇلىيە چېگرىسىدا تۇرىۋاتقان شېڭ شىسەيىنىڭ ئېرىسىبەك باشچىلىغىدىكى 200گە يېقىن چېگرا مۇداپىئە قىسمى قوزغۇلاڭنى تۇنجۇقتۇرۇشتىن ئۈچۈن بولغۇننى (ئۇلۇڭكور دەريياسىنىڭ باش تەرىپى، جۇڭگو موڭغۇلىيە چېگرىسى) بېسىپ ئۆتۈپ دەريا ياقىلاپ كېلىپ قالىدۇ. قوزغىلاڭچىلار دەرھال ئاتلىرىنى يەڭگۈشلەپ شېڭ شىشەي ئەسكەرلىرىنىڭ ئالدىدىن توسۇشقا تەييارلىق قىلىدۇ. دەل مۇشۇ پەيتتە ھېلىقى سۇلايمان ① دۇشمەن بىلەن جەڭ قىلىپ گۈنايمەنى يۇيۇپ خەلقنىڭ ئىنتىقامىنى ئالمەن، ماڭا بۇيرۇق

① سۇلايمان، ئېسيان كۆتۈرۈلۈشتىن ئىلگىرى ساقچى ئىدارىسىنىڭ ئىشپيونلۇق خىزمىتىگە قاتناشقان بولۇپ كېيىن ئەسىرگە چۈشۈپ قالغان ئادەم ئىدى.

بهربكلا! دەپ قاتتىق تەلەپ قىلىپ تۇرىۋالمىدۇ. ئېسىمقان، ئاق
لەر ماقۇل بولۇپ ئۇنىڭغا رۇخسەت بېرىدۇ. شۇنىڭ بىلە
قوزغىلاڭچىلار سارتۇغايدىكى چاقاباي قەبىلىسىنىڭ تەيچ
نەزىرىنىڭ قىشلىغى يېنىدىكى، ھازىرقى «جاۋچۇقا» دې
يەردە شېكىشمەي ئەسكەرلىرى بىلەن تۇتۇشۇپ قالى
سۇلايمان بىر ئەپلىك جايغا مۆكۈپ ئولتۇرۇپ، شېكىشمە
ئەسكەرلىرىنى ئۆزىگە تارتا بېقىن كەلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن سا
تۇرۇپ 20 نەچچىسىنى ئېتىپ يىقىتىدۇ. ئالدىدىن ئوق يې
ئەسكەرلەر ئارقىسىغا قاراپ قېچىشقا باشلايدۇ. قوزغىلاڭچى
روھلىنىپ شېكىشمەي ئەسكەرلىرىگە قوغلاپ يۇرۇپ ھۇ
قىلىش بىلەن 50-60 ئادىمىنى نابۇت قىلىپ 80 تۆگە ئاشلىق 50 د
ئوشۇغراق مىلتىق غەنىمەت ئالىدۇ. بۇ قېتىمقى جەڭدە چ
گىل چاقايدىن مۇسا تۇرۇقباي ئوغلى ئۆزىنىڭ مەرگەنلى
بىلەن ئالاھىدە كۆزگە چۈشىدۇ. ئەسلىدە سۇلايمان قىشت
چاڭغا بىلەن تاغدىن - تاققا چېپىپ تېيىن ئاتسا، مۇسا ئويماندىن
جەرەن بىلەن بۆكەن ئېتىپ ئادەتلەنگەن مەرگەنلەردىن ئىدى.

بۇ جەڭدە قوزغىلاڭچىلاردىن تۇركستان زامىبى ئوغلى
ئىبرايقان دېگەن ئىككى يىگىتكە ئوق تېگىپ بولۇ
دۇ. ئورۇشتىن كېيىن سۇلايمانغا «باتۇر سۇلايمان»، مۇساغ
«مەرگەن مۇسا» دەپ نام بېرىلىدۇ. شۇندىن باشلاپ سۇلايما
ئۇرۇشقا چىقسا، ئۇ بارغانلا تەرەپتىكى شېكىشمەي ئەسكەرلىرى
مەغلۇپ بولۇپ تۇرىدىغان ۋەزىيەت شەكىللەنگەن ئىدى.

4 - چاغان ئېرگە مۇنچىق، بولغۇن جەڭلىرى، قاپتۇق سەپىرى ۋە تېرەكتى ئارغىلتايدىكى تۇتۇشۇش.

1 - سۇلايمان باتۇر ۋە مۇسا مەرگەنلەرنىڭ قاتنىشىشى

بىلەن ئېلىپ بېرىلغان سارتوغاي ئۇرۇشىدىن كېيىن ئەلنىڭ
روھى كۆتىرىلىپ جەڭگىۋارلىغى ئۆسكەن بولسىمۇ، قىشنىڭ قاتتىق
لىغى، ئاق - قار، كۆك مۇز ئۇستىدىكى شۇيرغانلىق بوران - چاپقۇنغا
قارىماي پۈتۈن ئەل بويىچە خوتۇن - بالا، قېرى - ياش دېمەي
قوزغالغان خەلق، نەگە بېرىپ نەدە توختايدىغانلىغىنى بىلمەي
تەمتىرەپ قالغان ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ ئۇلار سەپەردىن
توختىماي ئۆلىڭگىر دەريياسىنى بويلاپ سارتوغاي، چاغان
ئېرگە مونچىق قاتارلىق جايلاردىن ئۆتۈپ بۇلغۇنغىچىلىك
كۆچۈپ باردى. شېكىشمەينىڭ كۆچلۈك قوراللار بىلەن قورال
لانغان ئاتلىق ئەسكەرلىرى ھاۋادىن بومبارداسىمان قىل
ئۇچى ئايروپىلانلىرىغا ماسلىشىپ، كۆچۈپ كېتىۋاتقان ئەلنىڭ
قىلىپ ئۇرۇشقا يەتكەكچىلىك قىلىدىغان بىر قۇمانداناتلىق شتاپ
ئۇرۇش ئىنتايىن مۇھىم بولۇپ قالدى. شۇنىڭ ئۈچۈن قوزغى
لاڭچى خەلق مەسلىھەتلىشىپ ئىسمىقان، ئىرىسقان، ئاقتېكە
قاتارلىق بىرنەچچە كىشىلەرنى يادرو قىلغان بىر رەھبەرلىك
ئورگىنىنى قۇردى ۋە سۇلايمان، مۇسالار باشچىلىغىدىكى بىر
باتۇرلار گۇرۇپپىسىنى ئۇيۇشتۇرۇلدى. شېكىشمەي ئەسكەرلىرى
ئارقىمۇ - ئارقا ھۇجۇم قىلىپ قىستاپ كېلىۋەرگەنلىكتىن ئاخىرى
چاغان ئېرگەدە بىرىنچى قېتىم رەسمى ئۇرۇش باشلاندى. بۇ ئۇ
رۇشتا سۇلايمان ۋە مۇسا باشچىلىغىدىكى باتۇرلار گۇرۇپپىسى
ئەپلىك جايلاردا مۆكۈتۈپ يۇرۇپ غەل - پال قىلغانلا ئەسكەرنى
ئېتىپ يېقىتىپ ئۇلارنى ياش كۆتەرتكۈزمىسە، نەيزە - كالتەكلەر
بىلەن قوراللانغان مىلتىقسىز قوزغىلاڭچىلارمۇ ئۇرۇشقا ئارلىشىپ
باتۇرلۇق بىلەن جەڭ قىلىدىۋە دۈشمەنلىك قورالىنى تارتىپ ئېلىپ

ئۇزلىرىنى قورالـلانـدۇردى. بـۇ قېتىمقى نـەيزە - تـوقما ئۇرۇشىدا شېك شىسەيىنىڭ بىر مۇھىم ھەربىي مەسلىھەتچىسى «سېرىق ئاتلىق جياۋگەن» دېگەن نەرسە قولىغا قېلىچ ئېلىپ قو غىلاڭچىلارنىڭ ئىچىگە بۆسۈپ كىرىپ ھەيۋە كورسۈتۈش بىلە قىشىغا ھېچكىمنى يېقىن كەلتۈرمىگەن بولسىمۇ، ئەللىك ياشتى ئاشقان قابانباي (مـولقى مـورسال) دېگـەن قېرى پـەملـە تۇرۇپ ئۇزۇن ساپاملىق چـوقماق بىلەن ئـۇنىڭ بېشىغا بىرنى ئورۇپ ئاتتىن يىقىتمۇالىدۇ. ئاندىن ئۇنىڭ سېرىق ئېتىنى ۋ قېلىـچنـى تـارتىپ ئېـلىپ ئـۇنـى چېپىپ تـاشلايـدۇ. ئىك كىنچى كـۇنى شېك شىسەي تـەرەپ ئايروپىلان ئارقىلىق «بان دىتلار، قولۇڭـلارغا چۈشكەن سېرىق ئاتلىق جاۋگـەن نى تىزدىن قايتۇرۇپ بېرىڭلار، قايتۇرۇپ بـەرمىسەڭلار ھەممىڭـلار ئۆلۈمگە مەھكۇم بولىسىلە!» دەپ قـەغەز ۋاراق تـاشلىدى ۋە خـەلق توپىنى نىشانلاپ بىر قانچە بـومبا تـاشلىدى. بىز تـەرەپتىن قازا بولغان بىر نەچچە قېرى - چۈرە، خوتۇن - بالىلاردىن باشقا چوڭ چىقىم بولمىدى.

2 - مونچىق جېڭى. دالدا بولغىدەك بىر تال گىياھمۇ يوق تۇپ - تۈز دالىدا ئاسماندىن ئايروپىلان بىلەن بـومبا تاشلىسا يەردىن ئاتلىق ئەسكەرلەر بىلەن قۇرشاپ ھـۇجـۇم قىلمۇاتقان شېك شىسەي ئەسكەرلىرى ئەل ئىچىگە كىرىپ كېتىشكـە ئـاز قالغاندا، يەنە دەسلەپكىتەجرىبە بۇيىچە مەرگەنلىرىمىز مۇكۇنۇپ يۇرۇپ كۆرۈنگەنلا ئەسكەرنى ئېتىپ يىقىتىپ ئـەلگـە يېقىنمـۇ كەلتۈرمىدى. قوزغىلاڭچىلار شېك شىسەي ئەسكەرلىرىنىڭ ئالدى تـەرىپىنى تـوسمۇالغاچـقـا ئارىلاشما جەڭ بـاشلىنىپ كـەتتى. ئاخىرى ئۇلارنى چېكىنىشكە مەجبۇر قىلىپ بىر قانچە مىلتىق، 30 -

40 ئىگەر توقۇملۇق ئات، بىر نەچچە پىلموت غەنىمەت ئالدى. بۇ قېتىمقى ئارىلاشما جەڭدە ئالدى بىلەن ئات سالغانلاردىن زاتىلباي نوغايباي (60 ياشقا كىرگەن ئادەم بولۇپ ئېرىسقانىنىڭ ئاتىسى ئىدى)، توغۇز داغستان قاتارلىق يەتتە كىشى قۇربان بولدى. بۇ كىشىلەر ئىلگىركى بىر قانچە قېتىملىق جەڭلەردە ئۆزلىرىنىڭ باتۇرلىغى، جاماۋەتنى تـەشكىللەش جـەھـەتتىكى ئارتۇقچىلىغى بىلەن كۆزگە كۆرۈنگەن ئادەملەر ئىدى. شۇڭـا بۇلارنىڭ ۋاپاتى ئۆز ئائىلىسىگىلا ئەمەس پۈتۈن ئەل ئۈچۈن چوڭ يوقىتىش بولغان ئىدى.

3 - قاپتىق سەپىرى - بولغۇن جېڭى. بۇسەپەردە كۆچۈپ كېتىۋاتقان ئـەلنىڭ ئـالدى تاشقى مـۇڭغۇلىيە چېگرىسىغىچە بىرىپ تـوسۇلۇپ قالىدۇ. مۇشۇنداق شارائىتتا ئـەل ئىچىدىكى ئـەزىمەتلەردىن مىڭدىن ئـارتۇق كىشى تـاغ ئۇرۇشى قىلىش ئـۈچۈن بەيتىك، قاپتىق تاغلىرىغا چىقىپ كېتىدۇ، بـۇلارنىڭ ئىچىدە ئېسىلقان، ئـاق تېكە، ئېرىسقان، مۇسامەرگەن قاتارلىق كىشىلەر بـار ئىدى (مەن شۇ چاغدا 17 ياشتا بـولۇپ ئاكـە-لىرىمغا قـوشۇلۇپ بىللە كەتكەن ئىدىم). سۇلايمان باشچىلـە-لىرىمغا قـوشۇلۇپ بىللە كەتكەن ئىدىم). سۇلايمان باشچىلىق-ىدىكى چېروچى قـەبىلىسىنىڭ يۈزدەك ئـادىمى ئىز قـالدۇر-ماسلىق ئۈچۈن دەريا ياقىلاپ سۇ كېچىپ مېڭىپ سارتوغاي چاكۇرتى تەرەپكە كېتىدۇ. خوتۇن بالا - چاقىلارغا ئېگىدارچىلىق قىلىپ قـالغان تاتاي قالىم ئوغلى، چاغالاق، چاتى، ئېڭىسگىن، مىسرقان مـاسايىت، ھاسان زەڭگى، قـابـدىلباقى، توقتامۇرات قاتارلىقلارنى شېك شىسەينىڭ ئـەسكەرلىرى تۇتۇپ ئالدۇ.

شېك شىسەينىڭ ئـاساسى كـۈچلىرى بـەيتىك، قاپتىققا چىقىپ كەتـكەن قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئىزىغا چۈشـۈپ قـوغلايدۇ.

قوزغىلاڭچىلارمۇ شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىگە قارشى جىددى ئۇرۇش قىلىش ئارقىلىق قاپتىققىچىلىك باردىدۇ. بۇلار كارى دۇزى ئايرۇپىلاندىن مۇداپىئەلىنىپ تاغ ئوڭكۇرلىرىگە كىرىۋېلىپ، كېچىسى داۋاملىق يۇرۇش قىلىدۇ. ئات ئۇلىقى هېرىپ قالغان، ئوزۇق - ئوقەتلىرى تۈگىگەن، ئاچلىق ۋە ئۇيقۇسىزلىق پىيادە مېڭىشتەك جاپا - مۇشەققەتلەر قوزغىلاڭچىلارنى روھىي ۋە جىسمانى جەھەتتىن تولىمۇ قاتتىق چارچاتقان ئىدى. ئۇ خىر ئۇلار ئېسىمقان ئېرىسقان، ئاق تېكەلەرنىك يېتەكچىلىكىدە گىدە قاپتىققتىن ئايلىنىپ ئۆتۈپ بەيتىككە يېتىپ كېلىدۇ. ئەپسۇسكى، بۇ يۇرۇشتە مۇسا مەرگەنگە ئوق تېگىپ قۇربان بولىدۇ.

قوزغىلاڭچىلار بەيتىكتىكى كىچىك قاراغايتى دېگەن بىر تارسايى ئېچىگە كەلگەندە شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرى پۈتۈن ئەتراپنى قورشاپ مۇھاسىرىگە ئېلىۋالىدۇ. مۇھاسىرە ئىچىدە قالغان قوزغىلاڭچىلارغا هاۋادىن بومبا تاشلايدۇ. بۇ جەڭدە ئاقتېكە، ئاقاناي ئاقمت ئوغلى، سەيىپ خەلپل ئوغلى قاتارلىقلارغا ئايرۇپىلاندىن ئاتقان ئوق تېگىپ يارىدار بولىدۇ. مۇشۇنداق قىيىن - قىستاقچىلىق ئىچىدە ئېسىمقان، ئېرىسقانلار باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار، يېرىم كېچىدىكى قاراڭغۇلۇقتىن پايدىلىنىپ يەم بىلەن مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىقىپ ئارمانتى دېگەن يەرگە كېلىدۇ. بۇ يۇرۇشتە ئوق تېگىپ ئېغىر يارىلانغان ئاقتېكە ئات ئۈستىدە تۇرۇپ جان ئۈزىدۇ. قوزغىلاڭچىلار يولنىڭ خەۋپ - خەتىرى ۋە جاپادىن قورقماي جەسەتنى بىللە ئېلىپ مېڭىپ سارتوغايدىكى توققانلرىنىڭ قەبرىسى قاتارىغا ئەكېلىپ دەپنە قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ بۇ قېتىمقى سەپەردە قوزغۇلاڭچىلار ئۆزلىرىنىڭ كۆزگە كۆرۈنگەن

جاسارەتلىك باتۇرلىرىدىن ئايرىلغان هالدا ئېغىر مۇسىبەت ۋە قايغۇ ئىچىدە يۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ.

ئالتاي تەرەپكە يۈزلەنگەن قوزغىلاڭچىلار سارتوغايدىن چوشۇپ تۆۋەنكى چاكورتىغا يېتىپ كېلىش بىلەن شۇ يەردە يىغىشۇرۇن مۇداپىئەدە تۇرىۋاتقان سۇلايمان باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار بىلەن قوشۇلىدۇ. بۇ يەردە ئىككى كۈن دەم ئېلىۋالغاندىن كېيىن شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرى قوغلاپ يېتىپ كەلمەستىن ئىلگىرى ئالتاي تاغلىرىغا چېقىپ كەتمەكچى بولۇپ، كېچە - كۈندۈز توختۇماستىن ماڭىدۇ ۋە هازىرقى قارا تۆڭكە گۈڭشې تېرەكتى دۆبى جايلاشقان تېرەكتى ئارغىلتاي تاغ ئاغزىغا يېتىپ كېلىدۇ. بۇ يەردىن سېكىپلتاي ئېگىزلىكىگە شاغدۇل دەيدىغان يالغۇز ئايال تار ساينى ئۆرلەپ چىقىش مۇمكىن ئىدى.

4 - تېرەكتى ئارغىلتاي جېڭى. قوزغۇلاڭچىلار تېرەكتى ئارغىلتايغا يېتىپ كەلگەندە، چېگىل تەرەپتىن قايمۇتى داۋىنىنى ئېشىپ قاراسۇگىرنى يېقىلاپ كىلىۋاتقان شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەرلىرىمۇ كېلىپ ئۇلگۈرىدۇ. لېكىن ئۇلارنىڭ كېلىۋاتقانلىغىنى بۇرۇنراق كۆرۈپ قالغان قوزغىلاڭچىلار ئالدىن هەركەت قىلىپ ئەتتىگەندىن چۈشكىچە ئۇلارنىڭ ئالدىنى توسۇپ ئۇرۇش قىلىدۇ. شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرى ئاساسىي جەهەتتىن مەغلۇپ بولۇش ئالدىدا تۇرغاندا قارا توققىنىڭ ئىستىهكام قورۇپ ياتقان شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرى قارا توققىلىكىنى ئۆرلەپ تېرەكتىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى تاغ چوققىلىرىغا چېقىۋىلىپ قوزغۇلاڭچىلارغا شىددەتلىك ئوت ئاچىدۇ. قوزغىلاڭچىلار بولسا ئىككى تەرەپتىن قىلغان مۇهاسىرە ئىچىدە قالىدۇ بۇ ئۇرۇشتا قىمبىل شۆكىم ئوغلى،

نۇر پەيدا قىلىپ، كالەي شايقى ئوغلى قاتارلىق ئۇچ كىشى قۇربان بولدۇ.

ئۇرۇشنىڭ مۇشۇنداق جەددى پەيتىدە سۇلايمان بىر نەچچە ئادەمنى باشلاپ ئۆزى بىلمەيدىغان چوڭقۇر يول بىلەن مېڭىپ ئورتا ئارغىلتاينىڭ ئىچىگە چۈشۈپ شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ھۇجۇم قىلدۇ. شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنىڭ كۆچى تۈيۇقسىزلا ئىككى تەرەپكە بۆلۈنۈپ كەتكەنلىكتىن قوزغىلاڭچىلارغا تاقابىل تۇرالماي ئاخىر تاغ چوققىلىرىغاچىقىۋالغان قاراۋۇللىرىمۇ ئۆزلىگىدىن قېچىپ چۈشكە مەجبۇر بولدۇ. بۇنىڭدىن مەدەت ئالغان ئالدى تەرەپتىكى قوزغۇلاڭچىلار غەيرەتكە كېلىپ شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىگە قوغلاپ ھۇجۇم قىلىپ ئۇلارنىڭ ئىستىھكاملىرىنى تامامەن تارتىۋالدۇ. نەتىجىدە شېڭ شىسەينىڭ 100 گە يېقىن ئەسكىرىنى يۇقۇتۇپ بىرمۇنچە قورال - ياراقلىرىنى غەنىمەت ئالدۇ. ۋە شاغدۇلنىڭ ئىچى بىلەن ئۆرلەپ سېكپىلتاي ئېگىزلىكىگە چىقىپ كېتىدۇ.

بۇ قېتىم خەلقنى تەشكىللەپ خىزمەت كۆرسەتكەن، دۇشمەن ئەسكەرلىرىگە ھۇجۇم قىلىشتا كەسكىن تەدبىر قوللانۇپ ئۇرۇشقا قوماندانلىق قىلغان كىشى ئېرىسقان نوغايباي ئوغلى بولدى.

5 - 1940 - يىلدىكى ئېرتىش بېشى ۋە ئارال جەڭلىرى

قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆپ قىسمى ئېرىسقان، سۇلايمان قاتارلىقلارنىڭ يىتەكچىلىگىدە سېكىلتايدا بىر كۈن دەم ئېلىپ ئات ئۇلاقلىرىنى ئارام ئالغۇزۇۋالغاندىن كېيىن تۇرغۇن بېشى

ئاقبۇلاق، كوڭگەيتىگە چىقىدۇ، (بۇ يەرلەرنىڭ ئومۇمى ئاتىلىشى «ئېرتىش بېشى» دېيىلىدۇ)، قالغان قىسمى ئېسىمقاتارلارنىڭ يېتەكچىلىگىدە قۇۋى، قاددراتى، ئالائايغىر، ئاراسان تەرىپىدە بولدۇ (بۇ يەرلەرنىڭ ئومۇمى ئاتىلىشى— قايمرتى دەريا سى بىلەن قارائېرتىش دەريا سىنىڭ ئوتتۇرىسىدا بولغانلىقتىن «ئارال» دەپ ئاتىلىدۇ).

شېڭ شىسەينىڭ ئاساسىي كۆچى كۆكتوقايىنى (ھازىرقى كان رايونى) بازا قىلىپ كۆپىنچە ئېرتىش بېشىدىكى قوزغىلاڭچىلار بىلەن تۇتۇشىدۇ. ئېرتىش بېشىدىكى قوزغىلاڭچىلار 40 - يىلنىڭ ئاپىرىل ۋە ئىيۇن ئىككى ئاي ئارىلىغىدا شېڭ شىسەينىڭ ئەسكەرلىرىنى ئاقبۇلاقتا چىقارتمايلا قالماستىن، تاغ ئارىسىدىكى ئۆڭكۈرلەردە مۆكۈنۈپ يۇرۇپ، ئېتىپ يېقىتىش ئېچكىرلەپ كىرىپ قورشاپ ھۇجۇم قىلىپ يوقىتىش قاتارلىق ئۇسۇللارنى قوللىنىپ ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراتتى. شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىدىن ئۆلگەنلەر ۋە قولغا چۈشكەن قورال - ياراقلارمۇ ئاز بولمىدى.

ئارالدىكىلەر كۆكتوقاي — سارسۇمبە (ئالتاي شەھىرى) ئارىلىغىدىكى يول قاتناشنى ئۇزۇپ تاشلىدى. ئىسىمقانلار باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار بىر قېتىمدىلا شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنىڭ 90 تۆگىدە ئېلىپ ماڭغان ئۇزۇق - تۈلۈك ۋە بىرمۇنچە قورال - ياراقلىرىنى غەنىمەت ئالدى. ئارالدا قوزغىلاڭغا قاتنىشالمىغان قۇسۇم قاراقاس (كىچىك قەبىلە) ئېلىنى ئاساس قىلغان زەينەل ئۆكىرداي باشچىلىغىدىكى چارۇچىلارنى ئۆزىگە قوشۇۋېلىپ تېخىمۇ چوڭراق كۈچ توپلىدى. 6 - ئاي ئەتراپىدا ئېرتىش بېشىدىكىلەر يۆتكىلىپ كېلىپ ئارالدىكىلەرگە قوشۇلدى ۋە كۆكتوقاي قاتارلىق جايلاردىكى شېڭ شىسەي

ئەسكەرلىرىنىڭ مۇھاسىرىسىدە قالغان خوتۇن - بالا چاقىلارنى قۇتقۇزۇۋالدى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار يازىچە جەڭ قىلىپ شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنى قوۋۇنىڭ كۆك تۇمشۇغىدىن ئۆتكۈزۈپ مەي قويدى. بۇ جەريانىدا سۇلايمانىنىڭ يېتەكچىلىگىدە شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىگە قاخشاتقۇچ زەربە بەرگەن سىماغول چېتقازى، كىلەس، جوپان، قاپاس، زەينەل، سايىپ، قەسەيمن، سامىرقان، ناسىق قاتارلىق باتۇرلارمۇ مەيدانغا چىقىشقا باشلىدى. قوزغىلاڭچى خەلقلەر غەلىبە قىلغانسىرى روھى كۆتۈرىلىپ ئىرادىسى كۈچەيدى. يازىمچە ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇشتا قوزغىلاڭچىلاردىن ناسىق، ئىرغازى ئاقاناي (سىماغول باتۇرىنىڭ ئىنىسى) قاتارلىقلار قۇربان بولدى. چوڭ چىقىم بولمىدى.

6 - 40 - يىلدىكى كۆكتوقاي كېلىشىمى

يازغىچە ئېلىپ بېرىلغان ئۇرۇش جەريانىدا شېڭ شىسەيىنىڭ ئاساسلىق كۈچى ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىدى. قوزغىلاڭنى ھەربىي كۈچ بىلەن باستۇرۇشنىڭ ئۇكۇششىزلىقىغا ئۇچرا ۋەگەنلىگىنى كۆرگەن شېڭ شىسەي ئەمدى ئۇرۇشنى توختىتىپ كېلىشىم قىلىش چارىسىنى قوللانماقچى بولدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ 1940 - يىلى كۈزدە قولغا ئېلىنغان باشلىقلاردىن بۇقات بېيسى، جانىمقان ھاجى، رەخەت خەلىل ئوغلى قاتارلىقلارنى ئۆزىنىڭ قېينى ئاتىسى چىۋۇسلىڭغا قوشۇپ كۆكتوقايدا سۆھبەت ئۆتكۈزۈشكە ئەۋەتتى. ئۇلار كۆكتوقايغا كەلگەندىن كېيىن چىۋۇسلىڭ ئۆزى كۆكتوقايدا قالدۇ، بۇقات رەخەت، جانىمقانلارنى ئارالدىكى قوزغىلاڭچىلارنىڭ ئالدىغا ۋەكىل قىلىپ ئەۋەتىپ «ئۆتكەنكى ئىشلارغا كېچىرىم قىلىنىدۇ، قانداق

تەلەپ بولسا ھەل قىلىنىدۇ. پەقەت تېچ يول بىلەن بويسۇنسىلا بولدى» دىگەن مۇراجىئەتنامىنى ئېلان قىلدۇ. بۇ ۋاقىتكۈز ئايلىرى بولۇپ قىش قىستاپ كېلىۋاتقانلىغى ئۈچۈن قوزغىلاڭچىلارنىڭ كۆڭلىدە يازىچە ئالتاي تاغلىرىنى پانا قىلىپ جەڭ قىلدۇق، ئەمدى قىشنىڭ يېتىپ كېلىشى بىلەن ئاق - قار، كۆك - مۇز ئۈستىدە خوتۇن - بالا چاقىلىرىمىزنى ئېلىپ يۈرۈپ قانداقمۇ جەڭ قىلارمىز دەيدىغان ئەندىشىلەر پەيدا بولۇشقا باشلىغان ئىدى. شۇڭا ئېسىمقان، ئېرىسقان قاتارلىق باشلىقلار مەسلىھەتلىشىپ تۆۋەندىكى شەرتلەر ئاستىدا كېلىشىم قىلماقچى بولۇپ:

1 - ئاقىت ھاجى ۋە خەلىل قاتارلىق كىشىلىرىمىزنى تۇرمىدىن چىقىرىپ دەرھال قايتۇرۇپ بېرىشۇن.

2 - ئۆتكەن ئىشلارنى سۈرۈشتۇرمەسلىككە كاپالەتلىك قىلىنىشۇن. ئىشپىيۇنلۇق خىزمىتىنى ئىشلەيدىغان ساقچى ئىدارىسى قۇرۇلمىسۇن.

3 - خەلق قولىدىكى قوراللار يىغىپ ئېلىنمىسۇن.

4 - ئاقىت ھاجىنىڭ ئۆيىدىن بۇلاپ كېتىلگەن كىتاپلارنىڭ ھەممىسىنى تاپشۇرۇپ بېرىشۇن.

5 - خەلقنىڭ تۇرمۇشىغا غەمخورلۇق قىلىپ يىمەك - ئىچمەك، كىيىم - كېچەك بىلەن تەمىنلىشۇن، دىگەن تەلەپلەرنى قويدى.

بۇ تەلەپلەر چىۋۇ سىلىڭ ئارقىلىق شېڭ شىسەيگە يەتكۈزۈلگەندىن كېيىن شېڭ شىسەيىنىڭ ماقۇللىشى بىلەن 1940 - يىلى 9 - ئايدا كېلىشىمگە قول قويۇلدى. شۇندىن كېيىن تۇرمىدا ھايات قالغان كىشىلەردىن خەلىل، قالمان نەزىر، شەرى قاتارلىق كۆكتوقاي، چىنگىل ئادەملىرى ئۆيلىرىگە قايتۇرۇپ بېرىلدى.

ئاقمت هاجىنىڭ 816 پارچە كىتاپلىرىمۇ قايتۇرۇپ بېرىلدى. لېكىن باشلىقلىرىمىزنىڭ قولىدا بىر-ئىككى قورال قالدۇرۇپ قالغان قوراللار تاماميەن يىغىۋېلىنىدى.

بۇ قېتىمقى كېلىشىمدە بۇقات بەيسى ئالتايىنىڭ ژالىلىقىغا، جانىمقان مۇئاۋىن ژالىلىقىغا، رەخمەت كۆكتوقايىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىملىقىغا، نەزىر ژىلايەتلىك باج ئىدارە مۇئاۋىن باشلىقلىقىغا، كوكسىگىن بايانباي ئوغلى چىڭگىلىنىڭ مائاۋىن ھاكىملىقىغا خەلىل ناھىيىلىك قازاق مەدىنى ئاقارتىش ئۈيۈشمىسىنىڭ باشلىقلىقىغا، كادىر باي كۆكتوقاي ساقچى ئىدارىسىنىڭ دوسالىقىغا، قەيىم چىڭگىل ساقچى ئىدارىسىنىڭ دوسالىقىغا تەيىنلەندى. ئاقمت هاجى ۋە بايانباي، باي قادام، دۆنەن قاتارلىق بىر قانچە كىشىلەر هازىر دوختۇرخانىدا داۋالىنىۋاتىدۇ، سالامەتلىگى ياخشىلانغاندىن كېيىن قايتۇررۇپ بېرىلىدۇ دەپ ئۇقتۇردى. ئەمىلىيەتتە ئۇلار تۇرمىنىڭ دەھشەتلىك ئازاۋىدا ئاللىقاچان ئۆلۈپ كەتكەن ئىكەن. شۇنداق قىلىپ بۇ يىل مەلۇم دائىرە ئىچىدە بولسىمۇ شېڭ شىسەينى كېلىشىم قىلىشقا مەجبۇر قىلغان بىر يىل بولۇپ، قىشىچە تېچ شارائىتتا ياشاش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولغان بىر يىل بولۇپ قالدى.

ئېرىسقان شۇ يىلى كۈزدە كېسەل بولۇپ قالغانلىقتىن، دوختۇرغا داۋالىنىشقا بارىدۇ. داۋالاش ئۇنۇم بەرمەي شۇ يىلى قىشتا 37 يېشىدا ژاپات بولۇپ كېتىدۇ.

7 - 41 - يىلىدىكى قوزغىلاڭ

41 - يىلىنىڭ قىشى ئۆتۈپ چارۋىچىلار يايلاققا قاراپ كۆچۈشكە باشلىدى. شېڭ شىسەي ۋەدىسىگە خىلاپلىق قىلىپ،

كېلىشىمدە قايتۇررىشقا ماقۇل بولغان ئاقمت هاجى باشلىق قولغا ئېلىنغان كىشىلەرنى قايتۇرۇپ بەرمىدى. بۇنىڭغا ناراۋى بولغان قوزغىلاڭچى خەلق، خەلىل، قالمان، ئېسمىقان، راقات، شەرى قاتارلىق كىشىلەرنىڭ يېتەكچىلىگىدە يەنە قوزغىلاڭ كۆتۈرۈپ چىقتى. دەسلەپكى ئىككى ئاي جەريانىدىكى ئۇرۇشلاردا شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىگە قاتتىق زەربە بېرىلگەن بولسىمۇ ئىلگىركى ئۇرۇشلاردا بىرمۇنچە تەجرىبىگە ئىگە بولۇپ قالغان شېڭ شىسەي ئەسكىرلىرىمۇ تولۇق تەييارلىقىنى كۆرۈپ ئالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە قوزغىلاڭچىلاردا بىر ئاز تارقاقلىق باش-باشتاقلىق قىلىش قاتارلىق ئەھۋاللار يۈز بېرىپ ئۇرۇشتا ئەستايىدىل بولمايدىغان، ئىنتىزامغا بويسۇنمايدىغان ئەھۋاللارمۇ پەيدا بولۇشقا باشلىدى، مۇشۇنداق بىر شارائىتتا تارچاتىدا (يەر ئىسمى) بولغان بىر قېتىملىق ئۇرۇشتا سۇلايمان باتۇرغا ئوق تېگىپ قۇربان بولدى. بۇ يوقۇتۇش پۈتۈن قوزغىلاڭچىلار ئۈچۈن ئېغىر زەربە بولۇپ خۇددى بەل ئومۇرتقىسىنى ئۈزۈپ تاشلىغاندەكلا بولدى. شۇنىدىن كېيىنلا قوزغىلاڭچى خەلق ئىچىدە ئۇرۇن تالىشىش ئۈزىنى كۆرسۈتۈش قاتارلىق ئىنتىپاقسىزلىق ئەۋج ئېلىپ پارچىلىنىش باشلاندى. ئادىلىقان بەي، ئابدىراخمان قاتار لىقلار قوسىم قارا قاسىنى باشلاپ شېڭ شىسەيگە تەسلىم بولۇپ كەتتى. خەلىل، قالمان، ئىسمقان، شەرى، راخات، زەينەل قاتارلىقلار خوتۇن بالا چاقىلىرىنى تاشلاپ تاقلا قېچىپ چىقىپ كەتتى.

مۇشۇنداق شارائىتتا شېڭ شىسەي قېينى ئاتىسى چىۋسىنىڭنى قوزغىلاڭچىلارنى تەسلىم قىلىش ئۈچۈن يەنە ئالتايغا ئەۋەتتى. چىۋ سىلىك ئۆزى سارسومبە (هازىرقى ئالتاي شەھىرى) دە تۇرۇپ سار بۇلاقتىكى قارا تاس مەكتىۋىنى ھەربى

شىتاپ قىلىپ تاقا قېچىپ كەتكەنلەرگە جانىمقان ھاجىنى ئەلچى قىلىپ، ئەۋەتتى. جانىمقان ھاجى كالامۇ شەرىپىنى كۆكسىگە ئۇرۇپ، خۇدانىڭ ئۇلۇغ نامى بىلەن قەسەم قىلىپ تۇرۇپ، شېڭ شىسەيىنىڭ ئەمدى قولغا ئالمايدىغانلىقى، ھەمە مە تەلەپنى ئورۇنداپ بېرىدىغانلىقى توغرىسىدا جارسىلىپ ئالدى بىلەن خەلىل تەيجىنى قايىل قىلدى. خەلىل تەيجى تەسلىم بولۇشقا ماقۇل بولغاندا ئۇنىڭغا شەرى قاتتىق نارازى بولىدۇ ۋە ئىلگىرىلا تەسلىم بولۇپ كېتىپ ھازىر جانىمقان بىلەن بىللە كەلگەن ئادىلقان بەينى ئېتىۋەتمەكچى بولۇپ جىدەل چىقىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قاراقاس ۋە چېروچى ئىككى قەبىلە ئارىسىدا رەسمى ئىتتىپاقسىزلىق تۇغۇلىدۇ.

ئاخىر خەلىل ئۆزىنىڭ بالىلىرى راخات، سەيپىلەرنى ئېلىپ تەسلىم بولۇشقا كېتىدۇ. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن قالمان، ئېسىمقان، شەرىلەرمۇ بارىدۇ.

بۇلار بارغانىدىن كېيىن ۋىلايەتلىك ساقچى باشلىغى لي خۇگۇيۇك ۋە جانىمقانلار قاراتاستىكى ھەربى شىتاپتا ئولارنى كۈتۈۋېلىپ، «ئالتايغا بېرىپ چىۋىسلىڭ بىلەن كۆرۈشۈپ قايتىڭلار، جانابى چىۋىسلىڭ سىلەر بىلەن ئالاھىدە كۆرۈشۈش ئۈچۈن ساقلاپ تۇرىدۇ» دەپ ھەربى نازارەت ئاستىدا ئالتايغا ئېلىپ بارىدۇ. ئالتايغا بارغاندىن كېيىن خەلىل بىلەن قالماننى ئايرۇپىلان بىلەن ئۈرۈمچىگە ئېلىپ كېتىدۇ.

شۇنداق قىلىپ شۇ يىلى بىر تەرەپتىن ئالداپ تۇرغا چۈشۈرسە، يەنە بىر تەرەپتىن ھەربى جەھەتتىن بېسىم ئىشلىتىپ خەلىل، قالمان، ئېسىمقان راخات، شەرى، زەينەل، قۇمار، بورانباي، قاقىش، ناقىشتاي، ئىبرايقان، كارپىباي قاتارلىق 13 كىشىنى قولغا ئالىدۇ.

شېڭ شىسەيگە تەسلىم بولۇشنى خالىمىغان كىلەس، سۇلايمان كامال، مۇقاي، جىلقايدار سىماغۇل، قۇۋانىشباي، سۇلۇباي، توقتىباي قاتارلىق قوزغىلاڭچىلار تاقا قىچىپ چىقىپ، بىرده 6 ـ 7 ئادەم بىرده 10 ـ 20 ئادەم بولۇپ يازلىغى تاغدا يۇشۇرۇنۇپ قىشتا قوم دالىسىغا كىرىۋىلىپ شېڭ شىسەيىنىڭ «باندىت تازىلاش ئارمىيىسى» دەپ ئاتالغان 3 ـ پولك ئارمىيىسى بىلەن ئۇرۇش قىلىپ ھېچ قانداق تۇتۇق بەرمەي يۈرىدۇ. 44 ـ يىلىنىڭ بېشىدا قىشنىڭ بىر كۈنى راقىم، كامال، قاپاس، سۇلۇ باي، توقتىباي قاتارلىقلار باشلىغان بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار شېڭ شىسەيىنىڭ ئاساسلىق كۈچى 3 ـ پولك ئورۇنلاشقان چاغان ئېرگىگە ھۇجۇم قىلىدۇ. ئۇرۇشنىڭ ئالدىدىلا شېڭ شىسەي چىڭگىل ـ كۆكتوقاي خەلقىنى بۇغدىغا (چىتەي، جىمسار ناھىيىلىرى) ھايداپ كۆچۈرۈشكە باشلىغان ئىدى. توختىباي، سۇلۇباي باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار خەلقنى ھايداپ كېتىۋاتقان شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرىنى قوغلاپ بېرىپ سوقۇشۇپ يېرىم يولدىن خەلقنى ئايرىپ ئېلىپ قالىدۇ. كۆكتوقاي خەلقى ھايداشقا بويسۇنماي قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ كەتكەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن قوزغىلاڭچىلار سان جەھەتتىن كۆپىيىپ يەنە كۈچۈيۈشكە باشلىدى. قوزغىلاڭچىلار چىڭگىل ـ كۆكتوقاي خەلقىنى ئۆزىگە قوشۇلۇۋالغاندىن كېيىن مۇھىم ناھىيە مەركەزلىرىگە قورشاپ ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇلار ئاز ۋاقىت ئىچىدە چىڭگىلنى ئېلىپ (شېڭ شىسەي ئەسكەرلىرى چىڭگىلدىكى ھەممە ئۆيلەرگە ئوت قويۇپ قاچقان ئىكەن) ئاندىن كۆكتوقاينى مۇھاسىرە قىلىشقا باشلىدى. 44 ـ يىلى جىلقى ئايدار باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار ئالتاي، بۇرچىن چارۇچىلىرىنى چىڭگىلگە كۆچۈرىدۇ. قاپاس باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭ

چىلار پۈكاك، جىمىسار، مورى، چونجى قازاقلىرىنى قوشۇۋدىلمش ئۈچۈن يۇرۇش قىلمدۇ. شۇنىڭ بىلەن 44 - يىلى كۆزدە بوغدا قازاقلىرىمۇ قورغۇلۇپ چىڭگىلگە كۆچۈپ كېلىشكە باشلايدۇ.

1944 - يىلى يازلىغى دەلىلقان سۈگىر بايۇپ قوزغىلاڭچىلارغا يېتەكچىلىك قىلىشقا باشلىدى. لېكىن 45 - يىلنىڭ قىش پەسلىدە ئالتاي چارۋىچىلىرى ۋە باشقا ناھىيەدىن كەلگەن چارۋىچى خەلقلەر ئاساسەن بىر ناھىيىگە توپلۇشۇپ قالغانلىقتىن، يەر ۋە چۆپ يېتىشمەسلىككە ئوخشاش قىيىنچىلىقلار كېلىپ چىقتى. غەرپتىكى ناھىيىلەردىن كەلگەن چارۋىچى خەلقلەرنىڭ مال - چارۋىلىرى ئاپەتكە ئۇچراپ كۆپ چىقىم بولۇپ كەتتى، چارۋا مالىرى ئاپەتكە ئۇچرىغان خەلق، ئامالسىزلىقتىن قىش - زىمستان ئىچىدە يەنە ئۆز ماكانلىرىغا قايتىپ كېتىش ئۈچۈن كۆچۈشكە مەجبور بولدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇرۇلتوقايىدىكى مانات باشلىغان بىر قىسىم قوزغىلاڭچىلار ماناتنىڭ يېتەكچىلىگىدە گومىنداڭ تەرەپكە تەسلىم بولۇپ كەتتى. شۇنداق قىلىپ بۇ قىش ئازدۇر - كۆپدۇر تالاپەت تارتقان ئوڭشىسىزلىق يۈز بەرگەن بىر قىش بولۇپ ئوتتى.

1945 - يىلى يازدا قوزغىلاڭ يېڭىۋاشتىن ئۇلغۇيشقا باشلىدى. دەلىلقان سوگىر بايۇپ باشچىلىغىدىكى قوزغىلاڭچىلار ئالتاي شەھىرىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ قاتتىق ئۇرۇش قىلدى.

ئاخىر ئالتايدا باشلانغان بۇ قوزغىلاڭ دەلىلقان سۈگىر بايۇپ قاتارلىق يېتەكچىلەرنىڭ رەھبەرلىگىدە غۇلجىدا باشلانغان ئىنقىلاپ بىلەن بىرلىشىپ شۇ يىلى كۈزدە ئالتاينى ئازات قىلىپ غەلبىگە ئېرىشتى.

بارىكۆل ۋەقەلىرى ھەققىدە ئەسلىمىلەر

قۇربان ئەلى ئوسپانۇۋ

مەن بارىكۆلدە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنى يېزىش ئۈچۈن 1952 - يىلىنىڭ سىنتەبىرىدىن بۇيان ئىزدىنىپ كەلگەچكە بىر قىسىم ئەھۋاللارنى ئاڭلاشقا، ۋە ئىگىلىلەشكە باشلىغان ئىدىم. 1983 - يىلى ئىيۇندا بارىكۆلدە بولۇپ ئۆتكەن ۋەقەلەرنىڭ نەق مەيدانىدا بولغان نەغمەت راقىمباي ئوغلى (ھازىر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسى مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ دائىمى ھەيئەت ئەزاسى) بىلەن سۆھبەتلەشكىنىمىدە ئۇ، ئۆزىنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى توغرىسىدا يېزىپ چىققان خېلى نۇرغۇن ۋە خېلى ئىشەنچىلىك يازما ماتېرىياللىرىنى ماڭا بەردى. شۇنىدىن كېيىن مەن بۇ ماتېرىياللارنىڭ بەزىبىر مۇھىم نۇقتىلىرىنى تېخىمۇ ئېنىقلاپ، تېخىمۇ ئىشەنچىلىك ئاساسقا ئىگە قىلىش ئۈچۈن پارىكۆل ۋەقەلىرىنى ئۆز بېشىدىن كەچۈرگەن كوكىي، جانادىل، كوشەن قاتارلىق ئادەملەر بىلەن جۈملىدىن بۇ ۋەقەلەردىن خەۋەردار نەغمەت مىڭجانى، پاتخان سوگىر بايۇپ قاتارلىق كىشىلەر بىلەن بىرنەچچە قېتىم سۆھبەتلىشىپ زۆرۈر تېپىلغان نۇقتىلىق مەسىلىلەر ئۈستىدە بىر قىسىم كونكرېت ۋە ئىشەنچىلىك ماتېرىياللارغا ئىگە بولدۇم.

بۇنىڭدىن تاشقىرى بۇ ۋەقەلەرگە چېتىشلىق ۋەقەلەرنى

بولۇپمۇ ئادەم، ۋاقىت، يەر ئىسملىرىنىڭ مۇمكىن قەدەر توغرا بولۇشى ئۈچۈن 1959 - يىلى ئاپىرىلدا: «جۇڭگو پەنلەر ئاكادېمىيىسى ئىتنوگرافىيە ئىنستىتۇتى شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ جەمئىيىتىنى، تارىخنى تەكشۈرۈش گۇروپپىسى» تەرىپىدىن يېزىلغان «قازاقلارنىڭ قىسقىچە تارىخى» (لايھە) ۋە ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائى پەنلەر ئاكادېمىيىسى يىغىن ماتېرىيالى سۈپىتىدە تارقاتقان «شىنجاڭ شىمسەي قانداق قىلىپ ھاكىمىيەتنى قولغا كىرگۈزدۇالدى» قاتارلىق ماتېريال-لارنى جۇملىدىن «شىنجاڭ تارىخ ماتېرىيالىرى» دا بېسىلغان خوجىنىياز ھاجى قوزغىلىڭى ۋە ماجۇڭيىڭ ھەققىدە يېزىلغان ماتېرىياللارنى كۆزدىن كۆچۈردۇم.

دېمەك: بۇ ئەسلىمە خېلى ئىزدىنىشلەر جەريانىدا ئىنگىلىزلەرنىڭ ماتېرىياللار ئاساسىدا نۇقتىلىق يېزىلدى. شۇنداقتىمۇ كامچىلىق ۋە خاتالىقلاردىن خالى دېيىش تەس، سەپداشلارنىڭ ياردەم قولىنى سۇزىشىنى ئۈمىت قىلىمەن.

قوزغىلاڭ

1931 - يىلى 3 - ئايىنىڭ 11 - كۈنى قۇمۇل ۋىلايىتىنىڭ سۈپۈل قاتارلىق جايلىرىدىن باشلانغان دېخانلار قوزغىلىڭى تېز ئولغۇيۇپ ئۇنىڭغا قومۇلنىڭ شىمالى تەرىپىدىن بىر قىسىم قازاق پۇخرالىرىمۇ قوشۇلغان، قوزغىلاڭنىڭ دائىرىسى بارغانسىرى كېڭىيىپ ھەر قايسى جايلاردا جەڭ يالقۇنلىرى قويۇقلاشقا باشلىغان بىر چاغدا يەنى 1931 - يىلىنىڭ 5 - ئايلىرى ئەترا-پىدا مابۇفاڭ بىلەن سوقۇشۇپ ئامىنتى قاچقان، بارىدىغان يەر تاپالماي تۇرغان ماجۇڭيىڭ گەنسودىن (تەكلىپ بىلەن)

6 5 - يۈزچە ئەسكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېلىپ ھە دېگەندىلا قومۇلنىڭ شەرقىدىكى خۇاڭ لۇگاڭ دېگەن يەرنى ئىگەللىۋالغان شۇندىن كېيىن قومۇلنىڭ شەرقىدىكى قوزغىلاڭچىلار بىلەن بىرلىشىپ قومۇلنىڭ كونا شەھىرى بىلەن يېڭى شەھىرىگە ھۇجۇم قىلغان، لېكىن شەھەر مۇداپىئەسى مۇستەھكەم بولغا-لىقتىن كۆچى يەتمەي ئۇ يەردىن ئەسكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ چىقىپ باريكۆلگە ھۇجۇم قىلغان. ئۇرۇش جەريانىدا جىن شوردن نىڭ باريكۆلنى ساقلاۋاتقان پولكىنىڭ باشلىغى خې جېنشىياڭ تەسلىم بولغان. ماجۇڭيىڭ ئولجىغا چۈشكەن مىڭدەك مىلتىق ھەم ئوق دورىلار بىلەن ئۆز كۈچىنى تولۇقلاپ مافۇيۈەننى 20 ～ 30 چە ئەسكەر بىلەن باريكۆلنى ساقلاشقا قالدۇرۇپ قالغان ئەسكەرلىرىنى باشلاپ، تاغ يولى بىلەن قۇمۇلنى ئېلىشقا ئاتلانغان ھەمدە قۇمۇلنىڭ غەربى تېغىدىكى قوزغىلاڭچىلار رەھبىرى خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىرلىشىپ قۇمۇلنى مۇھاسىرىگە ئالغان.

مۇشۇنداق جىددى پەيتتە ئىككى تەرەپنىڭ بولۇپمۇ جىن شوردن ئەسكەرلىرىنىڭ قانلىق چاقماندا قاتتىق ئازاپ چەككەن خەلقنىڭ تۇرمۇشى تېخىمۇ خاراپلاشقان. شۇڭا قۇمۇل-نىڭ شىمالى تېغىغا ماكانلاشقان مىڭغا يېقىن قازاق ئائىلىسى تۈگۈلۈپ ئۆسكەن ئېزىز ماكانىنى تاشلاپ تاشقى مۇڭغۇلىيەگە ئۆتۈپ كەتكەن. باريكولنىڭ غەربىدىكى تاققا ماكانلاشقان ئالىپ ئۇكىرداينىڭ ئېلى (قەبىلىسى) كۆل ئەترافىغا يۆتكەلگەن.

ئۇرۇش ئوتى ئولغۇيۇپ، 1931 - يىلىنىڭ 8 - ئېيىغا كەلگەندە جىن شۇرىننىڭ جاك پېيىمۇن بىلەن شىڭ شىسەي باشلىغان 6000 دىن ئارتۇق ئەسكىرى خوجىنىياز ھاجى بىلەن

ماجۇڭيمك باشلىغان 3500 دىن ئارتۇق ئەسكەر يەتتە قۇدۇق بىلەن لياۋدۇڭ ئارىلىغىدا ئۇچرۇشۇپ قاتتىق ئۇرۇش قىلغان. ئۇرۇشتا خوجىنىياز ھاجى بىلەن ماجۇڭيمك ئوڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ ماجۇڭيمك گەنسۇغا چېكىنگەن. خوجىنىياز ھاجى تاغ ياقلاپ يۇرۇپ مۇداپىئەگە ئۆتۈش جەريانىدا كۆچ توپلاپ، قوشۇنىنى ئۇلغايتىش ئىشى بىلەن بولغان.

مۇشۇ مۇناسىۋەت بىلەن جىن شۇرىن ھۆكۈمىتىنىڭ بارىكۆل خەلقىگە، قازاقلارغا بولغان گۇمانى چىكىدىن ئېشىپ، زۇلمى تېخىمۇ كۈچەيتىپ كەتكەن. تالان تاراج قىلىش، ئېتىپ ئۆلتۈرۈپ كېتىش قاتارلىق پاجىئەلىك ئىشلار كۆپەيگەن. نەتىجىدە خەلقنىڭ خاتىرجەملىگى بۇزۇلۇپ، ئەندىشىسى كۈچەيگەن.

ئۇشتۇمتۇت تۆكۈلگەن قان

پاراكەندىچىلىك كۈچەيتىپ قالايمىقانچىلىق، خاتىرجەمسىزلىك ئەۋۇج ئالغان بۇ كۈنلەردە: جىن شۇرىن ھۆكۈمىتى بارىكۆلگە ئۇرۇمچىدىن شەرىپقان بىلەن بايموللانى ئەۋەتكەن. بايموللا ناھىيە بازىرىدا، شەرىپقان ئالىپ ئۆكىرداي ئېلىپ بېرىپ خەلقنى تىنچلاندۇرۇش يۈزىسىدىن بىر قاتار ئىشلارنى ئىشلىگەن.

شەرىپقان ئومۇمى ۋەزىيەتنى مۆلچەرلەپ ئېھتىياتچان بولۇشنى لايىق كۆرۈپ، ئالىپ ئۆكىرداينى يەر ئەھۋالىنى ئېنىق بىلىدىغان، پەم-پاراسەتلىك ۋە بىرەر خېيىم-خەتەر تۇغۇلۇپ باشقا كۈن چۈشكىدەك ئەھۋال كۆرىلىپ قالسا قۇتقۇزۇش قولىدىن كېلىدىغان بىر يىگىت بېرىشنى تەلەپ قىلغان. ئالىپ

ئۆكىرداي ئەتىراپلىق ئويلانغاندىن كېيىن، قۇسايىن دېگەن كىشىنى بەرگەن. شەرىپقان قۇسايىننى ئۆزى بىللەن بىللە ئېلىپ كەلگەن 30 دەك قوغدىغۇچى ئەزىمەتلىرىگە باشلىق قىلىپ تەيىنلىگەن ھەمدە ئۇنىڭدىن ئۆزىنى خەتەرسىز بىر جايغا ئورۇنلاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلغان. قۇسايىن شەرىپقاننى تويۇقسۇ دېگەن يەرگە ئورۇنلاشتۇرغان. شۇنداق كېيىن شەرىپقان قۇسايىنغا سىرتقى موڭغۇلغا ئۆتۈپ كەتكەن قازاقلارغا يارغان خېتىنى يەتكۈزۈپ بېرىشنى تاپشۇرغان. قۇسايىن ھەمراللىققا ئالىپ ئۆكىرداينىڭ ئىنتىسى مېيرامقانىنى ئېلىپ، ئۆزلىرى قايتىپ كەلگەچە بۇ يەردە بىرەر ۋەقە تۇغۇلۇپ قالسا خەت قالدۇرۇشقا بىر قەۋرىنى بەلگىلەپ بېرىپ سەپەرگە ئاتلانغان.

قۇسايىن بىلەن مېيرامقان شەرىپقاننىڭ خېتىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، موڭغۇلىيەگە ئۆتۈپ كەتكەن قازاقلارنىڭ كۆپ قىسمى بارىكۆل، موري، چىڭگىل قاتارلىق جايلارغا قايتىپ كەلگەن.

قۇسايىن بىلەن مېيرامقان قايتىپ كەلگەندە شەرىپقان ۋە بايموللامۇ قايتىپ كەتكەن. قۇسايىن ئەسلىدىكى كىلىشىم بويىچە خەت قالدۇرۇپ كېتىشكە بەلگىلىگەن جايغا بېرىپ شەرىپقان يېزىپ قالدۇرغان خەتنى ئالغان، خەتتە: «مەن موڭغا قايتىپ كەتتىم. خوجىنىياز ھاجىنى ئالىپ ئۆكىرداينى ۋە ئۇنىڭ ئېلىنى شورلىككە ھايداپ كەتتى» دېگەن مەزمۇندا يېزىلغان ئىكەن. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇلار ئەھۋال ئىگەللەپ مۇنۇ ئىشلاردىن خەۋەر تېپىپتۇ: يەتتە قۇدۇق بىلەن لياۋدۇڭ ئارىلىغىدا بولغان ئۇرۇشتا ئۇڭۇشسىزلىققا ئۇچراپ چېكىنگەن خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئادەملىرى ئالىپ ئۆكىرداينىڭ ئاۋۇلىغا كېلىپ «بىزگە قوشۇلمىدىڭلا» دەپ ئالىپ ئۆكىرداينى باغلاپ

هايداپ ئۇنىڭ ئىلىنى كۆچۈرۈپ شورلىككە ئېلىپ بېرىپتۇ. شورلىككە بارغاندىن كېيىن ئەل 700 ئەركەك قوي بېرىپ ئالىپ ئوكرداينى باغلاقتىن قۇتۇلدۇرۇپتۇ ھەمدە ئۇلارنىڭ «شورلىكنى جەن شورىن ئەسكەرلىرىدىن قوغداشقا مەسئول بولۇڭلار» دىگەن تەلىۋىگە تەل ئۇچىدىلا رازىلىق بىلدۈرۈپتۇ. شۇندىن كېيىن خوجىنىياز ھاجىنىڭ ئادەملىرى ئۇرۇش قىلىش ئۈچۈن كۆكيارغا يۈرۈپ كېتىپتۇ ـ دە كۆپ ئۆتمەستىن ئۆزىنى بېسىمدىن قۇتۇلغاندەك ھېس قىلغان ئالىپ ئۇكىرداي ئېلىنى باشلاپ قۇلنىشارى، شاشا، ئۇلىمجى قاتارلىق يەرلەرگە كۆچۈپ كەپتۇ. كۆچۈپ كەلگەن ئەل تۆزۈكىرەك ئورۇنلىشىۋالغىچە ئۇلارنىڭ چارۋىلىرى يەزى خورجالارنىڭ ئېتىزلىقلىرىغا كىرىپ ئاشلىقلىرىنى ئاز ـ تولا چىقىمغا ئۇچىرىتىپتۇ. خورجالار باريكۆل بازىرىدا شەرقى شىنجاڭنىڭ ھەربى ئىشلىرىغا رەھبەرلىك قىلىۋاتقان جەن زىخۇي (چىن پېيشۇ) غا بېرىپ «ئالىپ ئۇكىرداي خوجىنىياز ھاجى بىلەن بىرلەشتى، خوجىنىيازغا قوي ھەم ئات بەردى. بىزگە زوزلۇق ـ زومبولۇق قىلىپ ئاشلىقلىرىمىزنى مال ـ چارۋىلىرىغا يەگۈزدۇەتتى. ئەمدى بىز نېمە يەيمىز؟ ئەسكەرلەر نېمە يەيدۇ؟» دەپ ئەرز قىلىپتۇ. قىلچىلىك باھانە تاپالمىاي تۇرغان قانخور چىن پېيشۇ ئالىپ ئوكرداينىڭ ئاۋۇلىغا دەرھال باش كېسەر جالالاتلاردىن 200 ئىاتلىق ئەسكەر ئەۋەتىپتۇ. ئۇلار ئاۋۇلغا كېلىپلا خاتىرجەم ياتقان ئالىپ ئۇكىرداي باشلىق 86 نەپەر ئادەمنى ئۆلتۈرۈپ. (ئۆلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئىچىدە ئىايالالارمۇ، بالىلارمۇ، بوۋاي-مومايلارمۇ بار ئىكەن). ئالىپ ئوكرداينىڭ كىچىك خوتۇنى ۋە ئوغلى شەكەرقانىنى ئولجا قاتاردا ئېلىپ كېتىپتۇ.

قىرغىنچىلىك مەزگىلىدە ئالىپ ئوكرداينىڭ چوڭ ئوغلى

ئېلىسقان، ئىنىسى قوجاقىن، بىر نەۋرە ئىنىسى جەڭسقان، قىرىقبايلار ئىش بىلەن قاپتىقتىكى ئەلدە ئىكەن. يەنە بىر ئىنىسى مىيرامقاننىڭ قۇسايىن بىلەن بىللە تاشقى مۇڭغۇلغا بېرىپ ئەمدىلا قايتقانلىغى ئۆزىمىزگە مەلۇم. شۇڭا ئۇلار قىرغىنچىلىقتىن ئامان قاپتۇ ھەمدە چەكسىز ئېغىر قايغۇ ـ ھەسرەت ۋە ئىنتايىن كۈچلۈك ئىنتىقام ئىستىگى بىلەن قاپتىقا بىراقلا كۆچۈپ كېتىپتۇ.

داۋالغۇش

بوران ـ چاپقۇنلۇق 1931 ـ يىلنىڭ ئاخىرى ۋە 1932 ـ يىلنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە جەن شۇرىننىڭ شېكى شىسەيي باشلىغان قوشۇنى خوجىنىياز ھاجى رەھبەرلىگەندىكى قوزغىلاڭچىلىرىنى باستۇرۇش بىلەن شۇغۇللانغان. بۇ جەريانداا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا 30 نەچچە قېتىم چوڭ ـ كىچىك ئۇرۇشلار بولۇپ ئۆتكەن. ئاخىرى شېكى شىسەيي خوجىنىياز ھاجىنى تاراتۇ تېغىغا قىستاپ بېرىپ قۇرشاۋغا ئېلىۋالغان ھەمدە ئادەم ئىۋەتىپ تەسلىم بولۇشقا ئۇندەپ تەسلىم بولسا خوجىنىياز ھاجىنىڭ ۋە ئۇنىڭ ئادەملىرىنىڭ خەۋپسىزلىكىگە كاپالەتلىك قىلىنىدىغانلىغىنى ئېيتقان. خوجىنىياز ھاجى ئەمىلى ئەھۋالىنىڭ ئۆزى ئۈچۈن پايدىسىز بولىۋاتقانلىغىنى نەزەردە تۇتۇپ، كۆرۈنۈشته تەسلىم بولغاندەك بولۇپ شېكى شىسەيگە بىرئاز قۇرال تاپشۇرغان، ئەتىسى جىددى ھالەت پەسەيگەن پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، ئەپ بىلەن يەنە تاققا چىقىپ كەتكەن. شۇندىن كېيىن باريكۆل ئۇرۇش قالايمىقانچىلىغىدىن بىر ئاز قۇتۇل

غاندەك بولغان.

1932 ـ يىلنىڭ ياز بېشىدا جىمسارىدا «قازاقلار ئارىسىدا تەكشۈرۈش ئېلىپ بېرىلمىدىكەن، ھۆكۈمەتنىڭ تامغىسى بېسىلغان ياكى بەلگىسى سېلىنغان مال ۋە باشقا بۇيۇملار چىققانلارنى ئاتمىدىكەن» دېگەن سۆز تارقالغان.

بۇ سۆز قازاق ئاۋۇللىرىغا تېز تارقىلىپ ئۇلارنى يەنە پاراكەندىچىلىككە سالغان، نەتىجىدە ئۇلار جان كۆيەر يېقىن ئادەملىرى بىلەن يۇشۇرۇن مۇناسىۋەت قىلىپ جىمسارىدىن يىراقراق كېتىشكە كىرىشكەن ۋە ئۇنىڭ تەسىرى تېز كېڭەيگەن.

مۇشۇنداق بىر چاغدا جىمسارنىڭ گۇمانخور زالىم ھۆكۈمىتى بىلەن ھەربىي ئەمەلدارلىرى 20 ~ 30 دەك ئەسكەرنى ئۆزلىرىنىڭ ئەخسىتىنى كۆتىرىپ خىزمىتىنى قىلىدىغان بىر قانچە چېقىنچىلار بىلەن بىللە خەلق ئارىسىغا ئۇۋەتكەن. ئۇلار ئەل ئىچىدىن «قاچماقچى بوپتۇ» دېگەن ياھانە بىلەن 12 ئادەمنى قولغا ئالغان ۋە ئۇلارنى «دارغا ئېسىپ ئۆلتۈرىمىز» دەپ تەھلىكە سالغان. بۇ ئەھۋال تۇرسۇنباي ئۆكىرداينغا يەتكۈزۈلۈپ خەلق ئارىغا چۈشۈشىنى تەلەپ قىلغان. تۇرسىنباي ئۆكىرداي ناھىيە بازىرىغا بېرىپ ئوقۇشسا، قولغا ئېلىنغان 12 ئادەمدىن 10 ئادەمنى شۇ يەردە ئۇرۇپ ـ سوقۇپ، قىيناپ پارا ئالغاندىن كېيىن قويۇپ بېرىپتۇ ـــ دە قالى سايقى، مادى دېگەن ئىككى ئادەمنى ناھىيە بازىرىغا ئېلىپ كېتىپتۇ. تۇرسىنباي ئۆكىرداي ناھىيە باشلىقلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ بۇلارنى قۇتۇلدۇرۇپ ئالماقچى بولۇپ يۈرگەندە ئۇنىڭ ئۆزى ناھىيىلىك ھۆكۈمەت ۋە ھەربىي ئەمەلدارلار تەرىپىدىن گۇمانلىق ئادەم دەپ ھىساپلانغاچقا، قېشىدىكى ھەمراھلىرى قىيسا، ئاۋەسقانلار بىلەن بىرلىكتە يۇشۇرۇن تۇردە بوغۇزلۇنۇپ ئۆلتۈرۈلۈپتۇ.

بۇندىن باشقا شۇ يىلى 11 ـ ئايدا خوجىنىياز ھاجى يېتەكچىلىگەندىكى قۇمۇل قوزغىلىڭىنىڭ تەسىر دائىرىسى كېڭىيىپ گوچۇڭ، مورى، جىمسار قاتارلىق جايلاردىمۇ بىر قانچە قېتىم جەڭلەر ئېلىپ بېرىلغان، شۇنداق پەيتتە ماجۇڭيىڭ گەنسۇدىن قايتىپ كېلىپ مورىنى بېسىۋالغان ۋە خوجىنىياز ھاجى بىلەن كېلىشىپ شېك شىمىيگە قارشى ئورۇش قىلماقچى بولۇپ، ماجۇڭيىڭ گوچۇڭغا خوجىنىياز ھاجى جىمسارغا ھوجۇم قىلغان ۋاقىت بولۇپ، مۇشۇنداق ئۇرۇش ئوتى ۋە قىرغىنچىلىق ئىچىدە قېلىپ تالان ـ تاراجغا دۇچ كەلگەن جىمسار، مورى قاتارلىق جايلاردىكى قازاقلار ئىچىدە ۋەھىمە ۋەداۋالغۇش تېخىمۇ كۆچۈيۈپ تېزلىك بىلەن كېڭىيىشكە باشلىغان. نەتىجىدە بۇ يەردىكى قازاقلار ئارقا ئارقىدىن باركۆل تەرەپكە قاراپ كۆچۈشكە باشلىغان.

سەرسانلىق

باركۆلگە يىغىلغان قازاقلار بولۇۋاتقان ئىشلارنىڭ تەگمگە يېتەلمىگەن ۋە چۈشىنەلمىگەنلىگى ئۈچۈن ئۇلارنىڭ كۆڭلى يەنىلا ئورنىغا چۈشمىگەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇلار زۇلۇم ـ زورلۇق ھەم ۋەيرانچىلىقنىڭ يىلتىزىنى تۈزۈمدىن ئىزدەشنىڭ ئورنىغا، يەردىن، يەرلىك ھۆكۈمەتتىن ئىزدەپ داۋاملىق داۋالغۇماقتا ئىدى.

خاتىرجەملىك بۇزۇلغان ئەشۇنداق ئەنسىز كۈنلەردە يەنى 1934 ـ يىلى قىش يېقىنلاشقاندا ئادۇۋ باي بىلەن

تۈگىتىش بايىنىڭ ئاۋۇلى گەنسۇغا ئۆتۈپ كەتكەن. ئۇلارنىڭ قانداق ئەھۋالغا دۇچ كېلىدىغانلىغىغا دىققەت قىلمىپ تىڭ-تىڭلاپ تۇرغان خەلق ئۇلار توغرۇلاق ھەمچاندىق ياماندىن خەۋەر ئاڭلانمىغاندىن كېيىن «بىزمۇ شۇ تەرەپلەرگە كەتسەك بولغىدەك» دېگەن قارارغا كېلىشكەن باشلىغان. شۇنداق ئەھۋال ئاستىدا قاتتىق بىسىم ۋە تەھدىتكە ئۇچرىغان ئالىپ ئۆكىردايىنىڭ ئوغلى - ئىلىسقان 1936 - يىلى 3 - ئايدا مىڭغا يېقىن ئائىلىنى 8 - ئايدا زايىپ تەيجى مىڭدىن ئارتۇق ئائىلىنى باشلاپ كەينىدىن قوغلىغان ئەسكەرلەر بىلەن ئېتىشىپ تاغ - جىرالارنى بېسىپ ئۆتۈپ گەنسۇ بىلەن چېگىدىگە ئۆتۈپ كەتكەن. شۇڭلاشقا شېڭ شىسەي قازاقلارغا بولغان نازارىتىنى تېخىمۇ كۈچەيتىشكە باشلىغان. خەلقنىڭ يۇرۇش - تۇرۇشى كۆچۈش - قونۇش ئىشلىرىغا نىسبەتەن چەمبەر سىزىپ چەك قويغان. مىللىتى يىغىۋېلىشىنى ئۇتتۇرىغا قويۇپ شۇنىڭ بىلەنلا ئەل باشلىقلىرىدىن قايمار، قابدۇللا تەيجى قاتارلىق بىر قانچە كىشىلەرنى قولغا ئالغان. مۇشۇنداق ئەنسىزلىك كۈنلەر بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى ئۆتۈپ، 1938 - يىلىنىڭ كۆز پەسلىگە يېقىنلاشقاندا باريكۆلدىن ئالىپ ئۆكىردايىنىڭ ئىنىسى قومامبەرگەن، قازى ئۆكىرداي، رامازان، جەڭسىقان قاتارلىق كىشىلەر باشلىغان يەتتە يۈزدەك ئائىلە بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى بەيتىككە قاراپ كۆچكەن. ئۇلارنىڭ كەينىدىن شېڭ شىسەينىڭ جىمساردىكى ئەسكەرلىرىمۇ قوغلىغان. كۆچمەن خەلق قوغلاپ كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر بىلەن ئېتىشىپ يۈرۈپ، چوڭ قاپتىق بىلەن كېچىك قاپتىقتا كېلىگەندە، ئالدى تەرەپتىمۇ ئەسكەرلەر چىقىپ قېلىپ ئوتتۇردا قامىلىپ قېلىش بىلەن قاتتىق جەڭگە دۇچ

كەلگەن. ئۇرۇشتا رامازان قاتارلىق بىر نەچچە ئادەم ئۆلگەن. ئاخىرى ئۇلار باريكۆلگە قايتىش خىيالى بىلەن قاتتىق ئېلىشىپ قۇرشاۋنى بۇزۇپ ئىككى كۈن يۈرۈپ سەندا-خوغا كەلگەن. بۇ يەردە نۇرغۇنلىغان ئەسكەرلەر يول توسۇپ ياتقان ئىكەن، ئۇلار سەندا-خونىڭ سۈيىنى بوغۇۋېلىپ كۆچمەنلەرنى بىر يۈتۈم سۇغا زار قىلىغان ۋەزىيەتنى شەكىللەندۈرگەن. نەتىجىدە بىر قانچە كۈنگە سوزۇلغان كۆچلۈك مۇھاسىرە بىلەن سۇسىز دالا پەيدا قىلغان چىدىغۇسىز ئۇسسۇزلۇق ئەلنى ئاخىرى قوغلىغۇچى گېزەندىلەرنىڭ ئېيتقىنىغا ماقۇل بولۇپ تەسلىم بولۇشقا مەجبۇر قىلغان. نەتىجىدە ئەل باشلىقلىرى مەسلىھەت لىشىپ: «ھەممىمىز بىردەك قىرىلغىچە يېرىممىمىز بولسىمۇ ئامان قالارمىز» دېگەن يەرگە كېلىپ قۇرال تاپشۇرۇپتۇ. قورال تاپشۇرغاندىن كېيىن، قوغلىغۇچىلار كۆچمەن خەلقنىڭ باشلىقلىرىدىن قوجامبەرگەن، جەڭسىقان، ساقابا، قازى ئۆكىرداي، ئايكەبەي، ئىبرالى، قايدار قاتارلىق قاتارلىق 18 - ئادەمنى قولغا ئالغان. قالغان ئادەملەرنى باريكۆلگە ھەيداپ كەلگەن.

مۇشۇ ۋەقەدىن كېيىن - 1938 - يىلى 12 - ئاينىڭ ئىچىدە باريكۆلدىكى ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى يىغىن چېچىپ: «قازاقلارنى قۇتۇرتىۋاتقان نەرسە زادى نېمە؟ مىللەتچى، مىللىتىنى تولۇق يىغۇالماي تۇرۇپ قازاقلار تىنجىمايدۇ» دېگەن ھەمدە مىللەتچى يىغىشقا كىرىشمەكچى بولغان. بۇنىڭغا ئۇلاپلا يۇشۇرۇن قاپقان قۇرۇپ، بىر تۈركۈم ئەل باشلىقلىرى بىلەن جەڭەرلىك يىگىتلەرنى قولغا ئېلىشنى پىلانلىغان. مۇشۇ مەقسەت بىلەن ئەل باشلىقلىرىنى نۇرغالىنىڭ ئاۋۇلىغا «يىغىنغا» چاقىرىپ ئۇلارنى شۇ يەردە بىراقلا تۇتماقچى بول-

غان. نۇرغالى مۇندىن ئىلگىرى بىرقانچە قېتىم يىغىنغا چاق قىرغاندا بارمىغان. بۇقېتىم باشقىلارنى نۇرغالىنىڭ ئاۋۇلىدا يىغىن بارىدىپ چاقىرىشتىكى ئاساسىي سەۋەپ مۇشۇ بولسا كېرەك.

نۇرغالى، ئايامبەك، قۇسمان، سۇلتانشەرىپ، قۇسايىن قاتارلىق ئەل باشلىقلىرى نۇرغالىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، ناھىيە ئەمەلدارلىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ ئۇلتۇرغان بىرچاغدا ناھىيىنىڭ شۇ چاغدىكى ئەمەلدارلىرىنىڭ بىرى ئەنۋەرنىڭ چاپارمىنى ئاۋغانباي كېلىپ: 40 ساقچى ۋە بىر تۇركۈم ئەسكەر كېلىۋاتقانلىغىنى، ئۆزىنى يىغىنغا چاقىرىلىغان ئادەملەرنىڭ كەلگەن-كەلمىگەنلىگىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتكەنلىگىنى، ھەمدە ئۇلارنىڭ يىغىنغا چاقىرتىلغانلارنى قولغا ئېلىش ئېھتىماللى بارلىغىنى ئېيتقان ۋە ئۆزىگە ساقچى ئىدارىسىدىن بېرىلگەن قولغا ئېلىنغانلارغا سالىدىغان كويزىلارنى كۆرسەتكەن. ئۇ، «مەن سىلەرنىڭ ئاراڭلاردا ئۆسكەن، تۇزۇڭلانى تېتىپ تامىغىڭلانىپ يىگەن، سىلەرنى قولغا ئېلىپ ۋاتقاندا تاقەت قىلىپ تۇرالمايدىغان ئۇخشايمەن. شۇڭلاشقا ئويلۇنۇپ كۆرۈپ ئاخىرى "بېشىمغا كەلگەننى كۆرەي" دەپ سىلەرنى ئۇتقىلى كېلىۋاتقان خەۋەرنى ئېيتىپ قويۇشنى ئۆزەمنىڭ قەرزىم دەپ بىلدىم. مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدىغىنى شۇ، مەندىن رەنجىمەڭلار» دەپ قايتىپ كەتكەن.

ئاۋغانباي قايتىپ كەتكەندىن كېيىن بۇلار «كىمنى قولغا ئالىدۇ؟ بىر ئىككىمىزنىمۇ ياكى ھەممىمىزنىمۇ؟» دېگەن مەسىلە ئۈستىدە پىكىر يۈرگۈزۈپ، ئاخىرىدا: كېلىۋاتقان ساقچىلار بىلەن ئەسكەرلەرنىڭ سانىغا قارىغاندا ھەممىمىزنى قولغا ئالمىدۇ دېگەن خۇلاسىغا كەلگەن. مۇشۇ خۇلا-

سىغا ئاساسەن قاچايلى، قاچقاندا پەقەت ئۆزىمىزلا ئەمەس، قۇمۇل بىلەن بارىكۆل ناھىيىسىدىكى قازاقلارنىڭ ھەممىسىنى ئەگەشتۈرۈپ قاچايلى، دەپ كېلىشكەن. نۇرغالى مۇشۇ كېلىشىمنىڭ قەسىمى سۈپىتىدە ئاق-سېرىق باشلىق قويدىن بىرنى سۇيغان ۋە ھەممىسى قولىنى شۇ قوينىڭ قېنىغا چىلاپ قەسەم ئىچكەن.

شۇندىن كېيىن دەرھال ئاتلارنى تۇقۇپ تەييارلانغان بىرقانچە مەرگەن يىگىتنى قولغا ئالغىلى كېلىۋاتقان قاراقچىلار ئۆتىدىغان يولنىڭ قولايلىق يەرلىرىگە مۆكتۈرۈپ قويغان. كۆپ ئۆتمەي چىل-بۆرىلەردەك يامراپ ساقچى ۋە ئەسكەرلەرمۇ يېتىپ كەلگەن. ئۇلار كېلىشى بىلەنلا بىر نەچچىسى ئېتىپ يىقىتىلغان، بىر قانچىسى ئېتىدىن ئايرىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار كەينىگە يېنىشىغا مەجبۇر بولغان. شۇندىن كېيىن ئۇلار قىسقىچە كېڭىشىپ «قېچىشقا ھازىردىن باشلاپ، ئاۋۇل، يەر-يەر بۇيىچە كىرىشىمىز كېرەك. يۆنىلىشىمىز ئىچكى مۇڭغۇل چىگرىسى، ئۇنىڭ نېرىسىگەنسۇ بولىدۇ. ئىلگىرى-كېيىن قاچقان قاراقلارنىڭ ھەممىسىگە ئايەمبەك بىر تۇتاش يىتەكچىلىك قىلىدۇ. ئۆز ئارا مۇناسىۋەتنى ئۇ-زۇپ قويماي خەۋەرلىشىپ تۇرۇشىمىز كېرەك» دەپ كېلىشكەن. شۇندىن كېيىن ھەر قايسى ئۆز ئاۋۇلى ھەم ئۆز جايلىرىغا قايتىپ كېچىلەپ ھەركەتكە كىرىشكەن، نەتىجىدە ئەل ئۇزۇن ئۆتمەي قوزغۇلۇپ، ئالا-توپىلاڭ ھالەتكە كەلگەن. ۋە تەرەپ-تەرەپتىن يولغا چىققان. شۇنىڭ بىلەن قاچاقلار ئىككى يېرىم سوتكا ئىچىدىلا شىمالىي تاغنىڭ تەسكەي تەرىپىگە كېرىپ بولغان. ئېتىسى سەھەردە يارامليق يىگىت-لەر مۇداپىئەگە، كۆچ-ماغدۇرىدىن ئانچىلا قالمىغان قېرىلار

بىلەن ئايالالار مال بىلەن كۆشكە (مال - مۈلۈك، بالا - چاقىلا-
غا) مەسئول بولۇپ، ساي - جىرالارنى پانا قىلىپ قېچىشقا
كىرىشكەن. دەسلاپ بۇلارنى شېك شىمسەينىك بىر بومبا-ردە-
مانچى ئايروپىلانى ۋە بىر تۈركۈم ئەسكەرلىرى قوغلاپ توسۇپ
قالماقچى بولغان. بىراق ئۇلار يەر شارائىتى بىلەن پىششىق
تونۇش بولغانلىقتىن بۇي بەرمەي ئالغا ئىلگىرلەۋەرگەن.
ئارىدىن بىرقانچە كۈن ئۆتكەندىن كېيىن شېك شىمسەينىك
بومبا-ردىمانچى ئايروپىلانى 7 - 8 گە يەتكۈزۈلۈپ ئەسكەرلىرى
ھەسسىلەپ كۆپەيتىلىپ قاچقانلارنى قانداقلا بولمىسۇن توسۇپ
قېلىشقا، يوقۇتىۋېتىشكە ئۇرۇنغان. لېكىن قاچقۇچىلارمۇ ئۇنىڭ
بۇ چارىسىغا قارشى ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللۇنۇپ ئۆزلىك-
سىز ئىلگىرىلەپ ئىگىز تىغىغا يېتىپ بېرىپ، ئۇ يەردە بىر
سوتكا ئارام ئېلىپ ئەتىسى يەنە يولغا چىققان. بۇلار تۆمۈر
قارا دېگەن تاققا يېقىنلاشقاندا ئالدى - كەينىدىن بىرقانچە
تانكا ۋە ماشىنىلىق خېلى نۇرغۇن ئەسكەر كېلىپ ئوق ياغ-
دۇرۇپ توسۇالماقچى بولغان. قاچقانلارمۇ جان تىكىپ ئېتە-
شىپ ساي - جىرالاردىن پايدىلىنىپ تارقىلىپ مېڭىش قاتار-
لىق چارىلار بىلەن تاغ ئىچىگە كىرىۋالغان. شۇنداق قىلىپ
يۈرۈپ گەنسۇنىك بىر چېگرا قاراۋۇل پونكىتىغا يېقىنلاشقان.
قاراۋۇل پونكىتى باياراق چىقارغان، شۇنىڭدىن كېيىن قوغلاپ
كېلىۋاتقان ئەسكەرلەر توقتىغان. قاچقۇنلار گەنسۇغا قاراشلىق
جۇجۇەن تېغىتىك جۇمىن دېگەن يېرىدە يىرىنەچچە كۈن دەم
ئېلىپ، شۇندىن كېيىن شۇ ئاغىرىدىكى «قەشقەر يولى»
«ئۇيغۇرخۇن»، «سۇر» دېگەن يەرلەرگە ئورۇنلاشقان. بۇ چاغدا
بۇلاردىن بۇرۇن كەتكەن ئېلىسقان بىلەن زايىپ تەيجىنىك
ئېلى «تولا» دېگەن يەردە ئىكەن. بۇلارنىك بەزىلىرى ئۇرۇق

تۇققانچىلىق ۋە قۇدىلىق مۇناسىۋىتى بىلەن شۇلارغا بېرىپ
قوشۇلغان.

قاناتتىن ئايرىش

باريكۆلدىن ئايامبەك، نۇرغالى، قۇسمان، قۇسايىن، سۇل-
تان شەرىپ قاتارلىق ئادەملەرنىك باشچىلىغىدا 3 - قېتىم
قېچىپ گەنسۇنىك جومىن تېغى دائىرىسىگە ئورۇنلاشقان قا-
زاقلارنىك باشلىقلىرىنى ۋە باشقا ئاساسلىق ئادەملىرىنى
1939 - يىلى 4 - ئايدا مابوفاڭنىك بىر نەچچە ئادىمى بىر
تۈركۈم ئەسكەر بىلەن كېلىپ «ئۇ يۇرخۇن» غا چاقىرغان.
بۇلار ئۇ يۇرخۇنغا كەلگەندە ئەتراپى ئەسكەرلەر بىلەن قور-
شالغان بىر يار ئىچىگە ئەكىرىۋىلىپ، بىر ھەربىي ئەمەلدار
قولىدىكى تاپانچىسىغا ئوق سىلىپ تۇرۇپ، «سىلەر قولۇڭلاردە-
كى ئات ۋە يىللىقلارنى پۈتۈنلەي بىزگە تاپشۇرۇپ بېرىشىڭلار
كېرەك. ئەگەر تاپشۇرۇپ بەرمىسەڭلار ئۆلىسىڭلار مۇشۇ يەردە
قالىسىلەر» دەپ تەھدىت سالغان. شۇ ھامان يار ئەتراپىنى قور-
شاپ تۇرغان ئەسكەرلەرمۇ مىلتىقلىرىنى يار ئىچىدىكى قازاق-
لارغا قارىتىپ ئوق ئۇزۇشكە تەييارلانغان. قازاقلار ھودۇقۇپ
نېمە دېيىشىنى بىلمەي تۇرۇپ قالغاندا، بۇ جەمجىتلىقنى
قارىشىلىقىنىك ئالامىتى دەپ چۈشەنگەن ھېلىقى ھەربىي ئەمەل-
دار مىلتىغىدىن ئاسمانغا قارىتىپ بىر پاي ئوق چىقارغان
ۋە «ئات يىلىقلىرىڭلارنى بىزگە تاپشۇرامسىلە يوق!» دەپ
تېخىمۇ قاتتىق پو - پوزا قىلغان. ھايات مۇشۇنداق قىل
ئۇستىدە قالغان بىر جەددى پەيتتە قوسايىن: «بېشىمىزغا كۈن
چۈشكەندە پانا تارتىپ كەلگەن ھۆكۈمەتىمىز سىلەر تۇرساڭلا، سە-

لەرگە ئات - يىلقا كېرەك بولسا نىمىشكە بەرمەيدىكەنمىز، ئەلۋەتتە بېرىمىز» دېگەن.

ھېلىقى ھەربى ئەمەلدار «ھەمكارنىڭ ئېيتقىنىغا مۇشۇ! دەپ ئۇلارغا قايتىدىن خىرىس قىلغان. ئۇلار «ھەمكارنىڭ سۆزى شۇ» دەپ جاۋاپ بەرگەن.

شۇنداق كېيىن ئۇ، ھەر بىر ئاۋۇلدىن 2 - 3 تىن يىگىت چىقىرىپ ئۇلارغا 20 - 30 دىن ئەسكەر قوشۇپ ئات يىلقا تۇتۇپ كېلىشكە ئەۋەتكەن. شۇنداق قىلىپ ئۇلار 2 - 3 مىڭغا يېقىن ئات - يىلقا يىغىۋالغان. نەتىجىدە قېچىپ بارغانلار قۇرۇق يۇگەننى تۇتۇپ، ئىگەر توقۇمىنى يۇدۇپ پىيادە قالغان.

قازاقلار «ئەر قانتى ئات» دەيدۇ. بۇ ھەقىقەت، ما بوفاڭ ۋە ئۇنىڭ ئاتارمەن - چاپارمەنلىرىمۇ مۇشۇ ھەقىقەتنىنى چۈشۈنىدىغانلىقى ئۈچۈن قېچىپ بارغانلارنى ئاتتىن - قاناتتىن ئايرىپ پالەچ ھالەتكە چۈشۈرۈپ قويغان. نەتىجىدە بۇلارنىڭ كۆن كەچۈرىشى تەس بولۇپ، ئېغىر قىيىنچىلىقلارغا دۇچ كەلگەن. ئاخىرى پىتىراپ تاغ ئىچىگە كىرىپ قوللىرىدا قالغان بىر قىسىم قوراللار بىلەن ئۈۋچىلىق قىلىپ جان باققان ئېلىسقان بىلەن زايىپ تەيجى بۇلارنىڭ ئات ۋەيىلقىلاردىن ئايرىلىپ پىيادە قالغانلىقىنى ئاڭلاپ كۆپ ئۆتمەيلا «تولا» دىن يۆتكۈلۈپ ئېلىنى باشلاپ چىڭخەيىنىڭ «كۆك كۆل» دېگەن يېرىگە كۆچۈپ كەتكەن.

ئار - نومۇس ۋە ئەجەل ئالدىدا

ئىلسقان بىلەن زايىپ تەيجى ئىلىنى باشلاپ چىڭخەيگە

گە ئۆتۈپ «كۆككۆل» گە ماكانلاشقاندىن كېيىن، يەرلىك مىللەتلەر ئىچىدە قاراقچىلىق - ئوغرۇلۇق قىلىپ يۈرگەن ئادەملەر بۇلارنىڭ سەرگەردان ھالغا چۈشكەنلىگىنى كۆرۈپ «بوزەك قىلىپ خالىغىنىمىزنى قىلساق بولىدىكەن» دەپ ھىساپلاپ خەلقنىڭ مال - مۈلكىنى، بولۇپمۇ ئاتلىرىنى ئوغۇرلاپ قېچىپ، قارشىلىق قىلغانلارنىڭ بەزىلىرىنى ئېتىۋېتىپ ئارام بەرمىگەن.

بىر قېتىم يەرلىك ئىككى نەپەر ئوغرى ئېلىسقلارنىڭ ئىككى ئېتىنى ئوغرىلاپ قاچىدۇ. ئىلىسقانلىقنىڭ ئىنىسى قابىل بۇ ئەھۋالىنى سېزىپ قېلىپ كەينىدىن قوغلىغاندا ئۇنى ئوغرىلار ئېتىۋەتمىدۇ. بۇنىڭغا ئوخشاش بىر قاتار ۋەقەلەر تۈپەيلىدىن ئىلىسقان چىڭخەي ھۆكۈمىتىگە 40 قا يېقىن ئادەم بىلەن بېرىپ، سوغا - سالام سۈپىتىدە 6 ئات ۋە باشقا نەرسىلەرنى تەغدىم قىلىپ، ما بوفاڭ بىلەن كۆرۈشكەن ھەم ئۇنىڭغا يەرلىك خەلقلەر بىلەن ئۆزلىرى ئارىسىدا يۈز بېرىدىغان ناموۋاپىق ئىشلارنى - ئەلنىڭ ئاچ - يالىڭاچ ۋەيرانچىلىق ھالەتكە دۇچكېلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ ياردەم تەلەپ قىلغان. ما بوفاڭ: «مەن قاراقچىغا، ئوغرىغا رەھىم قىلمايمەن. ئاۋۇلىڭغا قاراقچى ئوغرىلار كېلىپ، مال مۈلكىڭگە قول سوزسا ئېيتىپ تاشلا. مىلتىغىنى بىزگە تاپشۇرۇپ بېرىپ باشقا نەرسىلىرىنى ئۆزەڭلار ئىلىڭلا» دەپ بىر ئاز ئۇن، گۈرۈچ بېرىپ يولغا سالغان. شۇنداق قىلىپ ئۇ، كۆرۈنۈشتە ئىلىسقانلارنى قوللىغاندەك قىلىپ ئەمىلىيەتتە ئۇلار بىلەن يەرلىك خەلق ئارىسىدىكى زىددىيەت ئوتىغا مايى قويىدۇ. شۇ كۆرۈشۈشتىن كېيىن بىر قىسىم يەرلىك خەلقلەر بىلەن ئىلىسقان ئېلى ئارىسىدىكى توقۇنۇش بارغانسېرى كۈچەيىپ ئىككى تەرەپتىن ئادەم ئۆلۈش ھادىسىلىرى پات - پات كۆرۈلۈپ تۇرغان. ئەھۋال مۇشۇ ھالەتكە كېلىپ 1940 -

يىلنىڭ 2 - ئېيىغا كەلگەندە دۇشمەنلىشىش خېلى دەرىجىدە ئەۋج ئالغان.

ما بوفاك ئۆزىچە بۇ ۋەقەنى تېنىنجتماقچى بولۇپ ئىككى تەرەپ ئادەملىرىنى ئۈچراشتۇرۇپ كېلىشتۈرۈش ئىشنى دولان ناھىيىسىنىڭ ئەمەلدارلىرىغا تاپشۇرۇغان. دولان ناھىيىسىنىڭ ئەمەلدارلىرى ئىككى تەرەپ ئادەملىرىنىڭ ناھىيىگە كېلىپ كېلىشىم قىلىشىنى تەلەپ قىلىپ، ئۇختۇرۇش چىقارغان ئۇقتۇرۇشقا بىنائەن ئېلىسقان بىلەن قۇسمان باشچىلىغىدىكى 70 ئادەم قوراللىنىپ بېرىپ ناھىيىنىڭ يېنىدىكى سازلىققا ئىككى ئۆي تىكىپ ئورۇنلاشقان. زاكۇلار بىلەن مۇڭغۇللار تەرەپتىن ئۈتتى چانخۇ باشلىغان بىر توپ ئادەم كېلىپ ئايرىم بىر يەرگە چىدىر تىكىپ ئورۇنلاشقان. ئەتىسى ناھىيە ئەمەلدارى ئۆزىنىڭ بىر قانچە ئادىمى ۋە زاكۇلار بىلەن مۇڭغۇللارنىڭ ئۈتتى چانخۇ باشلىق بىرقانچە ئادىمىنى باشلاپ كېلىپ ئىلىسقانلار بىلەن ئۈچراشقان. ئۈچرىشىش جەريانىدا ئېلىسقان «كىلىشمىگە كېلىشتە ئالدى بىلەن ئىككى تەرەپتىن كىملەر ئۆلدى؟ نېمە سەۋەپتىن ئۆلدى؟ مۇشۇنى ئېنىقلايلى. ئاندىن كېيىن ئىشلارنى بىر - بىرلەپ ھەل قىلايلى» دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇ پىكىرنى ھەممەيلەن لايىق كۆرۈپ شۇكۇنكى ئۈچرۇشۇش شۇنىڭ بىلەن ئايالاشقان.

ئەتىسى داۋاملىق سۆھبەتلىشىش ئۈچۈن ئۈتتى چانخۇنىڭ چىدىرىغا ئېلىسقانلار تەرەپتىن، ئېلىسقان، قۇسمان. كۆكي، سادەي قاتارلىق ئادەملەر بارغان. سۆز ئەمدىلا باشلىنىشىغا قىزىل كىيىم كەيگەن ئىككى موڭغۇل كىرىپ كېلىپ باش قويۇپ يېتىۋالغان. ئۇلارنىڭ نېمە تەلىۋى بارلىغى سورالغاندا: «ئېلىسقان بىلەن سابىربای زالىنىڭ

ئېلىنگە 60 باش يىلقىمىز ئوغرۇپ كەتتى. شۇ يىلقىمىزنى قايتۇرۇپ ئېلىپ كېلىشكە قېشىمىزغا ئادەم قوشۇپ بەرسە» دېيىشكەن. ئېلىسقان بۇ ئىشنىڭ كېلىشىمگە ئالاقىسى يوقلىغىنى ھەتتا سۆھبەتكە توسالغۇ پەيدا قىلىش ئۈچۈن قەستەن ئىشلىتىۋاتقان ئىش بولۇپ قىلىشى مۇمكىنلىگىنى كۆزدە تۇتۇپ: «بىز يىلقىچى ئەمەس، يىلقاڭ ئوغرىپ كەتكەن بولسا ئۆزەڭ بېرىپ تېپىۋال» دېگەن. شۇنىڭ بىلەن ناھىيە ئەمەلدارلىرىغا: «تۇنۈگۈنكى كېلىشكەن سۆزىمىز قېنى؟» دەپ سوئال تاشلاپ نارازىلىق بىلدۈرگەن.

ناھىيە ھاكىمى ئۆزىچە ئېلىسقانغا رەددىيە بېرىپ، بەزىبىر ھاقارەت سۆزلەرنى قىلغان. ئېلىسقان ئۇنىڭغا تاقابىل تۇرغان. ئەھۋال مۇشۇنداق جىددى تۈس ئېلىشقا باشلىغان چاغدا قۇسمان دەرھال يېنىدىكى تاپانچىسىنى سۇغۇرۇۋېلىپ، قارشى تەرەپتىن كېلىدىغان خېيىم - خەتەر ئىمپادىسى سېزىلىسە ئۈچۈقتۇرىدىغىكە تەيارلانغان. نەتىجىدە داۋاملىق سۆھبەتلىشىش بىر ياققا قايرىلىپ ئېلىسقانلار كەلگەن ئىزى بىلەن ئۆز جايلىرىغا قايتقان.

كەچلىك تاماقتىن كېيىن كونا جۇۋا كەيگەن ئىشەكلىك بىر ئادەم كېلىپ، ئېلىسقانىنى سىرتقا چاقىرغان. ئىلىسقان سىرتقا چىقىپ ئۇ ئادەم بىلەن پاراڭلىشىپ كىرگەندىن كېيىن كەلگەن ئادەم ھاكىمنىڭ مۇھاپىزەتچىلىرىدىن بىرسى بولۇپ، مەن بىلەن بېرىش كېلىشى بار دوست ئادەم ئىدى، ئۇ ئۈتتى چانخونىڭ ئادەملىرى ناھىيە ئەمەلدارلىرىغا بىر قانچە خېچىرغا ئارتىپ كەلگەن بولغۇن، سەۋسەر، تۇلكە ھەم بۆرە تېرىسى، ئالتۇن - كۈمۈچ قاتارلىق نەرسىلەرنى سوغا قىلدى. شۇڭا ئۇلار سىلەر قايتىپ كەتكەندىن

كېيىن پەقەت سىلەر ئۈچۈنلا 50 ئەسكەر ئورۇنلاشتۇردى. ئەتە سىلەرنى ئاشۇ ئەسكەرلەرنىڭ ئۈستىگە چاقىرىپ. شۇ يەردە قولغا ئېلىشى مۇمكىن. سەن بىلەن دوست ئىدۇق، ئۇۋالىڭلارغا قالماي دەپ خەۋەر بېرىپ قويۇشقا كەلدىم» دەپ كەپتۇ ـ دېگەن.

شۇنىدىن كېيىن ئۇلار كىچىلىك گۈزەتنى كۈچەيتىپ قويۇپ يېتىپ ئەتىسى بولىدىغان ئىشنى كۈتۈپ تۇرغان.

ئەتىسى چايدىن كېيىن ھەقىقەتەنمۇ ئېلىسقان بىلەن قۇسمان باشلىق بىرنەچچەيلەننى چاقىرىپ ئېلىدىم كەلگەن. ئېلىسقان ئۇلارنى «ماقۇل ھازىر بارىمىز» دەپ يولغا سېلىۋېتىپ، مەسلىھەتلىشىپ ئومار ئۈكىداي، كۆكسي، سادەي قاتارلىق بىرنەچچەيلەننى ئىۋەتىپ، ئۆزى ۋە قۇسمان ئىككىسى بارماي ھەر ئېھتىمالغا قارشى ھازىرلىنىپ تۇرغان. ئومار ئۈكىدايلار بارغاندىن كېيىن ئەسكەرلەر ئۇلارنى ئۆيگە باشلىغان. ئۆيگە كىرىپ ئورۇنلاشقاندىن كېيىن ئۇلارنىڭ ئىسمىملىرىنى سورىغان ۋە ئېرىسقان بىلەن قۇسمان كەلمەگەچكە ئۇلارنىڭ ئۆزى كەلسۇن دەپ قايتۇرىۋەتكەن. ئۇلار قايتىپ كېلىپ بولغان ئەھۋالنى يەتكۈزگەندىن كېيىن ئېلىسقانلار مەسلىھەتلىشىپ: «ئەمدى بىزگە ياخشىلىق يوق» دېگەن خۇلاسىغا كەلگەن ۋە بىر ھەپتە تەييارلىق قىلىپ ئېلىسقان بىلەن قۇسمان باشچىلىغىدىكى 700 دەك ئائىلە تېبەت ئارقىلىق ھىندىستانغا ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇپ يولغا چىققان. يول بويى قوغلىغۇچىلارنىڭ پۈتلىكاشاك قىلىشىغا ئىمكانىيەت قالدۇرماي، تاغ ـ جەزالارغا يوشۇرۇنۇپ ئىز يوقۇتۇپ ئېزىقتۇرۇپ، ئۇچراپ قالغانلارنى ئېپچىللىك بىلەن ئاداشتۇرۇپ، يول توسۇالسا ئۇرۇشۇپ چېكىنىدۇرۇش ئارقىلىق ئۇزلۇكسىز ئىلگىرىلەپ، 1940 ـ

يىلى 5 ـ ئايدا ئالتۇن چوقىغا كېلىپ ئورۇنلاشقان.

قاچقۇنلۇق ھالەتتە يۈرگەنلەرگە قانچىلىك تېچىلىق ۋە خاتىرجەملىك بولسۇن، چېكىدىي ـ شىزاڭ چېگرىسىغا ماكانلىشىۋېلىپ بۇلاڭ ـ تالاڭچىلىقنى كەسىپ قىلىۋالغان بىر تۈركۈم قاراقچىلار ئەمدىلا كېلىپ ئورۇنلاشقان ئاۋۇللارنىڭ يۇزگە يېقىن يىلقىسىنى ھەيدەپ قېچىپ ئومار ئۈكىدداي قاتارلىق بىر قانچە ئادەمنى ئېتىپ تاشلىغان. چىدىغۇسىز غەزەپكە كەلگەن ئاۋۇل ئەزىمەتلىرى قاراقچىلاردىن بۇلاپ كېتىلگەن يىلقىلارنى قايتۇرىۋېلىش ئۈچۈن دەرھال ئاتلانغان ۋە قاراقچىلارنى قوغلاپ يېتىشىپ يىلقىنىڭ بىر قىسمىنى قايرىۋالغان چاغدا، كەينى تەرەپتىن: «ئاۋۇلنى ما بوفاڭنىڭ خەن جىڭباۋ دېگەن فۇلۇيجاڭى بىلەن خۇاڭ ۋېيىۋەن باشچىلىغىدىكى بىر تۈركۈم ئەسكەرلىرى كېلىپ بىسىۋالدى» دېگەن خەۋەر كەلگەن، شۇنىڭ بىلەن ئەزىمەتلەر قاراقچىلارنى قوغلاشنى توختۇتۇپ دەررۇ ئاۋۇلغا قايتىپ كەلگەن. ئۇلار ئاۋۇلغا كەلگەندە خەن جىڭباۋ باشچىلىغىدىكى ئەسكەرلەر ئاۋۇلنى قاتمۇ ـ قات مۇھاسىرىگە ئېلىپ بولغان. ئاۋۇلدىكى قوراللار بىلەن يارىلىق مال مۇلۇكلەرنى يىغىۋېلىپ، ئاۋۇل ئادەملىرىنى قورال ئاستىدا تۇتۇپ تۇرغان. شۇڭا ئاۋۇلغا قايتقان ئەزىمەتلەر ئۇلار بىلەن ئۇرۇش قىلسا، بۇ ئۇرۇشنىڭ ئۇزلىرى ئۈچۈن پايدىسىز ۋە قورال ئاستىغا ئېلىنغان قېرىنداشلىرىنىڭ ئورۇنسىز قىرىلىپ كېتىشى مۇمكىنلىكىنى نەزەرگە ئېلىپ ئۇرۇش قىلالمىغان. مانا مۇشۇنداق جىددى بىر ۋەزىيەتتە تۇرغاندا ئەلچى كېلىپ: «قورالىڭلارنى تاپشۇرۇپ بۇرۇنقى چايىڭلارغا قايتىپ بارساڭلار زىيان زەخمەت يەتكۈزۈلمەيدۇ» دەپ قورقۇتۇپ تۇتۇپ قەسەم ئىچكەن. ئەل باشلىقلىرى كېڭەش قىلىپ «مۇنداق پايدىسىز ۋە مۇشكۈل شارا-

ئىتتا قارشىلىق كۆرسىتىپ قىرىلىپ تۇگىگەندىن كۆرە مۇشۇ لارنىڭ تەلىۋىنى قوبۇل قىلغىنىمىز تۈزۈگرەك، بۇنىڭ ئاقىۋىتى كېيىن يەنە كۆرەرمىز» دېيىشىپ قورال تاپشۇرۇپ ئىلگىرى جايغا قايتىشقا ماقۇل بولۇشقان. شۇنداق قىلىپ قېچىپ سەرسانلىقتا ۋەيران بولۇپ يۈرگەن ئەل ئىلاجسىز يەنە كەينىگە يېنىپ نۇرغۇنلىغان ئەسكەرنىڭ مۇھاسىرىسى ئىچىدە بۇرۇنقى ئورنىغا قاراپ يول ئالغان ۋە ئۇچ كۈن دېگەندە نومىخى دېگەن يەرگە يېتىپ كەلگەن. مۇشۇ يەرگە كەلگەندە ما بوفاڭ ئەسكەرلىرى ئۇلارنىڭ قولىدىنكى يىلقىلارنى پۈتۈنلەي تارتىۋالغانلىقىنى كېيىن بىرقىسىم ئەسكەرلىرى ئارقىلىق هايداپ ئېلىپ كەتكەن، قالغان ئەسكەرلەر بۇلارنى پىيادەهايداپ بىركۈن يول مېڭىپ سىدىم دېگەن يەرگە كەلگەن ۋە شۇ يەردە بىر بۇلاقنىڭ ئەتراپىغا، قونغان. خەن جەڭباۋنىڭ ئەسكەرلىرى ئېلىسقان ئاۋۇلىنى قورشىغان هالدا 18 ئورۇنغا چىدىر تىكىپ ئورۇنلاشقان، ئەتراپقا پوست قويۇلۇپ كىچىگرەك بىر تۆپۈلىككە پىلموت ئورناتقان ۋە ئېلىسقان، قويچى باتۇر، ئىشموللا، ئىرىس قاتارلىق 7 ـ 8 ئادەمنىڭ پۇت ـ قوللىرىغا كويزا كىشەن سېلىپ بىر چىدىرغا قامap، ئەتراپىغا پوست قويغان. كۈن پاتقاندا قىز ـ كېلىنچەكلەرگە كۆز تىكىپ قول سوزۇشقا باشلىغان ۋە تېخىمۇ يۇزسىزلىك قىلىپ تەپ تارتماستىن ئۇلارنى چىدىرلارغا كىرگۈزۈپ بېرىشنى تەلەپ قىلغان. دەسلەپكى بۇلاڭ ـ تالاڭدىن قالغان بەزىبىر يارامليق بۇيۇملارنى خالىغانچە تارتىۋېلىپ بەرمىگەنلەرنى ئۆلگىدەك ئۇرغان.

ئەھۋال مۇشۇ دەرىجىگە يەتكەندىن كېيىن، قوجاقىن، بېگى، سابىر باي زالىك، سۇلايمان، راقى قاتارلىق ئاقساقاللار مەسلىھەتلىشىپ «بۇگۈنكى كېچەبىزنىڭ تەقدىرىمىز بىر تەرەپ بولىدىغان

كېچە، شۇڭلاشقا بىز بۈگۈن كېچىچە يا ئۆلۈمگە رازى بولۇپ بىچارىلىق بىلەن قول قويۇشتۇرۇپ تۇرۇشىمىز ياكى ئۇلارغا قارشى قەيسەرلىك بىلەن كۈرەش قىلىپ ئارنوموس ـ ۋىجدانىمىزنى ساقلاپ ئەركىنلىگىمىزنى قولغا كەلتۈرۈشكە ئاتلىنىشىمىز كېرەك. مۇندىن باشقا چارە ـ ئامال يوق» دېگەن قارارغا كېلىشكەن. بۇلار مانا شۇ قارارغا ئاساسەن ئۆز ئارا يوشۇرۇنچە مەسلىھەتلىشىپ، شۇ بۈگۈنگى كېچىدىلا قوزغىلاڭ قىلىشنىڭ جىددى تەييارگەرلىگىنى قىلىپ، يارامليق ئەزىمەتلەردىن 20 كىشى قولغا ئېلىنىپ سولاپ قويۇلغان كىشىلەرنى قۇتقۇزۇش، قالغان ئەرلەر ئەسكەرلەرنىڭ چىدىرىغا تويۇقسىزلا ھۇجۇم قىلىپ قورال ـ ياراقلارنى تارتىۋېلىش، ئايالالار بولسا توگىلەرگە يۈك ـ تاقلارنى ئارتىپ تاغ تەرەپكە قاراپ يۈرۈش قىلىش قاتارلىق جىددى ۋەزىپىلەر ئورۇنلاشتۇرۇلغان. كەچلىك تاماق كىرگۈزۈش پۈرسىتىدىن پايدىلىنىپ ئېلىسقانغا مەزكۇر پىلان ئۇقتۇرۇلۇپ تەييار تۇرۇش خەۋەر قىلىنغان. كۈن ئولتۇرغاندىن كېيىن خەن جەڭباۋ فۇ لۇيجاڭ ھەم ئۇنىڭ ئەسكەرلىرى قىز ـ كېلىنچەكلەرنى كىرگۈزۈپ بېرىشنى تاقەتسىزلىك بىلەن تەلەپ قىلغان ۋە بارغانسېرى ئالدىراتقىلى تۇرغان، ئېلىسقاننىڭ ئادەملىرى، «ماقۇل، قىز ـ كېلىنچەكلەرگە ئېيتىۋاتىمىز، ئۇلار ئەل ياتقاندىن كېيىن بارايلى، ئۇنداق قىلمىساق سەت بولىدۇ دېيىشىۋاتىدۇ» دەپ ۋاقىتنى كەينىگە سۈرگەن ھەمدە «قىز ـ كېلىنچەكلەرگە ئېيتىۋاتىمىز» دېگەن بانا بىلەن يۇرۇش ـ تۇرۇشنى كۆپەيتىپ ھۇجۇم قىلىش تەييارلىغىنى كۆچەيتكەن، كەچقۇرۇنلىغى ئەسكەرلەرنىڭ يېتىشىغا بۇيرۇق بېرىلىپ چىدىرلاردىكى شاملارمۇ ئۆچكەن. شۇندىن كېيىن ئېلىسقانىنىڭ ئادەملىرى ئۆيلەرنىڭ بوسۇغا ياغاچلىرى، پالتا ـ كەكە

قاتارلىق نەرسىلەر بىلەن قوراللىنىپ ئوروئنلاشتۇرۇشلار بويىچە تۆن قاراڭغۇسىدا يەر بېغىرلاپ ئۆملەپ بېرىپ چىدىرلارغا يېقىنلاشقان ۋە ھە!! دېگەن ئاۋازنىڭ چىقىشى بىلەن تەڭ شىددەتلىك ھۇجۇمغا ئۆتۈپ بىردەمدىلا چىدىرلارنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ ئەسكەرلەرنىڭ ئورنىدىن تۇرىۋېلىشىغا ئىمكان بەرمەي ئۇرۇپ ئۆجۈقتۇرۇۋەتكەن. پوستىكى ئەسكەرلەرمۇ مىلتىقىدىن بىر قېتىملا ئوق چىقىرىشقا ئاران ئۈلگۈرگەن. تۇتقۇنلۇقتىن قۇتۇلغان قويچى باتۇر پۈتىغا سىلىنغان كىشەننى چېقىپ تاشلاپ چىدىرنىڭ يېنىغا باغلاپ قويغان ئاتلارنىڭ بىرسىنى مىنىدۇ - دە تۆپۈلۈكتە ئېتىلىۋاتقان پىلىموتقا قارىماي بۆسۈپ بېرىپ پىلىموتچىكنى ئۆجۈقتۇرۇش بىلەن تەڭ ئۆزىتىگىمۇ ئوق تېگىپ قۇربان بولغان. شۇنىدىن باشلاپ قازاقلار بۇ يەرنى قويچى بۇلاق دەپ ئاتىشىدۇ.

شۇنىدىن كېيىن ئىلىسقانىنىڭ كىشىلىرى بىرمۇنچىلىغان ئات ۋە قورال - ياراقلارغا ئىگە بولۇپ قوزغۇلۇپ كەتكەن كۆچىنىڭ كەينىدىن تاقىغا قاراپ يۈرۈپ كەتكەن.

ئىلىشىش جەريانىدا خۇاڭ ۋېيۋەن قېچىپ كەتكەنلىكتىن ئۇ يەنە نۇرغۇن ئەسكەر باشلاپ كېلىپ قاچقانلارنى قوغلاپ يېتىشىپ كۈن كۆتۈرۈلگەن چاغدا كەينى تەرەپ ۋە شەرقىي قاناتتىن ھۇجۇم قىلغان. كەينى تەرەپنى قوجاقىن يېتەكچىلىگىدىكى بىر توپ ئەزىمەتلەر شەرقىي قاناتنى ئىلىسقان يېتەكچىلىگىدىكى ئەزىمەتلەر قوغدىغان ئارقا - ئارقىدىن قوغلاپ كېلىۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ بىرمۇنچىسىنى ئېتىپ چۈشۈرۈپ ئۈلارنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرغان. بەزى يەرلەردە قايتۇرما ھۇجۇم بىلەن قوغلاپ يەنە بىرقانچە ئات قورال - ياراقلارنى ئولجا ئالغان.

خۇاڭ ۋېيۋەننىڭ ئەسكەرلىرى شەرقى قاناتتىن زەربىگە ئۇچرىغانلىقى ئۈچۈن، 20 - 30 دەك ئەسكىرى غەربىي قاناتتىن ھۇجۇم قىلماقچى بولغان. بۇ تەرەپتى مۇھاپىزەت قىلىدىغان ئادەملەر يوق ئىكەن. شۇڭا كۆپچىلىك، بولۇپمۇ قېرى - چۈرى، ئاياللار ھەم بالىلار «ئەمدى قىزىلىپ كېتىدىغان بولدۇق» دەپ قاتتىق ۋەھىمە ئىچىدە ھودۇقۇپ تۇرغاندا تۇيۇقسىزلا بىر ياش يىگىت ھۇجۇم قىلىپ كىلىۋاتقان قاراقچىلارنىڭ ئالدىدىكى بىر دۆڭدە پەيدا بولۇپ قاراقچى ئەسكەرلەرنى ئۆزىگە يېقىن كەلتۈرۈۋالغاندىن كېيىن قول پىلىموتىتىن ئوق ياغدۇرۇپ، بىر مۇنچە ئەسكەرنى ئاتتىن يىقىتىدۇ. قالغانلىرى چېكىنىپ قاچقاندا ھېلىقى يىگىت ئېتىغا مىنىۋېلىپ ئۈلارنىڭ كەينىدىن قوغلاپ يۈرۈپ ئوق ياغدۇرىدۇ - دە يەنە بىر دۆڭگە چىقىۋېلىپ قاراقچىلارنىڭ ئەھۋالىنى كۆزىتىپ ياتقان. قاراقچى ئەسكەرلەر ئەس - ھۇشىنى يىغىۋېلىپ كەينىگە قايتىپ يەنە ھۇجۇمغا ئۆتكەنده ھېلىقى يىگىت يەنە ئەۋۋەلقى ئۇسۇل بويىچە ئوقتا تۇتقانلىقتىن ئەسكەرلەر ئالدى - كەينىگە قارىماي قېچىشقا باشلىغان، يىگىتمۇ ئوق ياغدۇرغان پېتى ئۈلارنى قوغلاپ خېلى يەرگىچە بېرىپ قايتىپ كېلىۋېتىپ يولدا ئېتىغا ئوق تېگىپ يالغۇز كېلىۋاتقان بىر قىزنى كۆرۈپ قالغان ۋە ئۇنى ئېتىغا مىنگەشتۈرۈپ بىللە ئېلىپ كەلگەن. كۆپچىلىك ئۇنىڭ ئەجەل خەۋپى قىستاپ كەلگەن ئىنتايىن بىر جىددى پەيتتە كۆرسەتكەن پىداكارلىغى ئۈچۈن، ئىنتايىن زور تەشەككۈرلارنى بايان قىلغان.

قاچقۇن خەلق ئەنە شۇنداق خەۋپ - خەتەر ئىچىدە قەيسەرلىك بىلەن ئىلىشىپ يۈرۈپ تاغ ئىچىگە كىرىپ كەتكەن، قاراقچى ئەسكەرلىرى داۋاملىق قوغلاپ كەلگەن بولسىمۇ تاغ ئاغزىغا كەلگەنده ئىچكىرىلەپ كىرىشكە جۈرئەت قىلالماي

چىكىنىپ كەتكەن. شۇندىن كېيىن بۇلار تاغ - جىرا ئارىلاپ پىيادە يۈرۈپ ئۇچ كۈن ئىچىدە ئالتۇن چوققىغا يېتىپ كەلگەن. مۇشۇ مەزگىلدە بۇلاردىن سەل يىراقراغ يەرگە قونغان ئىلياز دارغىنىڭ ئاۋۇلىنى مابۇفاڭنىڭ ئەسكەرلىرى بېسىۋالغان ئىكەن. ئىلياز دارغى ئۆزى يالغۇز ئات بىلەن قېچىپ قۇتۇلۇپ قالغان بولسىمۇ ئۇنىڭغا قاراشلىق ئادەملەر قىرىلىپ كەتكەن. ئۇنىڭ خوتۇنى كۈلسەن قۇچاقتىكى ئوغلى بىلەن يۇشۇرۇنۇپ قېلىپ ئەلنىڭ كەينىدىن ئىزدەپ كېلىۋاتقانداڭ مابوفاڭنىڭ قاراقچىلىرى تەرىپىدىن قىرغىن قىلىنغانداڭ ئېغىر - يېنىك دەرىجىدە يارىلانغان بىر توپ خوتۇن - بالا، چاقىلارغا ئۇچراپتۇ - دە شۇلار بىلەن بىللە ئۆلەر ھالەتكە يېتىپ ئەلگە كېلىپ قۇشۇلۇپتۇ. لېكىن قۇچاقتىكى بالىسىنى ئۆزىمۇ ۋە باشقىلارمۇ بىللە ئېلىپ ماڭالمىغانلىقتىن ئىلاجسىز يولغا تىرىك تاشلىۋېتىشكە مەجبۇر بوپتۇ. بالىدىن شۇ پېتى دېرەك بولماپتۇ.

قاچقان خەلق ئالتۇن چوققىغا كەلگەندىن كېيىن ئىلىسقان، ساۋۇتباي، بەگى قاتارلىقلار باشلىغان 3 - 4 - يۈزدەك ئائىلە ھىندىستانغا ئۆتۈپ كېتىش مەخسىدىدە تىبەتكە كەتكەن. سابىر باي باشلىغان 300 دەك ئائىلە قېچىپ قوغدۇنۇپ يۈرگەن قۇسايىن تەيجىنىڭ ئاۋۇلى بىلەن قوشۇلۇپ چارقىلىق ۋادىسىغا ئۆتۈپ، كاس (غاز) كۆل، تۆمۈرلۈك دېگەن يەرلەرگە بېرىپ ماكانلاشقان ھەم شۇ يەردە قىشلىغان. بۇلارغا يەنە سالاخىدىن، ئىبراي، تۇڭغىشباي، قابدۇل قاتارلىق ئادەملەر باشلىغان 400 گە يېقىن ئائىلە كېلىپ قوشۇلغان.

يۇقۇرقىدەك جىددى ئېلىشىش جەريانىدا ئىنتايىن ئېچىنىشلىق بىر ھادىسىمۇ يۈز بەرگەن، ئېلىسقانلار خەن

جەڭباۋنى ئۆلتۈرۈپ ئۇنىڭ قاراقچى ئەسكەرلىرى بىلەن كېچىدە كەسكىن سوقۇش قىلىۋاتقانداڭ، خوتۇن بالا چاقىلار ناھايىتى ئالدىراش ھالدا كۆچۈشكە باشلىغان ئىدى. مانا مۇشۇنداق جىددىيەتچىلىك ۋە ھۇدۇقۇش ئىچىدە بۇشۇكتە بۆلەپ قۇيۇلغان 300 دەك بالا شۇ پېتى تاشلىنىپ قالغان. بىر ئاز يۇرۇشتىن كېيىن بۇ ئەھۋال سېزىلىپ بالىلارنى ئېلىپ كېلىش ئۈچۈن شۇ جايغا ئادەم ئەۋەتىلگەن، لېكىن بالىلارنى ئالغىلى كەلگەنلەر نارسىدىلەرنىڭ ھەممىسى ئۆلتۈرۈلۈپ بۇشۇكلىرى دۈم كۆمتۇرىلىپ ياتقان فاجىئەنى كۆرۈپ ئېغىر قايغۇ - ھەسرەت ئىچىدە ۋەھشىلەرگە نىسبەتەن غەزەپ - نەپرەت ئوقۇپ قايتىپ كەلگەن. مۇشۇ ۋەقەدىن كېيىن زايىپ تەيجى، ئېلىسقانلارنىڭ ئېلى مابوفاڭ جاللاتلىرىنىڭ ھېچقانداق ياخشىلىق قىلمايدىغانلىقىغى، تېخىمۇ ئۆچەكشىپ ئەلنى باستۇرۇشقا كىرىشىدىغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ «ئەدى بىزگە بۇ يەرلەردە ياخشىلىق يوق» دېگەن قارارغا كەلگەن ھەمدە قايسىباي، شاقباقباي، ئالپىس، قارامولا، جىلقىشى، ئاكىچى قاتارلىق ئەل باشلىقلىرى يىغىلىپ مەسلىھەتلىشىپ مۇڭغا يېقىن ئائىلىنى باشلاپ ئېلىسقانلىنىڭ كەينىدىن تېبەتكە، ئوندىن كېيىن ھىندىستانغا ئۆتۈپ كېتىش قارارىغا كەلگەن ۋە كىچىكمەيلا يولغا چىقىشقان. ئۇلار 4 - 5 كۈن ماڭغاندىن كېيىن ئېلىسقانلار خەنجەڭباۋنى بىر قىسىم ئەسكەرلىرى بىلەن ئۇجۇقتىرىۋېتىپ قاچقان يەرگە كەلگەن ۋە ئېلىسقانلارنىڭ ئىزى بىلەن تاققا قاراپ ماڭغان. شۇ ئارىلىقتا بۇلارنىڭ كەينىدىن قوغلىغان ئەسكەرلەر يېتىپ كېلىپ ئېتىشىش بولغان. بۇ ئېتىشىشتا بۆكەي بىلەن مانكەنگە ئوق تېگىپ ئۆلگەن، قالغانلار تاغ ئىچىگە كىرىۋېلىپ ئۆزلىرىنى مۇداپىئە

قىلغان ۋە داۋاملىق ئىلگىرىلەپ ئالتۇن چوققىغا كەلگەن.

ئۇ يەردە 2 ـ 3 كۈن دەم ئېلىۋالغاندىن كېيىن قارلىق تاغ داۋانلاردىن ئېشىپ تېبەت چېگرىسىدىكى «يەتتە ئوبا» (يەتتە قەۋرە) دىگەن جايغا كېلىپ ئارام ئېلىۋاتقاندا ئالدى تەرەپتىن ئېلىنىسقانلارنى قوغلاپ قايتقان مابوفاك ئەسكەرلىرى كەينى تەرەپتىن بۇلارنى قوغلاپ كېلىۋاتقان ئەسكەرلەرگە دۇچ كېلىپ ئىككى تەرەپتىن قىستاق ئىچىدە قالغان ۋە قاتتىق جەڭ باشلىنىپ زايىپ تەيجىنىڭ ئادەملىرى ئۆزلىرىنى مۇداپىئە قىلىش ئۈچۈن قەۋرىلەرگە قاراپ ئۆمىلەشكە باشلىغان. قەۋرىلەر ئارىسىغا بارالمىغانلىرى ئامان قالغان ئۇ يەرگە يېتەلمىگەنلىرى قىرىلىپ كەتكەن ۋە قولغا چۈشكەن. شۇنىڭ بىلەن مابوفاك ئەسكەرلىرى قالغاچ ۋە نۇقنابى، ئىسقوجا مواللا ئاۋۇلىدىن بىر مۇنچە كىشىلەرنى ئۆلتۈرۈپ ئاكتىمى باشچىلىغىدىكى مىڭغا يېقىن ئادەمنى پىيادە ھايداپ يولدا ئۆلگەنلىرىدىن باشقىلىرىنى چىڭخەيگە ئېلىپ بارغان ۋە لاگىرغا قامىلاپ ئېغىر ئەمگەككە سالغان تۈرمىغا تاشلىغان. كۆكلىمگە ياققان قىز ـ كېلىنچەكلەر بىلەن ياشراق ئايالارنى ئولجىغا ئېلىپ ئۆز بىلگىنىنى قىلغان، بۇ پاجىئەلىك قىرغىن ۋە دەھشەتلىك باستۇرۇشتىن ئامان قالغان بىر قىسىم ئادەملەر تېبەتكە ئۆتۈپ ئېلىسقانلارغا قوشۇلغان.

قان بىلەن ياش

قوساپىن، سابىر باي زالىمك قاتارلىقلار باشلىق يەل كاس (غاز) كۆلگە، تۆمۈرلىككە ماكانلاشقاندىن كېيىن 1940 ـ يىلىنىڭ ئاخىرلىرىدا شېڭ شىسەي ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى

ئۇلارغا دەلىلقان سۈگىربايۇپنى 2 ـ 3 ئادەم بىلەن ئەۋەتكەن ۋە ئۇلارنى ئەسلى ماكانىغا قايتۇرۇپ كېلىمەكچى بولغان. دەلىلقان ئۇلارغا: «ئەل تىنجىپ ئاتا ماكانىغا قايتسا» دىگەن ياخشى نىيەت بىلەن بىر مەزگىل يەنى 1941 ـ يىلىنىڭ 8 ـ ئايلىرىغىچە بىر قاتار خىزمەتلەرنى ئىشلىگەن. بىراق ئۇلار دەلىلقانغا «شەخسەن ئۆزەڭدىن رازىمىز، ياخشى نىيىتىڭنى بىلدۇرۇپ ياخشى گەپىڭنى قىلدىڭ، ھۆكۈمىتىڭنىڭ گېپىنى يەتكۈزدىڭ، لېكىن بىز ھۆكۈمىتىڭگە ئىشەنمەيمىز. شۇڭا سەن ئەمدى بىزنى قايتۇرۇپ كېتىمەن دەپ ئاۋارە بولماي قايتىپ كەت» دىگەن. نەتىجىدە دەلىلقانىنىڭ كۆڭلى رەنجىگەن ھالدا قايتىپ كەتكەن. كېتىش ئالدىدا ئۇلارغا تەسىر قىلارمىكىن دىگەن ئۈمىت بىلەن بىرمۇنچە شېئىر يېزىپ قالدۇرغان. ئۇ شېئىرلاردا مۇنۇ تۆۋەندىكىدەك بىر قانچە تەسىرلىك مىسرالار بار:

«يېشىل تاغ شات كۆكۈلدەك كۆلمىك نەدە؟
گىلەمدەك يەر ۋە گۈزەل گۈلمىك نەدە؟
جەننەتتەك ئېسىل دىيار مالغا تولغان،
بالىسى 12 ئاباق ① ئېلىمك نەدە؟»
«تۇغمەس مول بايلىغىمك قۇرداق ② نەدە؟
تىكىلگەن 6 قانات ئوردامك نەدە؟
دوس يارلار بىر ـ بىرىسىدىن خالاپ ئالار،
چاك چىققان تۇيغىدىن يورغامك نەدە؟»
«ئەل نەدە، تۇغۇلغان يۇرت، تۇققان نەدە؟
بەخت، بايلىق قەدىرىڭنى تۇققان نەدە؟

① ئاباق ئانىنىڭ نامى. قازاقلارنىڭ كەرەي قەبىلىسىنىڭ 12 قەبىلىسى ئاشۇ ئاندىن تارقالغان.

② قۇرداق: توپلىغان بايلىغىڭ دىگەن مەنىدىكى سۆز.

ئايرىلىپ مۇشۇلارنىڭ بارلىغىدىن،
يۇرۇشتىن نېمە پايدا يېراق يەردە؟»
«ئويلانماي ئاقىۋەتنى ئۆتكەننىمۇ،
زار بولۇپ يىغلىشارسەن بۇ كۈنگىمۇ
تاپارسەن نەدىن تۇققان دوس غەمخورنى
ئىغىر كۈن دۇچ كەلگەندە بۇنىڭدىنمۇ؟»

ئەفسۇسكى بۇ شىئىرلارمۇ ئۇلارنىڭ دىلىنى يۇمشۇتالمىغان ۋە نىيىتىدىن ياندۇرالمىغان ئىدى.

ئۇلار دەلبلقان قايتىپ كەتكەندىن كېيىن مەسلىھەتلىشىپ «شېڭ شىسەي ئەمدى بىزنى قاتتىق قوللۇق بىلەن باستۇرشى مۇمكىن» دېگەن خۇلاسىغا كەلگەن ۋە مۇشۇ خۇلاسىغا ئاساسەن چىگخەيگە قايتا يېنىپ بېرىپ، تاغ ئىچىنى پانالاپ ياشاشنى لايىق كۆرگەن ھەمدە كېچىكمەي يولغا چىققان. بىر نەچچە كۈن يول يۈرۈپ چىگخەينىڭ «گارنىگى» دېگەن تېغىغا كەلگەن. «گارنىگى» نىڭ قايرا دېگەن يېرىدە تاغ ئىچىنى پانا قىلىپ ھايات كۆچۈرۈپ يۈرگەن مېيرامقان ئاۋۇللىرى بىلەن ئۇچراشقان. مەيرامقانلار ئەسلىدە 300 دىن ئارتۇق ئائىلە ئىكەن. بۇلار بېرىشتىن بىرقانچە كۈن ئىلگىرى ئۇلارنى ما بۇفاڭنىڭ ئەسكەرلىرى تۇيۇقسىزلا قۇرشاپ ئېلىپ قاتتىق سوقۇشقان، نەتىجىدە ئېغىر قىرغىنچىلىق يۈز بېرىپتۇ. بۇ قىرغىنچىلىقتا 300 دىن ئارتۇق ئائىلىدىن 210 غا يېقىن ئائىلە ئادەملىرى قىرىلىپ تۈگەپ ئاران 90 گە يېقىن ئائىلە ئادەملىرى قاپتۇ. مابۇفاڭ جاللاتلىرى يەنە 60 قا يېقىن قىز ۋە كېلىنچەكلەرنى تاللاۋېلىپ ئەسىر قىلىپ، مال ـ مۈلكلەرنىڭ ئېسىل

لىرىنى ئولجا قىلىپ قالغانلىرىنى ئوت قويۇپ كۆيدۈرىۋېتىپ كېتىپتۇ.

قىرغىنچىلىقتىن قۇتۇلۇپ قالغان 40 ئەزىمەت ئار نومۇس ھەم قانلىق قىساسىنىڭ كۈچى بىلەن ئولجىغا كەتكەن قىز ـ كېلىنچەك قىرىنداشلىرىنى قۇتقۇزۇۋېلىش ئۈچۈن جاللاتلارنىڭ كەينىدىن پىيادە قوغلاپ كېتىپتۇ. بۇ ئەھۋالنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يېڭى كۆچۈپ كەلگەنلەردىن قۇسايىن، قەرسمان باشچىلىغىدا 90 ئادەم ئاتلىنىپ، ئۆزلىرىنىڭ ئاز بولۇشىغا قارىماي 40 ئەزىمەتنىڭ ئىزى بىلەن يولغاچىققان ھەم ئۇلارنى تېپىپ جاللاتلار قولىدا ھايدىلىپ كېتىۋاتقان ئاياللارنى قۇتقۇزۇۋېلىشنىڭ چارىسىنى قىلماقچى بولغان.

قۇسايىن، قوسمان باشلىغان 90 ئادەم ئاتلانغان پېتى توختىماي ئىككى كۈن قاتتىق يول يۈرۈپ، «قاجىنۇر» دېگەن يەرگە كەلگەندە، بۇ يەردىمۇ ما بوفاڭنىڭ ئەسكەرلىرى تۇرىدى، نۇرسادىقلار باشلىق 32 ئائىلىنىڭ ئۇستىگە ھۇجۇم قىلىپ ئۇلاردىنمۇ 10 غا يېقىن قىز ـ كېلىنچەكلەرنى ئەسىر قىلىپ ئېلىپ قالغانلىرىنى قېرىپ تاشلىغان. شۇنداق قىلىپ جەمى 70 تىن ئارتۇق خوتۇن ـ قىزلارنى ئەسىر ئېلىپ ماڭغان. بۇ قىرغىنچىلىقتىن يۇشۇرۇنۇپ يۈرۈپ ئامان قالغان ئىلسقانىنىڭ ھەددىسى كۆلەنده بىلەن ئۇنىڭ يولدۇشى خامىت، كېچىدە بىر ـ بىرىنى ئىزدەپ تېپىشىپ ئۆلگەنلەرنى كۆمۈپ، ئاندىن كېيىن ئەل چېتىگە بارغان. دىمەك 32 ئائىلىدىكى ئادەملەردىن ئەسىرگە ئېلىنىپ كەتكەن 10 دەك قىز ـ كېلىنچەكتىن باشقا پەقەت مۇشۇ ئىككى ئادەملا تىرىك قالغان.

بۇ ئېچىنىشلىق ئەھۋال، قوغلاپ كەلگەن ئەزىمەتلەرنىڭ ما بوفاڭ جاللاتلىرىغا بولغان غەزەپ ـ نەپرىتىنى تېخى

مۇ كۆچەيتىپ ئۇلارنى قوغلاشنى تېزلەشتۈرگەن 7 - كۈنى ئەتە-
تىگەندە گورمىغا (قازاقلار بۇ يەرنى قۇمبىتى دەيدۇ) يېتىپ
بارغان. ئەسىر ئېلىنىپ ھايدىلىپ كەتكەن ئايالالارنى قۇتقۇ-
زۇش ئۈچۈن پىيادە قوغلاپ كەتكەن 40 يىگىت، ما بۇفاك
جاللاتلىرىنى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە قوغلاپ يەتكەن ۋە ئۇلار
بىلەن بىر سوقىكا قاتتىق ئۇرۇش قىلىپ ئاخىر ئۆزلىرى ئۈچۈن
يەر شارائىتىنىڭ ئەپسىزلىگى ۋە ئادەم سانى قورال - ياراق ئوق
دورا جەھەتتىن دۇشمەنگە نىسبەتەن بەك ئازلىغى تۈپەيلى مەغلۇپ
بولۇپ پەقەت ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرلا يىگىت تىرىك قال-
غان. ئەتىسى قوسمان باشچىلىغىدىكى ئەزىمەتلەر يۇرۇش سۈر-
ئىتىنى تېزلىتىپ ما بۇفاك جاللات ئەسكەرلىرىنىڭ توپىغا يېقىنلاش-
قان، لېكىن ئالدى - كەينىگە كۆزەتكۈچىلەر قويۇپ قېچىپ
كېتىۋاتقان جاللاتلار توپى، بۇلارنىڭ يېقىنلىشىپ كېلىۋات-
قانلىغىنى بىلىپ يۇرۇش سۈرئىتىنى تېخىمۇ ئىنتىگلەتكەن. قوغ-
لىغۇچىلار بىرقانچە كۈندىن بېرى توختىماي مېڭىۋاتقانلىغى تۈپەي-
لىدىن قاتتىق ھېرىپ كەتكەن ئاتلىرى بىلەن داۋاملىق قوغلۇ-
شۇشقا ئىمكانىيەت بولماي جاللاتلار توپىغا يېتىشەلمەي قالغان-
لىقتىن ئىلاجسىز قوغلاشتىن توختاپ قايتىپ كەلگەن. ئىلگىرى
قوغلاپ بارغان يىگىتلەر ئىچىدىن ھايات قالغان ئەكسىگەنمۇ
قايتىپ كەلگەن: ئۇنىڭ ئېيتىشچە: ما بۇفاك جاللاتلىرى
بىلەن بىر سوقىكا قاتتىق ئېلىشتۇق. ئاخىر بىز تەرەپتىن
ئوق چىقىرىدىغان ئادەم قالمىدى. ئەتتىگەنلىگى ما بۇفاك
جاللاتلىرى جەسەتلەرنى ئارىلاپ يۇرۇپ قورال - يىغىۋالغاچ
بىزنىڭ ئادەملەرنىڭ ئۆلگەن - ئۆلمىگەنلىكىنى تەكشۈرۈپ باقتى.
ئۆلگەن سەپداشلىرىنىڭ ئارىسىدا قانغا پېتىپ ياتقان ئەكسە-
گەنىنىڭ بېشىغا بىرنى تېپىپ قوزغالمىغاندىن كېيىن قورال-

نى ئېلىپ ئۆلدى ھىساپلاپ كېتىپ قالغان ئۇلار ئۇزاپ كەتە-
كەندىن كېيىن ئۇ ئۆزىنىڭ جاراھىتىنى تېڭىپ ئۆمىلەپ
يۇرۇپ يېقىنراق بىر پانا جاي تېپىپ سۇ ئىچىپ ئىسىنى
يىققانلىغىنى ھەم شۇ يەردە قېلىپ قالغان بىر ئوغلاقلىق
ئوچكىنى تۇتۇۋېلىپ ئۇنى يېتەكلەپ ئىممىپ يۇرۇپ ئوزۇقلۇنۇپ
ئەلگە قايتىپ كېلىۋاتقانلىغىنى ئېيتىپ، سۆزلەپ بەرگەن.

ما بۇفاكنىڭ جاللات ئەسكەرلىرى ئاشۇ قېتىم ئەسىر
قىلىپ ئېلىپ كەتكەن 70 تىن ئارتۇق خوتۇن - قىزدىن
1954 - يىلى قىرغىزىستاننىڭ ئايالى ناۋاكەي، ئالتىنبەكنىڭ كە-
چىك ئايالى خانىپاقايتۇرۇپ ئېلىنغان. قالغان مۇتلەق كۆپ
قىسمىدىن دېرەك بولمىغان.

ياۋۇزلۇقنىڭ يېڭى ئۇسۇللىرى

ئىلىسقان بىلەن رايىپ تەيچىنىڭ ئېلى چەت ئەلگە
قېچىپ چىكەتكەن. فۇلۇيجاڭ خەنجۇكباۋ بىر قىسىم ئەسكەرلىرى
بىلەن ئۇجۇقتۇرۇلغانىدىن كېيىن ما بۇفاكنىڭ ئاتارمەن -
چاپارمەنلىرى تېخىمۇ قاتتىق غەزەپكە كېلىپ قاچماي
قالغان ئەلنىڭ ئەتراپىنى قورشاش ئاساسىدا ئورۇنلاشتۇرۇلغان
ۋە ئەلنىڭ بېشىدا قانلىق قىلمىچىنى ئوينۇتۇپ، باستۇرۇش،
ئۆلتۈرۈپ تۇتقىتىش قاتارلىق جازا يۇرۇشنى باشلىغان. ئۇ-
لار ھەدىگەندىلا قاسىم باتىر بىلەن قۇمارقاننى سۇجۇغا نەرسە
كېرەك ئېلىشقا بارغان يېرىدىن تۇتۇۋېلىپ ئېتىۋەتكەن، ئۇنە-
دىن كېيىن ھىلە - مىكىر بىلەن نۇرغالىنى قولغا چۈشۈرۈپ
تىلماچ قارلىباي بىلەن بىرلىكتە كېچىسى تاشقا
باستۇرۇپ ئۆلتۈرىۋەتكەن، نۇرغالىنى قولغا ئالغان ھەر-

بى ئورۇنغا ئۇنىڭ ئەھۋالىنى بىلىپ كېلىشكە ئەۋەتىلگەن قويچى، ئىسا قاتارلىق 7 كىشىمۇ بارغان پېتى قايتىپ كەلمەي جاللاتلار قولىدا ئىزسىز يوقۇتۇلغان. جاللاتلار شۇنىڭ كەينىدىنلا ئايامبەكنى ئىزدەپ كەلگەن، بۇچاغدا ئايامبەك ۋاپات بولغان بولۇپ ئۇنىڭ ئۆلگەنلىگىگە ئىشەنمەي گورىنى ئېچىپ كۆرۈپ ئېنىقلىغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئويىنى ئاقتۇرۇپ بىر پىلەموت، ئىككى 5 ئاتار مىلتىق بىردانە ماۋۇزىر ۋە بىر دانە دۇربۇننى ئېلىپ كەتكەن. ئۇلار بۇنىڭ بىلەنلا قانائەتلەنمەي «ئۇيغۇن تولا» تېغىغا چىقىپ ئۇ يەرگە ئورۇنلۇشۇپ ياشاۋاتقان قوشئوت (قازاق) ئۇكىرداي باشچىلىغىدىكى بىر تۈركۈم قازاق ئاۋۇللىرىنى بېسىۋالغان. شۇنداقلا بۇ ئاۋۇللارنىڭ ئادەملىرىنى «سىلەرگە بىردىن ئوق زايا كېتمەيدىكەن» دەپ يەتتەئادەمنى قوچاغلاشتۇرۇپ قويۇپ تۇرۇپ بىر پاي ئوقتا ئاتقان. ئاشۇنداق ئۇسۇلدا ئېتىلغان كىشىلەر ئىچىدىن مولقى ئىسمانقۇل ساق قالغان ئىكەن. ھازىر ئۇ بارىكۆلدە (سارچوقمدا).

ما بوفاك ئەسكەرلىرى ئەنە شۇنداق ياۋۇزلۇق بىلەن ئەل ئىچىدىكى قولىدىن ئىش كېلىدىغان، ئابرۇيلۇق ھەم يۈرەكلىك ئەل باشلىقلىرىنى يوقىتىپ، بىگونا كىشىلەرنى قىرىپ چىپىپ بولۇپ يەنە 160 ئادەمنى قولغا ئېلىپ، چىڭخەي تۇرمىسىگە، جازا لاگېرىغا تاشلىغان. زايىپ تەرىجى ئېلىدىن ھايداپ كېتىلگەن 350 دىن ئارتۇق قېرى - چۆرىلەر بىلەن بالا - چاقىلارمۇ ئەشۇ جازا لاگېرىغا قامالغان مانا مۇشۇ 500 دىن ئارتۇق ئادەمنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى جازا لاگېرىدا خارلىنىپ، ئېغىر ئەمگەككە سېلىنىپ، ئاغرىق - سالاق، ئاچلىق ئازاۋى تارتىپ ئۆلگەن. بۇ جەريانىدا جانابدل باشلىق بىر قانچە كىشىلەر قېچىپ چىقىپ چىڭخەيدە يۇشۇرتۇپ يۈرۈپ، جان

باققان. يېقىندا چىڭخەيدىن شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەن قېرىنداشلار بىلەن بىللە قايتىپ كېلىپ جېمىسار ناھىيىسىنىڭ 5 - چارۋىچىلىق مەيدانىغا ئورۇنلاشتى ئۇ ھازىر 85 ياشتىن ھالقىغان بىلەن ئەھۋالى تىنچ. نەۋرە - چەۋرىلىرى، باي، بەخىتىيار تۇرمۇش قۇچىغىدا ياشىماقتا.

ئۇنىڭدىن تاشقىرى ما بۇفاكنىڭ قول - چوماقلىرى، ئەلنى قاناتتىن ئايرىش، يېپىسىز باغلاقتا تۇتۇپ تۇرۇش، قارىشاق كۆرسۈتۈش ئىمكانىيىتىدىن پۈتۈنلەي مەھرۇم قىلىش ئۈچۈن، ئات بىلەن تۆگىلەرنى، قولىدا قالغان بىرەرتال مىلتىقنى ۋە «ئوقۇتمىمز» دېگەن باھانەبىلەن ياش بالىلارنى يىغىۋېلىش ئۇسۇلىنى قوللانغان. مۇشۇ ئاساستا ئەلدىكى ئات بىلەن تۆگىلەرنى يىغىۋېلىش بىلەن بىرلىكتە بالىلارنىمۇ يىغىۋېلىشقا كىرىشىپ نەتىجىدە سوجۇدىكى نۇرغۇنلىنىڭ ئېلىدىن 400 نەپەر ساخادىكى سولتان شارىپ ئېلىدىن 61 نەپەر دولاندىكى ئايامبەك ئېلىدىن 81 نەپەر بالىنى جەمى 550 كە يېقىن بالىنى يىغىۋالغان ھەمدە ئۇلارنى چىڭخەيدىكى ياك ماۋچاڭغا (ئەملىيەتتە مەجبۇرى ئەمگەككە سالىدىغان جازا لاگېرىغا ئوخشايدىغان يۇك زاۋۇتى) ئورۇنلاشتۇرۇپ، يۇك يۇيۇش، يۇك قۇرۇتۇش، يۇك يىپ ئىگىرىش قاتارلىق ئىشلارغا سالغان. يىپىپ ئىگىرىشتە چوڭراق يالىلارنىڭ كۈنلۈك ۋەزىپىسى 12 سەر، كىچىكلىرىنىڭ 3 سەر بەلگىلەنگەن. بۇ ۋەزىپىنى ئورۇنلاشقا بالا بېشىغا بىرچىگىدىن يۇك بېرىلگەن، يىپنى ئىگىرىپ بولغاندىن كېيىن تاپشۇرۇپ بېرىدىغان يىپ بىلەن ئايرىپ چىقىلغان ئېخلەتنىڭ بىرچىگىغا تولۇشى تەلەپ قىلىنغان. تولماي قالسا قاتتىق ئۇررۇپ جازالىغان. چوڭراقلىرى ئەمدىلا 15 ياشقا كىرىپ

لىرى ئەمدىلا 7 ياشقا كىرگەن بالىلار مۇشۇنداق قاتتىق ئەمگەككە سېلىنمىش جەريانىدا ۋەزىپە ئورۇنلىيالماي، ئۆتكۈزۈلگەن يىپ بىلەن قالدۇق ئېخلەت جىڭغا تولماي قېلىپ ئۆزىنىڭ جازالىنىشىدىن ئەنسىرەپ جان تالىشىپ ئىشلىگەن. يىپ بىلەن قالدۇق ئېخلەت جىڭغا تولماي قالغان چاغلاردا تىرە شالۋۇر ۋە جۇگلىرىنىڭ يۇڭىنى قىرقىپ ئېلىپ قوشقان. مۇنداق قىلىش ئىمكانىيىتى بولمىغاندا ئېخلەت چاۋاتاشلانغان يەرلەردىن يۇڭ قالدۇقلىرىنى يىغىپ قوشقان. مانا مۇشۇنداق ئۆز يىشىغا لايىق بولمىغان ئېغىر ئەمگەك بىلەن شۇغۇللۇنۇش خارلىنىش - ئازاپلىنىش بىلەن ئۇنىڭ ئۈستىگە قوسىغى تويغىدەك تاماق يىيەلمەسلىك قاتارلىق سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن بالىلار ئاغرىقتا گىرىپتار بولۇپ بارغانسېرى ئۆلۈم - يېتىم كۆپەيگىلى تۇرغان. لېكىن بالىلارنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈش داۋالىنىش دېگەن ئىشلار زادى بولۇپ باقمىغان. بالىلار كۆپۈنچە مۇنداق 3 خىل ئەھۋالدا ئۆلگەن:

بىرىنچى: ئاغزى - بۇرنىدىن بىر سوتكىغىچە توختىماي قان ئېقىپ ئۆلۈش.

ئىكىنچى: پېيى تارتىشىپ، مېيىپ بولۇپ بىرمەزگىل يېتىپ قېلىپ جان ئۈزۈش.

ئۈچىنچى: بەلدىن كېتىپ، ئورنىدىن تۇرالماي، بىر مەزگىل ئۆمىلەپ سۆرۈلۈپ يۈرۈپ ئاتىدىن جان ئۈزۈش قاتارلىق ئېچىنىشلىق ئۆلۈملەر بىلەن ئۆلۈشكە باشلىغان. مۇشۇنداق فاجىئەلىك ئۆلۈم بىلەن قىرىمۇاتقان بالىلار ئىچىدىن كۆشەن باشلىغان 5 بالا قېچىپ چىقىپ، ئۆلەر ھالەتتە ئەل ئىچىگە كەلگەن، لېكىن كۆشەننىڭ كېسىلى بارغانسېرى ئېغىرلىشىپ ئۆلۈم ھالىتىگە كەلگەندە ئازاتلىقنىڭ نۇرلۇق تېڭى ئېتىپ ئۇلۇغ

جۇڭگو گۈڭچەنداڭنىڭ ئالاھىدە غەمخورلىغىدا جىددى داۋالاش ۋە قۇتقۇزۇش ئېلىپ بېرىلىپ قاتارغا قوشۇلغان. ئۇنىڭ ھازىر 8 بالىسى بار ئىكەن. بالىلىرىنىڭ ئۇچى ناھىيىدە گۈڭشىدا دوختۇر، گوڭشې كادىرى، جامائەت خەۋپسىزلىگىنى ساقلاش خادىمى بولۇپ ئىشلەيدىكەن. ئۇ بۇ قېتىم چىڭخەيدىن شىنجاڭغا قايتىپ كەلگەن قېرىنداشلار بىلەن بىللە كېلىپ، مورى ناھىيىسىگە ئورۇنلاشقان. تۇرمۇشى ياخشى كۆڭلى شات.

ئازاتلىق قۇچىغىدا

1949 - يىلى 10 - ئاينىڭ 1 - كۈنى ئۇلۇغ جۇڭگو گۈڭچەنداڭنىڭ يىتەكچىلىگىدە پۈتۈن ئېلىمىز ئازات بولۇپ جۇڭخۇا خەلق رىسپوبلىكىسىنىڭ قۇرۇلغانلىغىنى جاكالاندى. ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى ئازاتلىققا - ئەركىنلىك تەڭلىككە ئېرىشىپ زۇلمەتلىك كېچە قاراڭغۇلىقىنىڭ ئورنىنى ھوزۇر - ھالاۋەتلىك تاڭ نۇرى، يورۇقكىنى قان - زەردا پۈتا تولدۇرغان قايغۇ ھەسرەتنىڭ ئورنىنى خوشال - خورام ملىق سادانى ئىگەللىدى. خېلى ئۇزاق يىللاردىن بۇيان يۇرتىدىن ئايرىلىپ، گەنسۇ - چىڭخەي قاتارلىق يەرلەردە سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا ھايات كۆچۈرۈپ كېلىۋاتقان قازاق ئاممىسى ئۇچۇنمۇ مۇشۇنداق ئەلۋەتتە. لېكىن بۇلار بۇنى بىردىنلا چۈشۈنۈپ كېتالمىدى، بەلكى خېلى ئۇزاق يىللارغا سوزۇلغان سەرسانلىق - سەرگەردانلىق تۇرمۇش ۋە فاجىئەلىك قىرغىنچىلىقنىڭ قالدۇرغان تەسىرى ھەمدە ئەكسىيەتچىلەر تەرىپىدىن تارقىتىلىۋاتقان پىتنە - ئىغۋالارنىڭ چىرمۇۋالىشى قاتارلىق سەۋەپلەر تۈپەيلىدىن گۇمانىلاندى، ئىشەنچە ئورنىتالماي

داۋالغۇشلاردا بولدى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ پارتىيەمىز بۈلارغا قارىتا سەۋىر - تاقەت بىلەن ئالاھىدە غەمخورلۇق قىلىپ ئۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بۇ خىزمەتلەرنىڭ نەتىجىسى ئالاھىدە بولدى.

ئۈچىغىنىڭ ئىپتىقاندا گەنسۇ - چىڭخەي داۋىرىسىدە يۈرگەن قازاقلار ئۇستىگە، قۇسايىن تەيجىنىڭ ئاۋۇلىغا 1950 - يىلىنىڭ 1 - ئايلىرى ئەتراپىدا قاچقۇن قالىبەكلەر بارغان. كۆپ ئۆتمەستىن قوسايىن تەيجى ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا ئارازلىق تۇغۇلۇپ، قوسايىن تەيجى تاجنورغا (سەيدامغا) يۆتكۈلۈپ كەتكەن. 10 - ئاي ئەتراپىدا، «باندىت ئوسمان گەنسۇغا كېلىۋېتىپتۇ، پات ئارىدا يېتىپ كېلىدىغان ئوخشايدۇ» دىگەن سۆز تارقالدى. دەل مۇشۇ چاغدا چىڭخەي ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن زەكەن باشلىق تۆرت قازاق يىگىتى كېلىپ، قۇسايىن تەيجى بىلەن ئۈچراشقان (ئۇلارنىڭ ئارىسىدا نېمە گەپ بولغانلىقى مەلۇم ئەمەس).

زەكەن باشلىق تۆرت قازاق يىگىتى قوسايىن تەيجى بىلەن ئۈچراشقاندىن كېيىن، قوسايىن تەيجى نېغمەت راقىمباي ئوغلىنى چاقىرىۋېلىپ: «بىز دەستلاپ بۇ يەرگە ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ بىر قانچە ئونمىڭغا يېقىن ئادەم كەلگەن ئىدۇق، قېچىپ كەتكەن، ئۆلگەن، قولغا ئېلىنغان، پىتراپ كەتكەن ھەم دېرەكسىز يوقالغانلاردىن تاشقىرى، ھازىر پەقەت 6 - 7 مىڭدەكلا ئادەم قالدۇق. ئەھۋال بارغانسىرى مۇرەككەپلىشىپ كېتىۋاتىدۇ. بىز ھازىر شىنجاڭغا كاس (غاز) كۆل ئارقىلىق قايتىدىغان بولساق، بولمىسىزدا قالىبەكلەر بار. گەنسو دوڭخۇاڭ ئارقىلىق قايتا يىلى دېسەك، ئوسمان كېلىۋاتىدۇ. دېمەك ھازىر بىزنىڭ شىنجاڭغا قايتقىدەك

بولمىز يوق. لاسا تەرەپكە كېتىشىمىزگە بولمايدۇ. ئەمدى بىز ئۇچۇن پايدىلىق يول چىڭخەيگە بېرىپ، ئۇ يەردىكى پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بىلەن ئۈچىرىشىپ، ئۇلارنىڭ غەمخورلۇق قىلىشىنى ئۆتۈنۈشتىن ئىبارەت مۇشۇ ئىشنى ئورۇنداپ كېلىش ئۈچۇن مەسئۇل بولۇپ خام بىلەن سەن بېرىپ كەلگىن. ۋاقتىنىڭ ئۇزۇراپ كېتىشىدىن، بىزدىن ئەنسىرىمىگىن» دىگەن ھەمدە نېغمەتكە مىدال ياستىتىش ئۈچۇن بىر يېرىم سەر ئالتۇن بېرىپ چىڭخەيدىكى پارتىيە ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى ئارقىلىق ماۋجۇشىغا ئالتۇن مىدال ۋە بىر دانە بايراق (دۆلەت بايرىقى) قوشۇپ سوغا قىلىشنى تاپشۇرغان.

مۇشۇ ئورۇنلا شتۇرۇش بويىچە نېغمەت راقىمباي ئوغلى بىلەن خام 1951 - يىلىنىڭ بېشىدا چىڭخەيگە بېرىپ، ئالدى بىلەن ئۆلكۇلىك پارتكوم بىرلىك سەپ بۆلۈمىنىڭ باشلىغى جۇرىنسەن بىلەن ئۇچراشقان. ئۇ كىشى قىزغىن قوبۇل قىلىپ ئەتىسى ئۆلكىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بىلەن كۆرۈشتۇرگەن بۇ كۆرۈشۈشتە خام بىلەن نېغمەت ئۆز پىكىر - تەلەپلىرىنى ئېيتقان ھەمدە ماۋجۇشىغا يەتكۈزۈپ بېرىشكە يۈزىگە بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراق چۈشۈرۈلۈپ نەقىشلەنگەن بىر دانە ئالتۇن مىدال بىلەن بەش يۈلتۇزلۇق قىزىل بايراق تەقدىم قىلغان. ئۆلكىلىك پارتىيە - ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى بۈلارنى قىزغىن قوبۇل قىلىش بىلەن بۈلارنىڭ سۆزىنى ئەستايىدىل ئىڭشىغان. ماۋجۇشىغا تەقدىم قىلماقچى بولغان قىزىل بايراق بىلەن ئالتۇن مىدالنى تاپشۇرۇپ ئالغان ۋە «ھازىر چاغانغا 3 كۈن قالدى، سىلەر ئوبدان دەم ئېلىڭلا، چاغانىنى ياخشى ئۆتكۈزۈڭلا. كېيىن يەنە ئۇچرۇشۇپ سۆزلىشىمىز» دىگەن. چاغاندىن كېيىنكى ئۇچرىشىشتا «مەركەزگە، ماۋجۇشىغا مىدا -

لىكلار ئەۋەتىلدى. پىكىر - تەلىۋىكلار يەتكۈزۈلدى. مەركەزنىك يولىوربغى بويىچە تاۋلاش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ئەسكەرلەر قايتىدۇ. قازاقلارغا تەگمەيدۇ. سىلەر بېيجىڭغا ئوقۇشقا بارىدىغانلىقىڭلارنى ئۆگىنىشىڭلارنى ئۈمىت قىلىمىز» دېگەن.

شۇنىدىن كېيىن خام بىلەن نەغمەت راقمىباي ئوغلى مەخسۇس ئادەمنىڭ باشلىشى ھەم كۈتىشى بىلەن بېيجىڭغا ئوقۇشقا يۈرۈپ كېتىدۇ.

بېيجىڭغا بارغاندىن كېيىن بۇلارنى يولداش ئۇلانغۇ قوبۇل قىلىپ مىللەتلەر ئىنىستىتۇتىنىڭ ئۇنىجى قېتىم ئېچىلغان «ھەربى مەمۇرى كۇرسى» غا ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرغان. بۇلار ئوقۇش جەريانىدا جۇدى ۋىيۇەنجاڭ، جۇۋۇكلى ھەم ماۋجۇشىنى كۆرگەن. ئوقۇش پۈتتۈرگەندە ماۋجۇشىنىڭ كوللېكتىۋ قوبۇل قىلىشىغا مۇيەسسەر بولغان. 1952 - يىلى 1 - ئايلار ئەترايىدا ئوقۇش پۈتتۈرۈپ شىئەنگە قايتىپ كەلگەن. شىئەندە پارتىيە، ھۆكۈمەت رەھبەرلىرى قىزغىن قارشى ئېلىپ كۈتىۋالغان ۋە سۆھبەتلەشكەن.

سۆھبەت جەريانىدا رەھبەرلەر ئۇلارغا: «ياخشى ئوقۇپ قايتىپسىلەر، ئەمدى ھۆكۈمەت كادىرى بولۇپ خەلق ئېچىدە خىزمەت ئىشلەپسىلەر، خەلق بىلەن ئېچىقۇيۇن - تاشقۇيۇن بولۇپ ياخشى ئىشلەڭلار» دەپ چىن كۆڭۈلدىن سەمىمى مەسلىھەت بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە ئوسمانىنىڭ قولغا چۈشكەنلىگى ھەم سوراق قىلىنىپ ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغانلىغى قالىبەكنىڭ قاچقۇن لۇق يولغا چۈشۈپ ۋەتەن قويىنىدىن ئايرىلغانلىغى ۋە خام بىلەن نەغمەتنىڭ ئۆز ئاۋۇلىدىنمۇ بىرئاز كىشىلەرنىڭ قېچىپ كەتكەنلىگى قاتارلىق ئەھۋاللارنى ئەسكەرتىپ ئۆتكەن. جۇملىدىن،

مەيلى ئىلگىرى كەلگەن مەيلى بانىدىت ئوسمان، قالىبەكلەر بىلەن بىللە كېلىپ بۇ يەردە تۇرۇپ قالغانلار بولسۇن، بۇنداق كېيىن مەسىلە تۇغدۇرمىسىلا ئىلگىرىكى ئىشلارنىڭ سۈرۈشتۈرۈلمەيدىغانلىغىنى، قولغا ئېلىنغانلارنىڭ قويۇپ بېرىلىدىغانلىغىنى، مۇشۇ يەرگە ئورۇنلىشىمىز دېگەنلەرنىڭ ئۆزلىرى لايىق كۆرگەن يەرلەرگە ئورنلاشتۇرۇلۇپ، تۇرمۇش قىيىنچىلىقلىرىنىڭ ھەل قىلىنىدىغانلىغى قاتارلىق بىر قاتار مەسىلىلەرنى ئېنىق ئېيتىپ چۈشەندۈرگەن. خەلق ئىچىگە بارغاندا ئېغىر بىسىق بولۇپ، مۇشۇ ئاساستا تەشۋىقات - تەرغىبات ئېلىپ بېرىشنى، قارشى چىقىۋچىلار بولۇپ قالسا ئەستايىدىللىق بىلەن مۇئامىلە قىلىش كېرەكلىگىنى ئېنىق ئېيتقان.

شۇنىدىن كېيىن خام بىلەن نەغمەت راقمىباي ئوغلى يېنىغا قوشۇپ بەرگەن ماھىر بەك، ئالىم، ئاقمىنوجا قاتارلىق كادىرلار بىلەن بىللە 13 ئاتتا ئۈزۈق - تۈلۈك ۋە باشقا نەرسە - كېرەكلەرنى ئارتىپ ئەل ئىچىگە قايتىپ كەلگەن. پارتىيە رەھبەرلىگىدە بىر قاتار خىزمەتلەر ئىشلىگەن. شۇ چاغلاردا يۇقۇرى رەھبەرلىك يەنە قازاقلاردىن ھال سوراش ئۆمەكاسىنى داۋاملىق ئەۋەتىپ ئاممىا بىلەن مۇكىداشقان. تەشۋىقات - تەرغىبات ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان. قولغا ئېلىنغانلارنى قويۇپ بەرگەن. تۇرمۇش قىيىنچىلىقلىرىنى ھەل قىلىش جەھەتتە جىددى قۇتقۇزۇش ئېلىپ بېرىلىپ ھە دېگەندە يىلىغا ئادەم بېشىغا 365 چىگدىن ئۈن، 25 - 30 مېتىر دىن رەخ ھەر بىر ئائىلىگە 15 - 20 دىن ئۇششاق مال، 3 - 4 دىن ئات كالا، 5 - 6 دىن چاي، كىگىز بېسىش ئۈچۈن يۈك، بۇنىڭدىن تاشقىرى سوپۇن، تۇز قاتارلىق كۈندىلىك تۇر-

مۇش مۇلازىمەتلىرى تارقىتىپ يەرگەن. باش ـ پاناسىز قالغان 40 ـ 50 دەك ئائىلىگە ئۆي تەييارلاپ بېرىپ قاتارغا قوشقان. كېسەل ئادەملەرنى ھەقسىز داۋالاش، چارۋا مالىلىرىنىمۇ داۋالاش ئىشىنى يولغا قويغان. مەكتەپلەرنى ئېچىپ بالىلارنى ئوقۇتقان. 20 ـ 30 چە بالىلار لەنجۇ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىغا ئوقۇشقا ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

بۇ يەردە ئالاھىدە ئېيتىپ ئۆتۈشكە تېگىشلىك بىر ئەھۋال شۇكى: ئۆز قولىغى بىلەن ئاڭلاپ، ئۆز قولى بىلەن ئىجرا قىلغان كىشىلەردىن ئاڭلىشىمىزچە، ماۋجۇشى بىلەن جۇزۇڭلى بۇ ئىشلارنى ئىشلەشكە ئۆزلىرى بىۋاستە كۆڭۈل بۆلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە مۇشۇ ئارىلىقتا بەزىلەر يەنە ئۆيەر ـ بۇيەردە تالان ـ تاراج قىلىپ يۈرگەندە ماۋجۇشى بىلەن جۇزۇڭلى: «ئۇلار ھازىر بىزنى ياخشى چۈشەنمەيدۇ، بىلمەيدۇ شۇڭلاشقا ئۇلارغا ئوق چىقارماڭلار. ئەگەر بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلغۇچىلارغا دۇچ كېلىپ قالغىدەك بولساڭلار، پەقەت ئۆزەڭلارنى قوغداش بىلەنلا چەكلىنىڭلار. شۇنداق قىلىپ ئۇلارنى پەيدىن پەي قولغا كەلتۈرۈڭلار» دېگەن مەزمۇندا يولىيورۇق بەرگەن ئىكەن.

پارتىيە ۋە ھۆكۈمىتىمىز ۋە داھىلىرىمىزنىڭ بۇخىل ئەتراپلىق غەمخورلۇق قىلىشى، بىر قاتار توغرا سىياسەتلەرنى بەلگىلەپ ئۇنى ئەمەلدە كۆرسىتىشى. مۇشۇ ئاساستا زىرىكمەي ئۆزلۇكسىز تەشۋىق ـ تەربىيە ئېلىپ بېرىشى، تۇرمۇش قىيىنچىلىغىنى كونكىرىت ھەل قىلىپ قەد كۆتۈرىۋېلىشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىشى، بۇ بىر تۈركۈم سەرسانىلىق ھايات سەرگۈزەشتىلىرى ئىچىدە ئىشەنچىدىن ئايرىلغان، ھالىدىن كەتكەن قازاقلارغا ئانا مېھرىنى ھېس قىلدۇرغان. غەمخور ئانا ئازغان بالىسىغا

غەمخورلۇق قىلغانسېرى ئازغانبالىمۇ ئانا مېھرىنىڭچە كىرز ئىللىقلىغىنى شۇنچە ئېنىق ھېس قىلغان. شۇنىڭ بىلەن ئادىشىپ ـ ئېزىپ ۋەيران بولغان بۇ بىر تۈركۈم قازاقلار تىنىچلىنىپ، نورمال ۋە بەختىيار تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلىغان.

نەق مەيداندا بولغان ئىشەنچىلىك كىشىلەردىن ئاڭلىشىمىزچە بۇ خىل ئۆزاق ۋاقىت سەرسانىلىق تۇرمۇش كەچۈرگەن بىر تۈركۈم قازاق خەلقى مۇقىم بىر ئورۇنغا ماكانلىشىدىغان بولغان چاغدا جۇزۇڭلى دەسلەپ 3 مىڭدەك ئادەمنىڭ ئىككى يەرگە كېلىپ ئورۇنلاشماقچى بولغانلىغىنى ئاڭلاپ، مۇناسىۋەتلىك ئۆلكە رەھبەرلىرىگە «ئورۇنلاشمىدىغان بۇ 3 مىڭدەك ئادەمنى 300 مىڭ ئادەم قاتاردا نەزەردە تۇتۇپ ياخشى تەييارلىق قىلىڭلار» دېگەن مەزمۇندا يولىيورۇق بەرگەن ۋە مۇشۇ يولىيورۇقنىڭ ئەملگە ئىشىشىنىڭ شەرت ـ شارائىتىنى ھازىرلىغان.

مانا مۇشۇ ئاساستا ھەر تەرەپلىمە خىزمەتلەر ئىشلىنىپ 1954 ـ يىلى 1 ـ ئايغا كەلگەندە چىگىخەي ئۆلكىسىدە «خەيشى مۇڭغۇل، زاڭزۇ، قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى» شۇ يىلى 4 ـ ئايدا گەنسۇ ئۆلكىسىدە «ئاقساي قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى» قۇرۇلۇپ گومىنداڭ دەۋرىدە سەرسانىلىق ـ سەرگەردانلىقتا قالغان ۋە تۇغقىپ كېتىشكە ئاز قالغان بىر تۈركۈم قازاقلار مەملىكەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىغا ئارىلىشىش ھوقوقىغا، شۇنداقلا ئۆزلىرىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆزلىرى باشقۇرۇش ھوقوقىغا ئىگە بولغان.

شىنجاڭ ئۆلكىلىك چۆنجى، جىمسار، مورى مۇستەقىل ئاتالمىش ئەسكەر تېپىلغىنى ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئۇنىڭ ھەرىكىتى

ساغدوللا ئارالباي ئوغلى

مۇستەقىل ئاتالمىش ئەسكەر تېپىلغىنى ساقلاش چوڭ ئەترىتى ئىلگىرىكى چۆنجى، جىمسار مورى قازاق ئۆزۈنى قوغداش ئەترىتىدىن ئۆزگەرتىلىپ قۇرۇلغان. 1946 - يىلنىڭ دەسلەپىدە چۆنجىدە تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ سىجاڭى — خەنيۇەندىن مورى ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن ھاكىمى ئارالبايغا (مېنىڭ دادام ئىدى) چۆنجى ناھىيىسىگە كېلىپ يىغىنغا قاتنىشىش توغرىسىدا تېلىگرامما كەلدى. دادام يىغىنغا بېرىشقا ھازىرلىنىۋاتقاندا ئاغرىپ قالغانلىقى ئۈچۈن مېنى ئەۋەتتى. يىغىن چۆنجىدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنىڭ دۆلىتىمىز شىنجاڭ رەھبەرلىرىدىن خەن سىجاڭ رەياسەتچىلىگىدە ئېچىلدى. يىغىنغا قاتناشقان كىشىلەر چۆنجى ناھىيىسىنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى جۇكەي، جىمسارنىڭ مۇئاۋىن باشلىغى جىقاي، چۆنجى نەسىنەدىكى قەبىلە باشلىغى دانا-باي ۋە مەن قاتارلىق كىشىلەردىن ئىبارەت ئىدى.

يىغىندا خەن سىجاڭ سۆز قىلىپ: 1945 - يىلنىڭ ئەتىيازلىغىدىن باشلاپ چۆنجى، جىمسار، موردىكى قازاق خەلقى ۋەتەن چىگىردىسىنى ساقلاپ، ئەل - يۇرتنىڭ تېپىلغىنى قوغداش جەھەتتە كۆرۈنەرلىك خىزمەت قىلدى ۋە نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. لېكىن كۆچلۈك تەشكىلى يېتەكچىلىك بولمىغانلىقى ئۈچۈن چارۋىچى خەلقلەر دائىم باندىت لازىڭ بۇلاڭ - تالاڭ قىلمىشىغا ئۇچراپ، ئېغىر زىيانلارنى تارتىپ تېچ شارائىتتا كۈن كۆچۈرەلمىدى. ئۇزۇق - تۈلۈك، مىلتىق دورا جەھەتتىن ئالدىن - ئالا تەييارلىق بولمىغانلىقى ئۈچۈن باندىتلارنىڭ تۇيۇقسىز قىلغان ھۇجۇمىغا - تالان - تاراج لىرىغا تاقابىل تۇرۇش تەس بولۇپ كەلدى. شۇنىڭ ئۈچۈن چۆنجى، جىمسار، مورى ئۆز ئۆزىنى قوغداش قازاق ئەترىتىنى شىنجاڭ ئۆلكىلىك چۆنجى، جىمسار، مورى مۇستەقىل ئالاھىدە ئاتالمىش ئەسكەر تېپىلغىنى ساقلاش چوڭ ئەترىتى قىلىپ ئۆزگەرتىپ قۇرۇش مۇھىم بولۇپ قالدى، دىدى (قىسقارتىپ تېپىلغىنى ساقلاش چوڭ ئەترىتى دېيىلىدۇ) ۋە دانا باي دۆيجاڭ، ساغدوللا مائاۋىن دادۆيجاڭ قىلىپ بەلگىلەنگەنلىگىنى ئېلان قىلدى.

دادۆينىڭ قارىمىغىدا 4 جۈكدۈي بولۇپ بۇلار يەر شارائىتىغا قاراپ تەشكىللەشتۈرۈلدى. 1 - جۈكدۈي چۆنجى ئومىشاڭ جۈكدۈيى بولۇپ بۇنىڭ دۆيجاڭلىقىغا قوسايمەن، 2 - جۈكدۈي چۆنجى نەنسەن جۈكدۈي، جۈكدۈيجاڭلىقىغا ئىلياس، 3 - جۈكدۈي جىمسار جۈكدۈي، جۈكدۈيجاڭلىقىغا ئىبرايقان، 4 - جۈكدۈي مورى جۈكدۈي جۈكدۈيجاڭلىقىغا سادۇا قاس قاتارلىقلار بەلگىلەندى، پۈتۈن دادۆينىڭ ئادەم سانى 210 نەپەر بولۇپ ھازىرچە 100 دانە مىلتىق 100 دانىدىن ئوق تارقە-

تىپ بېرىلدى. ئەترەت ئەزالىرىغا ھەربى بەلگىلىمە بويىچە ئۇزۇق ـ تۇلۇك، كىيىم ـ كىچەك ۋە قوشۇمچە خاراجەت بېرىلىدىغان بولدى. ئەترەتتىكىلەر ئۆزلىرىنىڭ شەخسى ئېتىنى مىنىدۇ، ئەگەر ئۆزىدە ئات بولمىسا تۇققانلىرى ياكى ئەل ئىچىدىن ئېلىپ مىنىپ تۇرىدۇ. دەپ بەلگىلىدى. تېچلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىڭ شىتابى، خىزمەتچىلىرى، قورال جابدۇقلىرى رەسمى بەلگۈلەنگەندىن كېيىن خەن سىجاڭ تۆۋەندىكىدەك ۋەزىپە تاپشۇردى: سىلەر دۆلەت ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىكتە ۋەتىنىمىزنىڭ چېگىرىسىنى ۋە ئەل ـ يۇرتلىرىڭلارنى قوغدايسىلەر تېچلىق شارائىتىدا ئۆز ئۆيىڭلەردە تۇرۇپ، ئۆزەڭلەرنىڭ چارۋىچىلىغىڭلارنى قىلىسىلەر، ئۇرۇش بولۇپ قالسا دەرھال يىغىلىپ ئۇرۇش قىلىش ۋەزىپىسىنى ئۈستۈڭلەرگە ئالىسىلەر» دېدى. شۇ كۈندىن باشلاپ تېچلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتى رەسمى قۇرۇلۇپ ئىشقا كىرىشتى.

تېچلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىڭ ئىشلىگەن بىر قانچە ئىشلىرى

1 ـ بەيتىڭ ۋەقەسى جەريانىدا ۋەتەن چېگرىسىنى قوغداش.

بەيتىڭ ئەزەلدىن ۋەتىنىمىزنىڭ چېگرا زېمىنى ئىدى. تارىختىن بېرى ئۇيغۇر قازاق، موڭغۇل خەلقى ماكانلىشىپ چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللىنىپ كەلگەن. ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە فەن تۆڭلۈڭ دېگەن كىشى ئوراپ بۇلاقنىڭ چېگرا قاراۋۇل باشلىغى بولۇپ تۇرغان.

1932 ـ يىلى ماجۇڭيىڭ 1 ـ قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ لياۋدوڭدا ئۇرۇش قىلغاندا فەن تۆڭلۈڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بەيتىكتىكى قازاق دوستى نۇرغازىنى (قەبىلە باشلىغى) بىللە ئېلىپ بېرىپ ئۇرۇش قىلغان ئىدى.

شېڭ شىسەي دەۋرىدە چۈنجى ساقچى ئىدارىسى بەيتىككە ساقچى بۆلۈمچىسىنى قۇرۇپ جۇمارت (قازاق) دېگەن كىشىنى سوجاڭ قىلغان ئىدى ما نجۇخۇانلىغىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى يەنى ياڭ زېڭشىن دەۋرىدە بەيتىككە جانتېكەي، جادىك، ۋاڭ، كونساداق قاتارلىق قەبىلىلەر كېلىپ ئورۇنلاشقان بولۇپ بۇ قەبىلىلەرنىڭ باشلىقلىرى ئاتىشباي، توڭغۇشىباي، راقمۇللا، ئىمرگەشباي زەڭگى قاتارلىق ئادەملەردىن ئىبارەت ئىدى. موڭغۇللاردىن لامجا دېگەن ۋاڭ جاغىسىن سۇمى دېگەن يەرگە ماكانلاشقان ئىدى بۇ يەرگە جايلاشقان قازاق ـ موڭغۇل خەلقى بەيتىكىنىڭ شىمالىي تەرىپىنى ئەتيازلىق، يازلىق، ياپلاق ۋە كۈزلۈك قىلىپ، تاغنىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالى تەرىپىدىكى جاغىسىن ئاقچى دېگەن يېرىنى قىشلاق قىلىپ ماكانلاپ كەلگەن. شىنجاڭ بىلەن موڭغۇلىيىنىڭ ئەزەلدىكى چېگرىسى قاراخاندى ئۇشىق دېگەن يەر بولۇپ ئۇنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى تۈزلەڭلىك بەيتىك تېغى بىلەن قوشۇلۇپ تامامەن چۈنجىغا قاراشلىق ئىدى شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ يەردە يايلىغانلارنىڭ يايلاق بېجىنى چۈنجى ناھىيىسى ئالاتتى.

1946 ـ يىلى 10 ـ ئايدا خەن سىجاڭ تېچلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىڭ 1 ـ جۈگدۈي دۇيجاڭى قوسايىنىنى بەيتىكىنى تەكشۈرۈپ كىلىشكە ئەۋەتتى. قوسايىن بەيتىكتىكى چوڭ قاراغايتىسىغا موڭغۇل ئەسكەرلىرى كېلىپ ئۆي ۋە ئۇرۇش مودا پىئە پۈنكىتلىرىنى ياساۋاتقانلىغىدىن خەۋەر ئېلىپ كەلدى.

1947 ـ يىلىنىڭ باشلىرىدا خەن سىجاڭ ماڭا خەت يېـ
زىپ، ماجۇڭفۇ دېگەن فۇكۇۋەننى ئەۋەتىپتۇ. ئۇنىڭ خېتىدە:
«بەيتكىنىڭ شىمالىي تەرىپىگە موڭغۇل ئەسكەرلىرى كېلىپتۇ
شۇنىڭ ئۈچۈن چۆنجى جىمسار مورى تېچلىق ساقلاش چوڭ
ئەترىتىدىن 100 كىشى بەيتكىنى قوغداش ئۈچۈن بېرىش
كېرەك. چۆنجىنىڭ ئوماشاڭ، تەنسەن جوڭ دۇيىدىن 50 ئادەم
جىمسار مورى جۇڭدۇيىدىن 50 ئادەم تەشكىللەپ ھەر جۇڭـ
دۇيىدىن بىرىدىن جۇڭدۇيجاڭ قوشۇپ ئەۋەتىلا» دەپ يېزىپتۇ.
مەن مورىدىن ئالمىغالى دۇيجاڭ باشچىلىغىدىكى 25
نەپەر ئادەمنى ماجۇڭفۇ فۇكۇۋەنگە تاپشۇرۇپ ئەۋەتتىم. ھەر
قايسى جۇڭدۇيلەرنىڭ ئادەملىرى چۆنجىغا يىغىلغاندىن كېيىن
خەن سىجاڭ ماجۇڭ فۇكۇەننى مەسئۇل قىلىپ بەلگۈلىدى. ئان
دىن ئۈزۈق ـ تۆلۈك، ئوت تىلىگىراپ ـ رادىئو قاتارلىقلارنى ئې
لىپ بەيتكىنىڭ قارا ئىغايتى، قوجىرتى دېگەن سايلىرىنىڭ
باش تەرىپىگە بېرىپ ئۈزۈلۈشۈپ بۇ يەردىكى موڭغۇل ئەسـ
كەرلىرى بىلەن بىر قانچە قېتىم ئۇرۇش قىلدۇق ھەر قېتىمـ
قى ئۇرۇش جەريانىدا تېچلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتى غەلىبە
قىلىپ موڭغۇل ئەسكەرلىرىدىن بىرمۇنچە مىلتىق، پىلىموت
قاتارلىق قورال ـ ياراقلارنى غەنىمەت ئالدۇق. ئۇرۇش جەرـ
يانىدا ھەر ئىككى تەرەپتىن مەلۇم ئەسكەر چىقىم بولدى.
6 ـ ئاينىڭ باشلىرىدا ماڭا خەن سىجاڭدىن 25 نەپەر ئا
دەم بىلەن چۆنجىغا كىلىشىنى تاپشۇرۇپ تېلىگىراما كەلدى.
مەن كەلگەندىن كېيىن خەن سىجاڭ: «3 ـ ئايدا بەيتكىكە بارغان
ئادەملەر قايتىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭ ئورنىغا سىز ئىلىپ كەلگەن
25 ئادەم بىلەن بىرىپ بەيتكىنى قوغدايسىلەر، ئەتە دانىباي
داۋيجاڭ بىلەن خەنفەن تۇۋانجاڭمۇ بەيتكىكە بارىدۇ» دېدى.

بىز بەيتكىكە بارغاندىن كېيىن، يۇقۇرىدىن «ئۇرۇش
توختۇتۇلسۇن سۆھبەت ئۆتكۈزىلىدۇ» دەپ تېلىگىراما كەلدى.
شۇنىڭ بىلەن بىز ئۇرۇشنى توختاتتۇق.
7 ـ ئاينىڭ ئاخىرلىرى خەن سىجاڭدىن دانىباي داۋيـ
جاڭ بىلەن مېنى چۆنجىغا قايتىپ كەلسۇن دەپ تېلىگىراما
كەلدى، بىز چۆنجىغا قايتىپ كەلگەندىن كېيىن خەن سىجاڭ
بىزگە: «خەن فەن تۇۋانجاڭمۇ بەيتىكىكە بارىدى. ھازىر ئۇ
يەردە بىر توۋان ئەسكىرىمىز بار، دۆلەت چېگرىسىنى دۆلەت
ئارمىيىسى مۇداپىئە قىلىش لازىم. ئەمدى سىلەرنىڭ تېچـ
لىقنى ساقلاش چوڭ ئەترىتىگىلا قايتىپ كېلىپ، ئەل يۇرتنى
ئاۋۇل ـ ئايماقنى مۇھاپىزەت قىلسۇن» دېدى. بىز خەن سىـ
جاڭنىڭ يوليۇرۇغى بويىچە تېچلىق ساقلاش ئەترىتىمىزنىڭ
چېگرانى مۇداپىئە قىلىشقا بارغان قىسمىغا تېلىگىراممايېـ
رىپ ھەممىسىنىڭ ئۆيلىرىنگە قايتىپ كېلىشىنى ئۇقتۇردۇق.
2 ـ موڭغۇلىيە شىمپىيۇنلىرى بىلەن ئىلىشىش.
موڭغۇلىيە شىمپىيۇنى ساغدا دېگەن ئەينى ۋاقىتتا مورـ
نىڭ چارۋىچىلىق رايونىدا ھەرىكەت قىلىپ كەلگەن، ئۇ
1944 يىل 9 ـ ئاي ئاخىرلىرىدا موڭغۇلىيىنىڭ تىولۇق قو
رالىلانغان ئادەملىرىنى باشلاپ كېلىپ موريدىن 600 ئۆيلۈك
قازاق چارۋىچى ئائىلىلىرىنى زورلۇق بىلەن ھايداپ بەيتكىكە
ئاپىرىپ بۇ خەلقنىڭ بىرقىسمىنى موڭغۇلىيە چېگرىسىدىن
ئۆتكۈزۈپ ئىلىپ كەتتى. 1948 ـ يىلىنىڭ يازلىغى يەنە ساغـ
دا، قاسەن قاتارلىق 4 ئادەم موريغا كېلىپ تاغ ئارىلىرىغا
يوشۇرۇنۇپ يۈرۈپ ھەرىكەت قىلىشقا باشلىدى.
كەمبەغەل چارۋىچى دۇۋاھەت دېگەن ئادەم بايانقومارنىڭ
قاراڭغۇ سېيى دېگەن يەردە ياغاچ ئۆي ياساپ يالغۇز

ئولتۇراتتى چارۋىچىلار يايلاۋغا چىقىپ كەتكەن، ئادەملەر كۆپ بولمايدىغان كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇنىڭ ئۆيىگە ئىككى ئاتلىق ئادەم كېلىپ چۈشىدۇ، مىللى ئادەت بويىچە ئۇ‌ي ئىگىسى ئۇلارغا داستۇرخان سېلىپ چاي بېرىدۇ ۋە ئەھۋال سورىشىدۇ. بۇلار بىز ئىت ئېلى پىشىشال قەبىلىسىدىن بولىمىز بۇ كىشىنىڭ ئىسمى تاجىگۇل مېنىڭ ئىسمىم ئۇتەن جۇنىس ئوغلى دەپ ئۆزلىرىنى تونۇشتۇرۇپ؛ 1944 - يىلى قالقانىڭ قازاقلىرىنى كۆپەيتىش ئۈچۈن بۇغدا قازاقلىرىنى هايداپ كەتكەن ئىدۇق، شۇ ۋاقىتتا بىز پىساندۇزار دارغى «ساغدا» قاسەن دىگەن كىشىلەر بىلەن بىللە يولغان. بىزنىڭ ئوسمانغا قاراشلىق قازاقلار ۋە بۇغدا قازاقلىرى بىلەن بېرىش - كېلىشىمىز كۆپرەك بولغانلىقتىن موڭغۇلىيە تەرەپ بىزگە ئىشەنمەستىن خەۋپ سېلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن بىز ئىلاجسىز خوتۇن - بالاچاقىنى تاشلاپ ئۆز بېشىمىزغا پانالىق ئىزدەپ بۇ يەرگە قېچىپ كەلگىلى بىرقانچە كۈن بولدى. بۇگۈن بۇ ئىككىمىز تاقا‌ قا چىقىساق چوڭقۇر سايدا تۇرغان بۇ يالغۇز ئۆي كۆرۈنگەنلىكتىن بۇ يەرگە كەلدۇق دەپتۇ. تاجىگۇل مىنىڭ مىنىپ كەلگەن ئېتى قارا يايلىلىق سېرىق قويروقلۇق ئات بولۇپ ئۇ بىر قېتىمقى «قىز قۇۋار» بەيگىسىدە ئالدىغا ئات ئۆتكۈزمىگەن ئىكەن. ئۇلار بۇ ئاتنى يولغۇن زاستاۋىدىكى ئەسكەر باشلىغىنىڭ ئېتى يەنە بىرسى مىنگەن سېرىق ئاتنى سايمت دارغى ئايۇشى جاپىنىڭ ئېتى دەپتۇ.

بىر ئايدىن كېيىن ئۇ بىزنى موري ۋە ئوسمانغا قاراشلىق قازاقلاردىن 20 دەك ئادەم بىلەن قالقادىن مال هايداپ كېلەيلى دەپ ئالداپ ئېلىپ مېڭىپ جاغىشىدىن ئاقچىنىڭ شىمال تەرىپى، بولغۇن دەريا‌سىنىڭ جەنۇب تەرىپىدىكى ئۆكبە دىگەن

يەرگە ئەكېلىپ: «سىلەر مۇشۇ يەردە يوشۇرۇنۇپ تۇرۇڭلار، مەن بولغۇنغا بېرىپ، ئەلنىڭ ۋە مال - چارۋىنىڭ قەيەردىلىگىنى بىلىپ يېرىم كېچىدىن قالماي قايتىپ كېلىمەن» دەپ كېتىپ قالدى يېرىم كېچە بولغاندا بىزنى موڭغۇلىيە ئەسكەرلىرى مۇھاسىرىگە ئېلىۋېلىپ ئوق ياغدۇرۇشقا باشلىدى. ئاخىرى ئۆلگىنىمىز ۋە قولغا چۈشۈپ كەتكەنلەردىن باشقىلىرىمىز قېچىپ كەلدۇق. يۇرت ئىچىدىكىلەر ئۆلگەنلەرنىڭ ئۆيلىرىگە هال سوراپ بارغاندا: «باشقىلارنىڭ يېرىگە بېرىپ ئولجا ئالغىنىمۇ يېتەر، ئاكاڭ ئۆلۈپ يەڭگە ئالغىنىڭمۇ يېتەر» دىگەن سۆز مانا مۇشۇ دېيىشىپ ئەپسۇسلانغان ئىدى.

ئوسمان، دەلىلقان بىلەن ئۇرۇشۇپ يېڭىلگەندىن كېيىن گومىنداڭغا تەسلىم بولۇپ كۆكتوقاي، چىڭگىل ناهىيىلىرىنىڭ قازاق خەلقىنى زورلۇق بىلەن هايداپ، چۆنجى، جىمسار مورىلارغا كەلدى. ئوسماننىڭ قول ئاستىدىكى تەسكەنباي ئابىلغازى قاتارلىق 3 كىشىمۇ موڭغۇلىيە تەرەپدارى بولغانلىغى ئۈچۈن خوتۇن بالىلىرى ۋە مال ۋارانلىرىنى تاشلاپ ئوسماندىن ئايرىلىپ قالقاغا قېچىپ كەتتى. ئۇلارنىڭ بالاچاقلىرى مورىغا كۆچۈپ كەلگەن ئىدى. شۇندىن كېيىن ئۇلار مورىنىڭ داشتۇ، بايانقۇمار دىگەن يەرلىرىگە يۇشۇرۇنچە كېلىپ ھەربىر ئېلىپ بارىدى. موريدىكى تىنىچلىق ساقلاش ئەترىتىمۇ ئۇلار كەلسە ئېتىشىپ قوغلىۋېتىپ تۇردى. 47 - يىلى 5 - ئايلاردا داشتۇدا تۇرغان ئەسكەرلەر بىلەن بىرلىكتە تەسكەنباي قاتارلىق موڭغۇلىيە تەرەپدارلىرى بىلەن سوقۇشۇپ ئۇلارنى قولنىشار دىگەن يەرگىچە قوغلاپ باردۇق. 1948 - يىلى 7 - ئايلاردا تەسكەنباي موڭغۇلىيەنىڭ 50 كە يېقىن قوراللىق ئەسكىرىنى باشلاپ كېلىپ مورىنىڭ تۆشۈي، بورقان ئۆي

دىگەن يەرلىردە يول توسىدى. بىر كۈنى چۈنجى موزدىن باركۆلگە تۇققان يوقلاپ كېلىۋاتقان ئالتى كىشى (بۇلارنىڭ ئىچىدە ئوسمانىنىڭ فۇجۇانيانى لاتىپىنىڭ بالىسىمۇ بار ئىدى) سارچۇقىدىن چىقىپ كېچىچە مېڭىپ تاڭ ئېتىشى بىلەن توشى دىگەن يەرگە كېلىپ دەم ئالىدۇ. بۇلارنىڭ بىر-سى چاي قاينىتىش ئۈچۈن ئوتۇن تېرىپ يۈرگەندە تۇيۇقسىزلا تاغ ئۈستىدىن ئوق ياغدۇرۇلىدۇ. ئوخلاپ قالغان ئىككى كىشى چۆچۈپ ئويغۇنۇپ بىر ئىككى قەدەم نېرى قېچىشىغا ئوق تېگىپ يىقىلىدۇ. ئوتۇن تېرىۋاتقان ئادەمگىمۇ ئوق تېگىپ ئۆلىدۇ. بۇ موروننىڭ قىزىل قارا دىگەن يېرىدە ئول-تۇرۇشلۇق تايلاق قەبىلىسىدىن بايدۇلنىڭ ئىنىسى ئابدىل دىگەن كىشى ئىدى. شۇنداق قىلىپ بۇ يەردە 4 ئادەم ئۆلىدۇ. بىرسىنىڭ چاپىنىغا ئوق تېگىشى بىلەن ياڭاندىن ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋالىدۇ. يەنە بىرسىنى تۇتۇپ كېتىدۇ. ھېلىقى يالغان ئۆلگەن بولۇپ يېتىۋالغان ئادەم موڭغۇلىيە ئەسكەرلە-رى كەتكەندىن كېيىن ئىككى كېچە-كۈندۈز مېڭىپ بايانقىغا يېتىپ كېلىدۇ. بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغىنىمىزدىن كېيىن ئوسمانىنىڭ جىلىقى ئايدار دىگەن ئادىمى بىلەن ئىككىمىز 50 دەك قو-رالىلىق ئادەملىرىمىزنى باشلاپ داشتۇغا بېرىپ، ئۆلگەن ئادەم-لەرنى كۆمدۇق. ئاندىن تاققا چىقىپ چارلاپ كۆرگىنىمىزدە ئۇلارنىڭ يول-توسۇش ۋەزىپىسى ئورۇنلانغاندىن كېيىن قالقا-تەرەپكە قايتىپ كەتكەنلىگى مەلۇم بولدى.

موري تېچلىق ساقلاش ئەتىرىتى بىلەن موڭغۇلىيە ئارد-سىدىكى كۆرەش 1949 - يىلى ئۆلكە ئاپات بولغىچىلىك ئوخ-شىمايى بولۇپ تۇردى.

3 - بەيتىك ۋەقەسى جەريانىدا ئوسمان توغرىلىق

بەزىبىر كۆرگەن - بىلگەنلىرىم.

1947 - يىلى يازدا ئوسمان دەلىلقان بىلەن سوقۇشۇپ يېڭىلگەندىن كېيىن بەيتىكنىڭ ئورانبولاق دىگەن يېرىگە چېكىنىپ كەلدى دىگەن خەۋەرنى ئاڭلىغان ماجۇن فاگۇان، تېچلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىڭ مۇرى ئوتتۇرا ئەترەت ئەزاسى توقان، سادۇ دىگەن ئىككى ئادەمنى ئوسمانغا خەت ئاپىرىپ بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتتى. ئۇلار خەتنى ئوسمانغا تاپشۇرۇپ جاۋاپ خەت ئېلىپ قايتىۋاتقاندا يول توسۇپ تۇرغان موڭغۇلىيە ئەسكەرلىرى تەرىپىدىن توقان ئېتىپ ئۆل-تۈرىلىدۇ سادۇ تۇتۇپ كېتىلىدۇ.

1947 - يىلى 6 - ئايدا مەن بەيتىككە بارغاندىن كېيىن يۇقۇرىدىن تېلگىراممىا ئارقىلىق «موڭغۇلىيە بىلەن سۆھبەت ئۆتكەزىلىدۇ، ئۇرۇش توختۇتۇلسۇن» دىگەن بۇيرۇق كەلدى. دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئوسمانىنىڭ ئادەملىرى بىلەن موڭغۇلىيە ئەسكەرلىرى قۇجرىتى دىگەن يەردە كېچە - كۈندۈز سوقۇشتى. بىز قوجرىتىنىڭ ئوتتۇرىلىغىدا تۇرۇپ ئۇلارنىڭ سوقۇشىنى كۆردۇق. شۇ كۈنى كۈندۈزى بىر ئايروپىلان كېلىپ ئوسمان-نىڭ قاراغايىتىدىكى ئارقا سېپىنى بومبارىدىمان قىلدى، ئان-دىن كېيىن بىزنىڭ ئۈستىمىزدىن ئۈچۈپ ئۆتۈپ ئوسمانىنىڭ ئۇرۇش مەيدانىدا ئېتىشىۋاتقان ئوسمان ئادەملىرىنىڭ ئۈس-تىدە پەسلەپ ئۇچقىنىدە پىلىموتتىن ئوق ياغدۇردى. ئوسمان-نىڭ ئادەملىرىمۇ پىلىموتتىن ئوق ئېتىپ قايتارما زەربە بەردى. يېرىم سائەتتەك ئېلىشقاندىن كېيىن ئايروپىلان شىمال تەرەپكە قاراپ ئۇچۇپ قۇجرىتىنىڭ ئۈزلەكسىلىگىگە چۈشتى. ئىككى كۈندىن كېيىن ئوسمانىنىڭ كاتتىۋى قومانباي بىلەن ئۇچراشتىم. ئۇ: يېقىندىن بېرى بولغان ئىككى قېتىملىق

ئورۇشتا ئاز بولمىغان قورال ـ ياراق غەنىمەت ئالدۇق. يەنە كۆپلىگەن ھۆججەت ۋە كىتاپلار قولغا چۈشتى» دېدى.

4 ـ ئابىلغازنىڭ قېچىپ كېلىشى.

بىر كۈنى ئەتتىگەنلىك چاي ۋاقتىدا تۇيۇقسىزلا بىر توپ ئاتلىق ئادەم كەلدى ۋە قوشقا چۈشتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە بىرسى قىزىل ياقىلىق ھەربىي شىنىل، 5 بۇرجەكلىك يولتۇز بېكىتىلگەن شەپكە كەيگەن بولۇپ كۆتۈرىۋالغىنى ئۇزۇن سىتىۋۇللۇق 5 ئاتار ماتىق ئىكەن. بىز ئۇلارنى داستىخانغا تەكلىپ قىلدۇق. ئۇلارمۇ چايغا ئولتۇردى، بىز ئەھۋال سورىدۇق، ھېلىقى ھەربىي ئادەم: «مەن قۇجرىتتىدىكى موڭغۇلىيە ئەسكەرلىرى ئىچىدىن قېچىپ چىقتىم. ئىسمىم ئابىلغازى جانتىمكەينىك بازارقۇل قەبىلىسىدىن بولىمەن بۇ يىل 22 ياشقا كىردىم. دادام موللا كىشى ئىدى. مەن ئەسكەرلىككە ئېلىنىپ بەيتىككە ماڭغاندا ئەگەر سەن بەيتىككە بېرىپ قالساڭ قايتىپ كەلمە، قايتىپ كەلسەڭ ئۆمۈرۋايەت دىنسىز قالىسەن، ئىلاج بار ئۇ يەردىن ئوسمان قازاقلىرىغا ياكى بۇغدا قازاقلىرىنىڭ ئىچىگە قېچىپ كىرىپ كەت دېگەن ئىدى. شۇڭلاشقا مەن بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ قېچىپ چىقتىم ئىدىم. يولدا سىلەرنىڭ ئادەملەرگە ئۇچراپ قالدىم دېدى. بۇ مەزگىلدە ئوسمانلىنىڭ ئاۋۇلى «ئالتىن ئوبا دېگەن» يەردە ئىدى. ئۇ بۇ خەۋەرنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قېچىپ كەلگەن ئادەمنى ئۆتەتىپ بەرسۇن دەپ ئادەم ئۆتەتتۇ. مەن ئۇنى قورال ـ ياراق ۋە مىنگەن ئاتلىرى بىلەن ئوسمان ئۆتەتكەن ئادەمگە تاپشۇرۇپ بەردىم. كېيىن ئاڭلىشىمچە ئوسمانغا ئەسكەر بوپتۇ. 1947 ـ يىلنىڭ ئاخىرىدا ئوسمان ئالتايغا ھۇجۇم قىلغاندا ئۇنىڭغا ئوق تېگىپ ئۆلۈپتۇ.

چۆنجىدىكى سۇ تۇگمىنىدە ئېلىپ بېرىلغان تەربىيە ۋە كېيىنكى ئۆزگىرىش

1947 ـ يىل 12 ـ ئايدا خەن سىجاڭ چۆنجى، جىمسار، ھورى ئۇچ ناھىيىنىڭ تېچلىق ساقلاش ئەترەت ئەزالىرىنى، چۆنجىدىكى سۇ تۇگمىنىگە يىغىپ بىر ئاي تەربىيە يۈرگۈزدى. كۇرس ئاخىرلاشقاندا سىجاڭ مەجلىس ئېچىپ: «تېچلىق ساقلاش ئەترىتى قۇرۇلغاندىن باشلاپ چۆنجىدىكى ئارمىيە قوماندانلىق شىتابى رەھبەرلىك قىلىپ كەلگەن ئىدى. بۇنىدىن كېيىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك تېچلىق ساقلاش قوماندانلىق شىتابى يېتەكچىلىك قىلىدۇ.» دەپ ئۇقتۇرۇش قىلدى ۋە خەن دۇيجاڭدىن يۇقۇرى ھەربى ئەمەلدارلارغا بەيتىك ئۇرۇشىغا قاتناشقان خاتىرە مىدالى تارقاتتى.

داناباي دادۇيجاڭ كېسەل سەۋەبىدىن خىزمەتتىن چېكىنىپ رۇخسەت ئالدى. خەن سىجاڭ بۇ يىغىندا مېنى دادۇيجاڭلىققا، قۇسايىننى مۇئاۋىن دادۇيجاڭلىققا، قامزانى ئوماچاڭ ئوتتۇرا ئەترىتىگە جۇڭ دۇيجاڭلىققا بەلگىلىدى. يىغىن ئاخىرلاشقاندا ئوتتۇرا ئەترەت ئەزالىرى ئۆيلىرىگە قايتتى.

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن شىنجاڭ ئۆلكىلىك تېچلىق ساقلاش قوماندانلىق شىتابى قانىاتىنى مۇئاۋىن دۇيجاڭ، جاۋ يۇشىڭنى جۇڭدۇيلىككە بەلگىلەپ ئۆتەتىپ چۆنجى تۇگمەن بويىدا دادۇيشىتابىقۇردى. ھەربىرئوتتۇرا ئەترەتتىن بىر بەن ئادەم نۆۋەتلىشىپ كېلىپ دادۇي شىتابىدا تۇردى. مىلتىق، ئوق ـ دورىلارنى يىغىپ جاۋيۇشىڭ ساقلىدى. بىزنىڭ ئىش ھەققىمىز، ئوزۇق ـ تۆلىگىمىزنى جاۋيۇشىڭ ئېلىپ كېلىپ تارقا-

تىپ بېرىپ تۇردى. كېيىنرەك قاناتبايىنى يۆتكەپ كېتىپ ئا-سىلبەكنى فۇدادۇيجاڭلىققا بەلگىلەپ ئەۋەتتى. 1949 - يىلى شىنجاڭ تېچلىق بىلەن ئازات بولغاندىن كېيىن بۇرھان شە-ھىدىنىڭ ئەۋەتكەن تېلېگىراممىسى بويىچە تېچلىق ساقلاش چوڭ ئەترىتىنىڭ خىزمىتى ئاخىرلاشتى. ئەترەت ئەزالىرى قورال - ياراقلىرىنى جاۋىيۇشنىڭ ئارقىلىق شىنجاڭ ئۆلكىلىك قوماندانلىق شىتابىغا تاپشۇرۇپ بېرىپ ئۆيلىرىگە قايتىشىپ كېتىشتى.

جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى

ئابدۇلكېرىم مەھمۇدوپ

جېمىنەي ئالتاي ۋىلايىتىگە قاراشلىق بىر كىچىك ناھىيە بولۇپ ئۇنىڭ بىر تەرىپى سوۋېت ئىتتىپاقى بىلەن چېگرىداش، ئىستىراتېگىيىلىك ئورنى ئىنتايىن مۇھىم بىر جاي ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى بۇ يەرگە ئۆزىنىڭ مۇنتىزىم قوشۇنلىرىدىن بىر ئاتلىق پولك، بىر پىيادە پولك ۋە باشقا كۈچلۈك ھەربىي قىسىملىرىنى ئورۇنلاش-تۇرغان ئىدى. گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بۇ يەردە مۇنچىۋالا كۈچ توپلىشىدىكى يەنە بىر سەۋەبى، جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ ئالتاي - ئۈرۈمچى تاش يولىنىڭ قوبۇق ۋە جېمىنەيدىن ئۆتە-دىغان يول تۈگۈنىنى ئۇزۇۋېتىشىدىن ئىنتايىن قورققانلىغىدىن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن گومىنداڭنىڭ ھەربىي گۈرۇھى بارلىق كۈچى بىلەن جېمىنەينى ساقلاش ئۈچۈن ناھىيىدىكى خەلقنى قاتتىق باستۇرغان ۋە خانىۋەيران قىلغان ئىدى.

گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ئەسكەرلىرىنىڭ ۋەھشىيانە قىر-غىنچىلىغى، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىشىدىن ئېشىپ قالغان جېمىنەي، قوبۇق خەلقى ئۆز يۇرتلىرى بولغان ساۋۇر ياىلاۋسىدىن، دە-خانچىلىق قىلىۋاتقان يېزىلىرىدىن ئايرىلىپ قىرغىنچىلىقتا ئۆلگەن

قېرىنداشلىرىنىڭ جەسەتلىرىنى كۆمۈشكىمۇ ئولگۈرەلمەي ئۆز جانلىرىنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن ئاچ - يالىڭاچ هالدا سوۋېت ئىتتىپاقى چېگرىسىنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يەرلىرىدىن ئۆتۈپ، پانالىق تىلەشكە مەجبۇر بولۇشقان ۋە شۇ كۈندىن باشلاپ جېمىنەي ناهىيىسى ئادەمسىز سەهرالىغا ئايلىنىپ قالغان ئىدى.

مۇشۇنداق بىر ۋەزىيەتتە 1943 - يىلى موللا ئىسلام (شياكزۇك) ئىسمايىلوۋ رەهبەرلىكىدە گومىنداڭغا قارشى جېمىنەي هەر مىللەت قوزغىلاڭچى پارتىزانلىرى تەشكىل قىلىندى.

1943 - يىلى 6 - ئايدا گومىنداڭنىڭ قوبۇقتا تۇرۇشلۇق موڭغۇل پولكىنىڭ روتا باشلىغى ژۇكراۋ ئۆزىنىڭ بىر روتا ئەسكىرى بىلەن گومىنداڭغا قارشى قوراللىق ئىسيان كۆتىرىپ قېچىپ چىقىپ ساۋىر يايلاۋىسىغا كەلدى ۋە بۇ يەردىكى بىر تۈركۈم ئادەملەر بىلەن بىللە بالا - چاقىسىنى ئېلىپ، سوۋېت چېگرىسىدىن ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇپ قولىدىكى قورال - يارىقلارنى قانداق قىلىشنى بىلمەي تۇرغاندا جېمىنەيدىكى موللا ئىسلام ئىسمائىلوۋ بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ ژۇكراۋ بىلەن كېلىشكەندىن كېيىن قورال - يارىقلارنى تاپشۇرۇۋالىدۇ.

موللا ئىسلام ئىسمائىلوۋ خېلىدىن بېرى شېك شىسەي ۋە گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ فاشىستىك زوراۋانلىغىغا نارازى بولۇپ بۇلارغا قارشى هەركەت قىلىشنىڭ ئامالىنى ئىزدەپ يۈرگەن ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ دەسلەپكى قەدەمدە بۇنداق قورال - يارىقنى ئىگە بولغاندىن كېيىن ئۆز مەقسىدىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن خەلقنى تەشكىللەپ قوشۇن ئۈيۈشتۇرۇپ، گومىنداڭغا قارشى هەركەت قوزغاش ئارقىلىق ئەكسىيەتچى هۆكۈمەت قولىدىن جېمىنەينى تارتىۋېلىشقا كىرىشمەكچى بولىدۇ. موللا ئىسلام بۇ ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن دەرهال

هەركەتكە كېلىپ، قازاق - موڭغۇل خەلقىنىڭ مۇتەئەسسىپ ئىناۋەتلىك ئادەملىرى بىلەن سۆهبەت ئۆتكۈزۈپ، ئۆزىنىڭ جېمىنەينى ئازات قىلىشتىكى مەقسەتلىرىنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ.

ئۇلار موللا ئىسلام ئىسمايىلوۋغا: «سىزنىڭ تەكلىپىڭىز بىزنىڭ كۆڭلىمىزدىكى ئەڭ مۇهىم ئىشلارنىڭ بىرى. بىز بۇنى شەرەپلىك ۋەزىپە دەپ بىلىمىز. لېكىن هازىرقى ئەھۋالى شارائىت بۇنىڭغا يار بەرمەيدىغانلىقىنى تۇرىدۇ. چۈنكى دېخان چارۋىچى خەلقلىرىمىز گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ دەهشەتلىك زۇلمى ئاستىدا ئاچ - يالىڭاچ قېلىپ، يۇرت - ئايىماقلارنى تاشلاپ سەرگەردان بولۇپ كېتىپ، ئۆز جانلىرىنى ساقلاشقىمۇ ئامال قىلالمايۋاتىدۇ. مۇنداق ئەهۋال ئاستىدا ئۇلارنى هازىرچە تەشكىللەپ چىقىش قىيىنراق. بۇنىڭ ئۈچۈن بىز ئالدى بىلەن ئۇلارنىڭ قورسىغىنى توينۇزۇشىمىز، تۇرمۇشىنى بىر قەدەر ئەسلىگە كەلتۈرۈشىمىز لازىم. ئاندىن ئۇلارنى تەشكىللەپ قوشۇن ئۈيۈشتۇرۇشقا كىرىشسەك ياخشى بولىدۇ. ئەگەر سىزدە هازىر ئۈيۈشتۇرۇشقا تېگىشلىك ئادەملەر بولسا قانچىلىك ئادەم بولسا شۇنچىلىك قوشۇن تەشكىللەپ، هەركەت قىلىپ تۇرسىڭىز بولارمىكىن» دەپ جاۋاپ بېرىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن موللا ئىسلام ئىسمايىلوۋ جېمىنەي بازىرىدا تۇرۇۋاتقان هەر قايسى جايلاردىن قېچىپ كەلگەن ئۇيغۇرلاردىن 17 ئادەمنى يىغىپ دەسلەپكى قەدەمدىكى ئۇيغۇر پارتىزان قوشۇنىنى ئۈيۈشتۇرۇپ خوجەخمەت سېلىمبايۇۋنى پارتىزانلارنىڭ باشلىقلىقىغا تەيىنلەپ بېرىپ بۇ ئەهۋالنى شۇ ۋاقىتتىكى ئىنقىلابنىڭ رەهبىرى تەشكىلاتى بولغان «ئازاتلىق ئۈيۈشما» غا دوكلات قىلىدۇ. «ئازاتلىق ئۈيۈشما» ئالتايىنىڭ غەربىدە مەيدانغا كەلگەن بۇ يېڭى شەيئەگە "موللا ئىسلام ئىسمايىلوۋ باشچىلىغىدىكى جېمىنەي ئۇيغۇر

پارتىزانى" دەپ نام بېرىپ ئۇلارنىڭ ئىشلەيدىغان ۋەزىپىلىرىنى ئېنىق كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

1943 - يىلى 8 - ئايدا رەسمى تەشكىللەنگەن جېمىنەي ئۇيغۇر پارتىزانلىرى تۇرلۇك جەڭگىۋار قوراللار بىلەن قوراللانغان، ھەربىي مەشق ئېلىپ بېرىش جەريانىدا ماھىر ئاتقۇچىلاردىن بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ كۆز ئالدىدىكى ۋەزىپىسى جېمىنەي بازىرىغا مۇستەھكەم بازا قۇرۇپ ئورۇنلىشىۋالغان گومىنداڭ ھەربىي قوشۇنلىرىنى يوقۇتۇپ جېمىنەينى ئازات قىلىش، ئالتايىنىڭ غەربىي دەرۋازىسىنى بېكىتىپ ئالتايدىكى گومىنداڭ گۇرۇھىنىڭ ئۇرۇمچى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنى ئۈزۈپ تاشلاش، قۇنبۇق - جېمىنەي تەۋەسىدىن ئۆتىدىغان ئۇرۇمچى - ئالتاي تاشيولىنى توساپ دۇشمەننى يىتىم قالدۇرۇش، ئاممىغا بولغان تەشۋىق - تەربىيە خىزمىتىنى قانات يايدۇرۇپ ئۇلارنىڭ قىينىچىلىغىنى يېنىكلىتىپ بېرىش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى كۈچەيتىش خەلق ئامىمىسىنىڭ ئۆزلىگىدىن پارتىزان ئەترىدىگە قاتنىشىشىنى قولغا كەلتۈرۈپ پارتىزان تەشكىلىنى ئۆزلۈكسىز كېڭەيتىش، گومىنداڭ قوشۇنى ئىچىدىكى ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل ئەسكەرلىرىگە قارىتا تۇرلۇك يوللار بىلەن تەشۋىقى خىزمەت ئىشلەپ ئۇلارنىڭ ھەقمەتكە قايتىشىنى قولغا كەلتۈرۈش قاتارلىق بىر قاتار خىزمەتلەرنى ئىشلەشنى بۇ قوشۇننىڭ مەقسەت - نىشانىسى قىلدى. ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ دەسلەپكى بازىسىنى جېمىنەي بازىرىنىڭ جەنۇبىدىكى چېگرا بويلاپ ساۋىر تېغىغا چىقىدىغان چوڭ يول ئۈستىدىكى ساري ئۆلەڭ دېگەن جايغا قۇردى. چۈنكى بۇ يەر جېمىنەيگە 12 - 15 كىلومېتىر يېقىنراق تۇرىدىغان جاي بولۇپ، جېمىنەي ئىچىدىكى گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ كۈندىلىك قىلمۇاتقان ئىشلىرىنى ۋاقتى - ۋاقتىدا

بىلىپ تۇرۇشقا قولايلىق بىر ئورۇن ئىدى.

* * *

جېمىنەي ئۇيغۇر پارتىزانلىرى يېڭىدىن تەشكىللەنگەن بولغاچقا ئادەم سانى ئاز، ئىقتىسادىي قىيىنچىلىغى ئېغىر، تۇرالغۇ جايلىرى مۇقىم ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەربىي تەلىم - تەربىيە كۆرمىگەن بولۇپ، ئۇلارنىڭ ئاساسىمۇ ئاجىز ئىدى. دەل بۇنىڭ ئەكسىچە دۇشمەنلەر كۆپ، قورال - پاراقلىرى خىل، مۇنتىزىم ئەسكەرلەر بولۇپ، بازار ئىچىدىكى مۇستەھكەم بازىغا ئورۇنلاشقان. ئۇلارنىڭ يەنە ئالتايىنىڭ ھەممە يېرىدە يارەملىشىدىغان تايانچى قوشۇنلىرى بار ئىدى. بۇنداق ئالاھىدىلىككە ئىگە كۈچلۈك دۇشمەننى قانداق يوقىتىش مەسىلىسى ئۈستىدە پارتىزانلار كۆپ تەرەپلىمە مۇزاكىرە قىلىپ، مۇنداق خۇلاسىغا كېلىشىدۇ: دۇشمەن كۈچلۈك بولسىمۇ ئۇنىڭ ئاجىزلىغى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. چۈنكى گومىنداڭ ئىنتايىن ئەكسىيەتچى ھەم جىرىك بولغاچقا خەلقتىن پۈتۈنلەي ئايرىلغان. گەرچە ئۇلار مۇستەھكەم مۇداپىئەگە ئىگە بولۇپ كىچىككىنە بىر بازارغا بېكىنىۋالغان بولسىمۇ، شەھەر سىرتىغا ئاسانلىقچە چىقالمايدۇ، پوتەي - ئاكوپلىرىدىن پىراقلىشالمايدۇ. ئەسكەرلەرنىڭ ھەممىسى يالالانما ئەسكەر بولۇپ مەجبۇرى ئېلىنغان بولغاچقا يەنىلا ئۇلار گومىنداڭغا قارشى تۇرۇشنى خالايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار بۇ جاينىڭ تەبىئى شارائىتى ۋە جۇغراپىيىلىك ئەھۋالىنى بىلمەيدۇ. بولۇپمۇ دۇشمەننىڭ مۇھىم ئاجىزلىغى ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئاتلىق بولسىمۇ ئات منىشكە پۈختا ئەمەس. ئۇلار ئاتلىرىنى سىرتقا ياققىلى چىققانىدا ئەدىۋىنى بەرمەك ئاسان. بىز دۇشمەننىڭ بۇنداق ئاجىزلىغىدىن ئوبدان

پايدىلىنىپ، ئۇلارنى يوقتىشقا بەل باغلىشىمىز لازىم دەپ جەددى تەييارلىققا كىرىشىدۇ.

پارتىزانلار ئالدى بىلەن ئات بېقىشقا چىققان دۇشمەنلەرنى يوقتىشقا كىرىشىدۇ. دۇشمەنلەر ئۆز قولىدىكى 500 دىن كۆپرەك ئاتلارنى بېقىشقا ھەيدەپ ماڭغاندا پارتىزانلار مۆكۈپ تۇرۇپ، ئات باققىلى چىققان ئەسكەرلەرگە تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ، بىر قىسىم ئات ۋە قورال - ياراقلارنى تارتىۋالىدۇ. بۇ ھەرىكەت مۇشۇنداق داۋاملاشىۋېرىپ دۇشمەننىڭ ئاتلىرىمۇ ئازلاشقا باشلايدۇ. كېيىن دۇشمەنلەر ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئاجىزلىغىنى بىلگەندىن كېيىن ئۇيغۇر ئەسكەرلىرى بىلەن خەنزۇ ئەسكەرلىرىنى ئارىلاشتۇرۇپ، ئۇلارنى ئودىلىنىيە (بەن) ۋە ئىزۇۋوتلارغا (پەيلەرگە) بۆلۈپ بىللە ئات بېقىشقا چىقىرىدۇ. ئۇيغۇر ئەسكەرلەر سىرتقا چىقىپ ئات بېقىشنى گومىنداڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئەپلىك چارىسى دەپ بىلىپ، ئاتلارنى ھەيدەپ قېچىپ كېتىشكە باشلايدۇ. بىر قىسىملىرى سوۋېت تەرەپكە قېچىپ ئۆتۈپ كېتىدۇ. بۇ ئىچكى - تاشقى زەربىدىن چۆچىگەن دۇشمەن يەنە ئۇنىڭ ئۆزگەرتىپ، خەنزۇ ئەسكەرلىرىنىلا ئات بېقىشقا چىقىرىدۇ ھەمدە ئاتنى سىرتقا ھەيدەپ چىقىشتىن بۇرۇن بىرەز ئودىلىنىيە ئەسكەرنى پوسقا قويۇپ، شۇ دائىرە ئىچىدىلا ئات باقىدۇ. ئاربىدىن ئۆزۈن ئۆتمەي قىش كېلىپ قېلىن قار ياغىدۇ. ئاتلارنى بېقىش ئارىلىغى بازاردىن يىراقلىشىدۇ. پارتىزانلار ياققان قاردىن ئوبدان پايدىلىنىپ، ئاق خالات كىيىپ، ئاتلارنى ھەيدەپ چىققىدىغان يولىنىڭ ئىككى يېقىسىغا يۇشۇرۇنۇپ تۇرۇپ تۈيۇقسىز ھۇجۇم قىلىش ئۇسۇلى بىلەنمۇ ناھايىتى نۇرغۇن دۇشمەنلەرنى يوقتىدۇ ھەم بىر مۇنچە ئاتلارنى غەنىمەت ئالىدۇ. بۇنداق 7 - 8 ئايغا سوزۇلغان تاكتىكا ئۇرۇشلىرى نەتىجىسىدە دۇشمەن قولىدىكى 500

باش ئات ئاساسەن تۇگەيدۇ. ئۇنىڭ ئۇستىگە گومىنداڭ قوشۇنى ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئەسكەرلەر بىرلەپ، ئونلاپ قېچىپ چىقىپ جېمىنەي ئۇيغۇر پارتىزانلىرىنىڭ سېپىگە قوشۇلىدۇ. نەتىجىدىلا ئۇيغۇر پارتىزانلىرىنىڭ سانى كۆپىيىپلا قالماستىن، بەلكى ئات ۋە قورال - ياراق جەھەتتىمۇ خېلى كۆچىيىدۇ. شۇڭا ئۇلار ئەمدى سىرتقا چىقالماس بولۇپ قالغان دۇشمەننى پوتەي ئىچىدىلا يوقىتىش ئۇسۇلىنى قوللىنىدۇ.

جېمىنەي - پارتىزانلىرى ئالدى بىلەن ھەربىي مەشقىنى چىڭ تۇتۇپ، قارىغا ئېتىش، چېكىنىش، ئىلگىرىلەش، يۇشۇرۇنۇش قاتارلىق بىر قاتار مەشقلەرنى ئېلىپ بارىدى. بۇ جەرياندا بىر تۈركۈم مەرگەنلەر يېتىشىپ چىقتى. شۇنداق كېيىن ئۇلار دۇشمەن پوتەيلىرىگە ھۇجۇم قىلىپ زور غەلىبىلەرگە ئېرىشتى. 1944 - يىلى 5 - ئايدا چۆچەكتىك قىزبەيت دېگەن يېرىدە ئولتۇراقلاشقان قالغان روسلاردىن راۋۇپ باشلىق 93 نەپەر ئادەم گومىنداڭنىڭ تۇتقۇن قىلىنىشىدىن قېچىپ، كېلىپ مولا ئىسلام رەھبەرلىگىدىكى جېمىنەي پارتىزانلىرى قوشۇنىغا قاتناشتى. روسلار خانۇەيزان ۋە تولىمۇ نامرات ھالدا كەلگەنلىكتىن مولا ئىسلام بۇلارنى كېيىم - كېچەك بىلەن تەمىنلەپ، كۈندىلىك تۇرمۇشىدىن ئالاھىدە خەۋەر ئېلىپ، بىر نەچچە كۈن دەم ئالغۇزغاندىن كېيىن، ئۇلارنى جېمىنەي پارتىزانلار قوشۇنىنىڭ بىر قىسمى قىلىپ تەشكىللەپ زامانۇي قوراللار بىلەن قوراللاندۇردى. بۇنىڭ بىلەن پارتىزانلارنىڭ كۈچىگە كۈچ قوشۇلۇپ قوشۇن زورايدى. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان جېمىنەيدىكى گومىنداڭلار ئىنتايىن بىئارام بولۇشتى. روسلار پارتىزانلارغا ھەربى تېخنىكا جەھەتتىن مىلتىق، ئاپتومات، چوڭ - كىچىك تىپتىكى مىنامیوت قاتارلىق قوراللارنى ئىشلىتىش ۋە ئاسراش. ساقلاش

تەدبىرلىرىنى، جەڭ شارائىتىدە يەر شارائىتىدىن پايدىلىنىش مۇداپىئەلىنىش، چېكىنىش ۋە ئىلگىرىلەش، ئاتقا مىنىش-چۈشۈش قاتارلىق ئۇسۇللارنى ئۆگىتىدۇ. شۇنىڭدىن كېيىن پارتىزانلار دۇشمەننى ئالداپ سىرتقا ئېلىپ چىقىش تاكتىكىسىنى قوللىنىپ، نۇرغۇن دۇشمەنلەرنى يوقاتتى ۋە قورال - ياراقلارنى غەنىمەت ئالدى. بۇنىڭ بىلەن پارتىزانلارنىڭ ئۇرۇش قىلىش قىزغىنلىغى ۋە باتۇرانە ئىرادىسى تېخىمۇ كۈچىيىپ، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىگە خىلمۇ-خىل ئۇسۇللار بىلەن زەربە بېرىشكە باشلىدى. پارتىزانلار ئۇرۇش قىلىش دائىرىسىنى كېڭەيتىپ دۇشمەنگە ئۆڭدىن شەپە بېرىپ، سولدىن ھۇجۇم قىلىش تاكتىكىسىنى قوللاندى. 1944-يىلى 9-ئايدا پارتىزانلار دۇشمەنگە سەزدۈرمەي پۈشۈرۈن ھالدا دۇشمەننىڭ غەربىي شىمالىدىكى ئېپلىك بىر جايغا كۈچ ئورۇنلاشتۇرىدۇ. ئاندىن ئۇلارنى بەزىدە ئاشكارا، بەزىدە يۇشۇرۇن ھەركەتلەندۈرۈپ، كېچىلەردە ئادەم يۆتكەۋاتقان ھۇجۇمغا تەييارلىنىۋاتقان قىياپەتتە كورسۇتۇپ، ئاتلارنى كىشنىتىپ تۆگىلەرنى ۋاقىرىتىپ، ساختا قىياپەت بىلەن دۇشمەننىڭ پۈتۈن دىققىتىنى شۇ جايغا مەركەزلەشتۈرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن دۇشمەنلەر ھەدەپ شۇ تەرەپكە ئەسكەر يۆتكەپ، جىددى تەييارلىقنى كۆرىدۇ. پارتىزانلار بۇ ئەھۋالدىن پايدىلىنىپ كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ، جېمىنىڭ جەنۇبىدىكى بىر قانچە پوتەي ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان قازاق مەھەللىسىدىكى دۇشمەن ئاتلىق پولكىنىڭ شتابىنى يىمىرىپ تاشلايدۇ. گومىنداڭنىڭ جېمىنەي بازىرىدا تۇرۇش دائىرىسىنى تېخىمۇ كېڭەيتىش ئۈچۈن 9-ئاينىڭ 13-كۈنى كېچىدە پارتىزان باشلىغى خوجەخمەتنىڭ قوماندانلىغىدا ھەربىي ئىلىپ بېرىلىپ دۇشمەن

پوتەيلىرىگە دورا كۆمۈرۈلگەندىن كېيىن، تاكى ئالدىدا تۈيۇقسىز ھۇجۇم باشلايدۇ. نەتىجىدە پوتەيلەرنىڭ ھەممىسى پارتلاپ، گۈمران قىلىنىدۇ. بىر قىسىم دۇشمەنلەر نەق مەيدانىدا ئۆلىدۇ. ھايات قالغانلىرى ئەسىرگە چۈشىدۇ، بۇ ئۇرۇشتا قوماندان خوجەخمەتكە ئوق تېگىپ ئېغىر يارىلانغان بولسىمۇ ئۇ بەرداشلىق بېرىپ، قوشۇنغا داۋاملىق قوماندانلىق قىلىدۇ. نەتىجىدە پارتىزانلار گومىنداڭ ئاتلىق پولكىنى پۈتۈنلەي يوقىتىپ شىتاپقا پارتىزان بايرىغىنى ئېسىپ قويۇپ كېچىدە تۈيدۇرمايلا تىن يەنە چېكىنىپ چىقىپ ئۆز ئورنىغا قايتىپ كېتىشىدۇ. شىمال تەرەپتىن كەلگەن دۇشمەنلەر ئېسىپ قويۇلغان پارتىزان بايرىغىنى كۆرۈپ، «بۇ جايىنى پارتىزانلار ئىگەللىۋېتۇ...» دەپ ئويلاپ، 75 مېتىر ئارىلىقتا تۇرغان ئۆز گازارمىسىغا قورقۇپ كىرەلمەيدۇ ۋە ئىككى كېچە-كۈندۈز ئوق ئېتىپ، ئۆز گازارمىسىنى ۋەيران قىلىۋېتىدۇ. نەتىجىدە ئۆزلىرى نۇرغۇن زىيانغا ئۇچراپ ھەممە شتاپ-گازارمىلىرىنى بوش قالدۇرۇپ جېمىنەي بازىرى ئىچىگە كىرىۋالىدۇ. دۇشمەنلەر بۇ قېتىمقى جەڭدە ئېغىر چىقىمغا ئۇچرىغاندىن كېيىن «كۆچۈك يەتمىسە ئۆر توقۇمىنى» دېگەندەك بازار ئىچىدە قالغان 1008 ئادىملىك بىگۈنا ئۇيغۇرلاردىن پاجىئەلىك ھالدا ئۆچ ئالىدۇ. بۇ قېتىمقى جېمىنەينىڭ غەربىي شىمالىدىكى جەڭدە بىز تەرەپتىن ئىككى ئادەم قۇربان بولۇپ، بىر قانچە ئادەم ئېغىر ۋە يېنىك يارىلىنىدۇ.

بۇ نۆۋەتتىكى كەسكىن جەڭدە روسلار قوشۇنىدىن 3 ئادەم

قۇربان بولىدۇ. شۇڭا روس ئەسكەرلەر ئاردىسىدا غۇل-غۇلا پەيدا بولۇپ، ئاخىرى ئۇلار ئۆز يۇرتى چۆچەكتىكى قىزىبىيەت دىگەن يەرگە بېرىپ جەڭنى داۋاملاشتۇرۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. موللا ئىسلام ئىسمايىلوۋ يۇ ئەھۋاللارنى بىلگەندىن كېيىن ئۇلارنىڭ تەكلىۋىنى ماقۇل كۆرۈپ، ئۇلارغا ئات، قورال-ياراق، ئاشلىق قاتارلىق مادىدى بۇيۇملارنى بېرىپ، يولغا سېلىپ قويۇشنى بۇيرۇيدۇ. روسلار كەتكەندە ئۇيغۇرلار-دىن 7 ئادەمنى بىللە ئېلىپ كەتكەچكە ئۇيغۇرلاردا يامان تەسىر قوزغايدۇ. ئۇيغۇر پارتىزانلىرىمۇ بىزمۇ جېمىنەيدىن كېيىن ئۇيغۇرلار كۆپ جايلاشقان چۆچەك-دۇربىلجىن قاتارلىق جايلاردا قوشۇنىمىزنى كېڭەيتىپ گومىنداڭغا قارشى ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرىمىز دەپ موللائىسلام ئىسمايىلوۋقا تەلەپ قويىدۇ. موللائىسلام ئىسمايىلوۋ پارتىزانلارغا بۇ ھەقتە كۆپ تەرىبىيە بېرىپ: «ئىنقىلاپ قىلىشتا ھەممە يەر ئوخشاش، ئەجەل كەلسە ھەممە يەردە ئوخشاش ئۆلىمىز، ئۇيغۇرلار روسلارغا ئوخشىمايمىز. چۈنكى جېمىنەي ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمقى ماكانى. ئەجدادلىرىمىزنىڭ ياشاپ كەلگەن جايى، شۇڭا يۇرتىمىز جېمىنەيگە بولغان مۇھەببىتىمىز-نى كۆچەيتمىشىمىز كېرەك.» ... دەپ بىر قاتار خىزمەتلەرنى ئىشلەش بىلەن بىللە قازاق خەلقى بىلەن بولغان ئىتتىپاقلىقنى كۆچەيتىشنى بىللە ئىشلەشنى كۆپ تەكىتلەيدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىر تۈركۈم قازاق ياشلىرىنى پارتىزانلىققا قوبۇل قىلىپ. ئۇلارنىڭ ئۆز ئاكتىپچانلىقىنى جارى قىلدۇرۇشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىدۇ. شۇ ۋاقىتتا جېمىنەيلىك كىشىلەرنىڭ ھەسسىھەتى بىلەن قازاق خەلقىنىڭ ۋاكى ئەلەن ۋاڭ، شەرىپقان قاتارلىق كىشىلەرنىڭ ئەۋلاتلىرىدىن بىرەر ئادەمنى

تېپىپ ئىنقىلاپقا قاتناشتۇرۇشنى ئويلىشىپ ئەلەن ۋاڭنىڭ بۇنىڭدىن 7—8 يىل بۇرۇن سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئو-قۇشقا كەتكەن ئوغلى دەلىلقان ئەلەننى تەكلىپ قىلىپ ئەپكىلىپ گومىنداڭغا قارشى ئىنقىلاپقا قاتناشتۇرىدۇ ھەمدە جېمىنەي ئۇيغۇر پارتىزانلىرى قوشۇنىنىڭ 1- مۇئاۋىن قوماندانى قىلىپ بەلگىلەيدۇ. شۇندىن كېيىنلا پارتىزانلار قوشۇندا قازاقلار كۆپىيىشكە باشلايدۇ. پارتىزان رەھبەرلىكى پىلانلىق ھالدا جېمىنەينى ئازات قىلىشنى ئاساس قىلىپ، ئالتاي-ئۆرۈمچى تاشيولىنى نازارەت قىلىشنى تېخىمۇ كۈچەيتىپ، گومىنداڭنىڭ ئاشلىق ۋە ھەربىي لازىمەتلىرىنى توشۇغۇچى كىچىك گۇرۇپپىلىرىنى ئۇجۇقتۇرۇپ، ھەربىي قاتناشنى ئۈزىۋېتىدۇ. لېكىن دەلىلقان ئەلەن جېمىنەي پارتىزانلار قوشۇنىغا 1- مۇئاۋىن قوماندان بولۇپ كىرىشىمۇ، پارتىزانلار ئۈچۈن خىزمەت قىلماي ھاراق-شاراپ ئىچىپ كەيپ-ساپا قىلىپ ئۆيدىن چىقماي يېتىۋالمىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئادەم ئەۋەتىپ، دەلىلقان بىلەن مۇناسىۋەت باغلاپ ئۇنى ئالداپ قولغا كەلتۈرىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە دەلىلقاننىڭ دادىسى ئەلەن ۋاڭنى گومىنداڭ دەرھال ئايرۇپلان بىلەن ئالتايغا ئېلىپ كېلىپ قورچاق ۋالى قىلىپ ئولتۇرغۇزىدۇ. ئەلەن ۋاڭ ئالتايغا كەلگەندىن كېيىن ئوغلى دەلىلقان يۇشۇرۇن تىل بىرىكتۈرۈپ 1945-يىلى 3-ئاينىڭ 27-كۈنى گومىنداڭغا تەسلىم بولۇپ پارتىزانلارغا خائىنلىق قىلىدۇ، شۇنىڭ بىلەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى ئۇنىڭغا ھەربىي ئۇنۋان بېرىپ ۋىلايەتلىك قورچاق ساقچىنىڭ باشلىقلىغىغا تەيىنلەيدۇ.

دەللىقان ئەلەن قورچاق ساقچى باشلىغى بولغاندىن كېيىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرىنىڭ بۇيرۇغى بويىچە جېمىنەيگە ئارقا - ئارقىدىن ئىشپىيون - جاسۇسلارنى ئەۋەتىپ ئۇيغۇر پارتىزان قوشۇنىنى پوقىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭ تەشكىلاتچىسى بولغان موللا ئىسلام ئىسمايىلوۋنى ئۆلتۈرۈش سۇيىقەستىنى پىلانلايدۇ. موللا ئىسلامنى ئۆلتۈرۈش ئۈچۈن ئەۋەتكەن ئادەملىرى ئاخىرقى ھىساپتا موللا ئىسلام ئىسمايىلوۋنىڭ ئالدىغا كېلىپ جاسۇسلۇق قوراللىرىنى تاپشۇرۇپ ئەپۇ سورايدۇ ۋە بولغان بارلىق ئەھۋاللارنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بېرىدۇ شۇنداق كېيىن گومىنداڭ ئەكسىيەتچى ھۆكۈمىتى دەللىقا ئەلەنىنى 20 ماشىنىغا باشلىق قىلىپ ئۇرۇمچىگە يولغا سالىدۇ. ئۇ دۆربىلجىنگە كەلگەندە مىللى ئارمىيەنىڭ قولىغا چۈشىدۇ. مىللى ئارمىيە دەللىقانىنى تىرىك ئەكىلىپ، ئالتاي خەلقىنىڭ قولىغا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ. بۇنىڭدىن چۈچىگەن گومىنداڭ ئەكسىيەتچىلىرى دەللىقانىنىڭ دادىسى ئەلەن ۋاڭنى ئايرۇپىلان بىلەن ئالتايدىن ئۇرۇمچىگە يۆتكەپ كېتىدۇ. دەللىقان بولسا 1947 - يىلىدىكى ئوسمان توپىلىڭىدىن پايدىلىنىپ ئۇرۇمچىگە قېچىپ بېرىپ، گومىنداڭنىڭ قوينىغا ئىككىنچى قېتىم ئۆزىنى ئاتىدۇ ۋە ئاتا - ئانىسى بىلەن بىرلىكتە 3 ۋىلايەت ئىنقىلاۋىغا قارشى بۇزغۇنچىلىق قىلىش ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللىنىۋېتى تاكى ئازاتلىققا قەدەر پاراكەندىچىلىك سېلىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ. ئۇنىڭغا گومىنداڭ ھۆكۈمىتى گېنىرال مايورلۇق ھەربىي ئۇنۋان بېرىپ ئۆزلىرى ئۈچۈن سادىق غالچى قىلىپ ئىشلەتكەن ئىدى.

جېمىنەينىڭ ئازات قىلىنىشى

جېمىنەي پارتىزانلار قوشۇنى قۇرۇلۇپ، ئىككى يىللىق كۈرەش جەريانىدا تۇرلۇك تۇسالغۇ - قىيىنچىلىقلارنى ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزدى. لېكىن رەھبەرلىك پۈختا بولغانلىقتىن قىيىنچىلىقلار ئۆز ۋاقتىدا ھەل قىلىنىپ، تەجرىبە - ساۋاقلار يەكۈنلىنىپ، ئىچكى ئىتتىپاقلىق مۇستەھكەملىنىپ، دۈشمەن قوشۇنىنى پارچىلاش ۋە ئولارنى يوقىتىش ئىشلىرى كۆزگە كۆرۈنەرلىك نەتىجىگە ئىگە بولدى. پارتىزان قوشۇنىنىڭ ئادەم سانى كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىپ قورال - ياراقلىرى تولۇقلىنىپ، ئاجىز-لىقتىن كۈچىيىشكە يۈزلەندى ۋە كەڭ ئاممىۋى ئاساسقا ئىگە بولدى. بولۇپمۇ قازاق خەلقىنىڭ ھىمايىسىگە ئىگە بولدى. ئىلى تەرەپتىن كېلىپ تۇرغان غەلىبە ۋە يېڭىلىق خەۋەرلىرى پارتىزانلارغا زور دەرىجە ئىلھام ۋە مەدەت بەردى. مۇشۇ شا-رائىتلار پىشىپ يېتىلگەندىن كېيىن رەھبەرلىك قوشۇنىنى رەت-لەپ تەشكىلىنى مۇستەھكەملەپ، جېمىنەينى ئازات قىلىش ئىشىنى باشلاشنى قارار قىلدى. پارتىزانلار ھەر جەھەتتىن پۈختا تەييارلانغاندىن كېيىن، رەھبەرلىكنىڭ بۇيرۇغى بويىچە 50 نەپەر پارتىزان ئىككى گۇرۇپپىسىغا بۆلۈنۈپ جەڭگە تەييارلە-نىپ، 1945 - يىلى 2 - ئاينىڭ 28 - كۈنى تاڭ سەھەردە سۇلايـ-مان باتۇر باشلىغان 10 نەپەر، باۋدۇن قادىر باشلىغان 40 نە-پەر پارتىزان تەڭلا يۇرۇش قىلىپ جەڭ مەيدانىغا يېتىپ بار-دۇ. شۇ كۈنى ھاۋا تۇتۇق بولغاچقا پارتىزانلارنىڭ پۈختا جايلىشىۋېلىشىغا ئوڭۇشلۇق ئىمكانىيەت بولغان ئىدى. پارتىزانلار دۈشمەننىڭ كېلىشىنى ساقلاپ، قار ئاستىدا يۇشۇرۇنۇپ ياتتى.

سۆلايمان باتۇر باشلىغان پارتىزانلار جەمئىيىتىنىڭ جەنۇبىدىكى چېگرانى بويلاپ بازارغا كېلىدىغان يول بىلەن مېڭىپ، كۆك كۆز تۈگمىنىنىڭ ئالدىدىكى ئېرىقتىنىڭ ئىچىگە كىرىپ، قار ئىچىدە يۇشۇرۇنۇپ ياتتى. باۋدىن باشلىغان پارتىزانلارمۇ چېگرانى بويلاپ، جىرا ئىچى بىلەن كۆك كۆز تۈگمىنىنىڭ ئالدىغا 20 مېتىر-دەك ئۆتۈپ، بۇلارمۇ قار ئىچىگە يۇشۇرۇنۇپ يېتىشىۋالدى.

ئونۇن يەققىلى چىققان دۈشمەنلەرنىڭ كەيگەن كىيىملىرى يېلىنىڭ بولغانلىقتىن تىترىشىپ سوغۇقتىن كۆزلىرىنىمۇ ئاچالماي ماي مىڭ تەسلىكتە كۆك كۆز تۈگمىنىگە يېتىپ كېلىشىدۇ. يۇشۇرۇنغان پارتىزانلار ئىككى تەرەپتىن شىددەتلىك ئوت ئېچىپ گىرانات تاشلاپ. ئۇلارغا زەربە بېرىدۇ. 3 نەپەر دۈشمەن ئەسكىرى قېچىپ كېتىدۇ ۋەزىيەتنىڭ غەلىتىلىك ئىجرا قىلغان پارتىزانلار جەڭ مەيدانىدا ئۆلگەن 24 نەپەردىن ئارتۇق گومىنداڭ ئەسكىرىنىڭ ئوق ۋە قورال ـ ياراقلىرىنى يىغىۋېلىپ ئۇلارنىڭ يۇقۇرىدىكى جاڭزىدا قالدۇرۇپ قويغان ئات ۋە چانىلىرىنى ئېلىپ قايتىدۇ. شۇ كۈنى شتاپ پارتىزانلار چوڭ يىغىنى ئېچىپ بۇ باتۇر ئەزىمەتلەرنى تەقدىرلەيدۇ ۋە ئۇلارنىڭ دەم ئېلىشقا قويۇپ بېرىدۇ.

پارتىزانلار كېچە ـ كۈندۈزلەپ تۇشمۇ ـ تۇشتىن زەربە بېرىپ، گومىنداڭ ئەسكەرلىرىنى باش كۆتۈرەلمەس ھالەتكە كەلتۈرۈپ قويىدۇ. ئەتىجىدە سوغۇق ۋە ئاچلىقتا چىدىيالمىغان دۈشمەنلەر ئۆزلىرىنى قويغىلى جاي تاپالمای ئاخىرى جەمئىيەتىدىن 2 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى كېچىدە نوخايغا قاراپ قېچىشقا باشلايدۇ. دۈشمەنلەر جەمئىيەتي بازىرىدىن قېچىپ چىقىشقا باشلىغاندا جەمئىيەتنى تۇرۇشلۇق توختى مەزىن ئەزاي تۈۋلاپ دۈشمەنلەرنىڭ قاچقانلىغىدىن پارتىزانلارغا خەۋەر بېرىدۇ. (جەمئىيەتنى گومىنداڭ ئىشغال

قىلمۇالغان كۈنىدىن باشلاپ ئەزاي تۇۋلاشقا رۇخسەت قىلىنمىغان ئىدى). بۇنىڭدىن دۈشمەنىنىڭ قاچقانلىغىنى بىلگەن پارتىزانلار قاچقان دۈشمەننى قوغلاپ نوخايغا يېتىپ كەلگەندە، بۇ جايدا چىقمۇاتقان دەھشەتلىك بوراندىن ئۆتەلمەي قايتىپ كېتىدۇ.

1 ـ مارت كۈنى بوران بىر ئاز پەسەيگەندىن كېيىن پارتىزانلار قايتىدىن نوخايغا كەلسە گومىنداڭ ھەربى، مەمۇرى ئەمەلدارلىرى توڭلاپ قالغان 271 دىن ئارتۇق ئەسكىرىنىڭ ئۆلگىنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەن ئىكەن. پارتىزانلار دەرھال ئادەم تەشكىللەپ قاچقان دۈشمەنىنىڭ ئارقىسىدىن يەنە قوغلاپ بارىدۇ. قاچقان دۈشمەنلەر بۇرچمىغا بارغاندا ئالدىغا ئادەم چىقىپ ئېلىپ كەتكەن بولسىمۇ، يولدا ماڭالماي ئۆلگەنلەر 20 دىن ئاشقان ئىكەن. بۇرچمىغا ئامان ـ ئېسەن بارغانلىرىمۇ ئۇ يەردە تارقالغان قارا-سان دىگەن كېسەلگە مۇپتىلا بولۇپ، ھەممىسى دىگىدەك ئۆلۈپ كېتىدۇ. (سوغاق ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن پەيدا بولۇدىغان كېسەل ئىكەن) قالغان پارتىزانلار نوخايىنى ئارقىلاپ گومىنداڭنىڭ تاشلاپ كەتكەن رادىيو، تېلېگراف، چېدىر، ھارۋا، ئوق ـ دورا ۋە قورال ـ ياراقلىرىنى يىغىپ يۈرۈپ، جەمئىيەتىدىن ھەيدەلىپ چىققان پۇقرالاردىن ئوستى ئوچۇق نام ئۆيى ئېچىدە قارغا كۆمىلۈپ ياتقان 12 ئۆيلۈك ئۇيغۇر، خۇيزۇ ۋە خەنزۇلارنى تېپىۋالىدۇ. بۇلارنىڭ ئىچىدە 80 ياشتىن ئاشقان كۈيەك مەزىن دىگەن كىشى خوتۇنى ۋە بىر نەۋرىسى بىلەن توڭلاپ ئۆلۈپ قاپتۇ. باشقا ساق قالغان پۇقرالارنى دەرھال جەمئىيەتكە يەتكۈزۈپ، ئوز ئۆيلىرىگە ئورۇنلاشتۇرۇپ، كېسەللىرىنى داۋالاپ خاتىرجەم قىلىدۇ. دۈشمەندىن غەنىمەت ئالغان بارلىق نەرسە ـ كېرەكلەرنى شتاپقا تاپشۇرۇپ بېرىدۇ.

دىمەك جەمئىيەتي ناھىيىسى جەمئىيەتي پارتىزانلىرىنىڭ

ئىككى يىلدىن ئارتۇق جاپالىق كۆرەش قىلىشى نەتىجىسىدە 1945 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى گومىنداڭ ھۆكۈمرانلىغىدىن پۈتۈنلەي ئازات بولدى.

جېمىنەي ئازات بولغاندىن كېيىنكى ئىشلەنگەن خىزمەتلەر

جېمىنەي بازىرى ئازات بولغاندىن كېيىن پارتىزانلار تاغدىن بازارغا يۆتكۈلۈپ كېلىپ مۇقىم بازا قۇردى. ئۇلار ئۇرۇشتا خانىۋەيران قىلىنغان جېمىنەي يازارلىرىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش، بىلەن بىللە ئالتاي، ئۈرۈمچى تاشيولىنىڭ ھالقىلىق جايى قورايتى، قارىتاش ھەم چالچىقاي قاتارلىق مۇھىم يازىلارغا قاراۋۇللۇق پونكىتى قۇردى. مۇقۇرتاي، ئاق بېيىت، قىرىق قۇدۇق زەنگە چارلاش پونكىتلىرىنى قۇردى. بۇ تاشيولدا گومىنداڭنىڭ قوبۇقتىن ئالتايغا ئالتايدىن قوبۇقا كېلىدىغان ھەركىتىنى كۈزىتىپ، ئەھۋال يۈز بەرسە جېمىنەيگە خەۋەر بېرىش بىلەن بىرگە ۋاقتىدا تەدبىر قوللىنىپ تۇردى.

جېمىنەي ئازات بولغاندىن كېيىن ۋاقىتلىق خەلق ھاكىمىيىتى قۇرۇلۇپ بۇنىڭغا قازاق مۇتەۋەرلىرىدىن رامىزان زالىك ھاكىم، مەنكەي مۇئاۋىن ھاكىم بولدى، ئارپىباي ساقچى باشلىغى، قابدان ماۋلىقان مۇئاۋىن ساقچى باشلىغى بولدى، ھاربىپ ئەخمەت. جۇقالەر باج ئىشلىرىغا مەسئۇل قىلىندى. ئېھتىياجغا قاراپ ئورگانلارنىڭ يۆلۈم باشلىقلىرى قابىلىيەتلىك كادىرلاردىن ئاستا ـ ئاستا تولۇقلاپ بېرىلدى.

جېمىنەيدە ئىنقىلاۋىي تەشكىلات «ئازاتلىق ئۇيۇشما»نىڭ ناھىيىلىك بۆلۈمچىسى قۇرۇلۇپ، «ئازاتلىق ئۇيۇشما»غا مولا

ئىسلام ئىسمايىلوۋ رەئىس، رامازان زالىك، خۇجەخمەت، ئارپىباي مۇئاۋىن رەئىس، ئىمام قارى، ئەخمەت نەبى، ئابلاخان كېرىم باقى، سادىق ئەبزى، قاجىنابى، ئابدىكېرىم باۋدىن، قامزا، سۇلايمان ماۋلىقان. قاتارلىقلار ھەيئەت ئەزاسى بولدى.

ئۇرۇش توختىغاندىن كېيىن جېمىنەيدىكى گومىنداڭنىڭ پوتەي، ئاكوپلىرىدىن، يول دوختۇرلىرىدىكى توسمىلاردىن تاي ـ تاي بويىچە چېچىلىپ ياتقان 700 تونىنىدەك قوي يۇكى يىغىۋېلىندى. يەنە 10 تونىنىدەك قەغەزلەرمۇ يىغىۋېلىندى. بۇ يىغىلغان نەرسىلەر ناھىيىدە قورۇلغان ئىقتىسادىي ھەيئەت تەشكىلىگە تاپشۇرۇپ بېرىلدى. ئۇلار يۇكلارنى سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئۆتكۈزۈپ، پارتىزانلارنىڭ تەمىناتى ئۈچۈن 100 تونىنا تېرىق، 150 تونىنا بوغداي، 20 تونىنا ئاق شېكەر قاتارلىقلارنى سېتىۋالدى. بۇنىڭدىن باشقا يەنە تۈرلۈك لازىمەتلىك مالالارنى سېتىپ ئېلىپ، جېمىنەيدە چوڭ ماگىزىن ئاچتى. ھەمدە چېگرىغا بېرىپ سودا قىلغۇچىلاردىن باج ئېلىش ئۈزۈمى يولغا قويۇلدى. بۇنىڭدىن باشقا پارتىزانلار ۋە ھەقىقەتكە قايىتقان ئەسكەرلەرنىڭ ئېتى بولمىسا ئات بىلەن كىنىم ـ كېچەكنى بولمىسا كىنىم ـ كېچەك بىلەن تەمىنلەپ ئولاقنىڭ كۈنىدىلىك تۇرمۇشىنى مۇۋاپىق ئولچەم بويىچە تەمىنلەش بەلگىلەندى. جېمىنەي پارتىزانلىرىنىڭ قوشۇنى قايتىدىن رەتكە سېلىنىپ ئويغۇر يۇزلىگى، نايمان يۇزلىگى، ئالتاي يۇزلىگى، ساۋۇر يۇزلىگى، ۋە موڭغۇل يۇزلىگىدىن ئىبارەت 5 يۇزلۇك قىلىپ تەشكىل قىلىندى. بۇنىڭغا قوشۇپ بىر چارلىغۇچى ئەترەت تەشكىل قىلىندى.

جېمىنەي ئازات قىلىنغاندىن كېيىن قابا، بۇرچىن، قوبۇق ناھىيە خەلقلىرى ۋە گومىنداڭنىڭ بۇرۇلتوقاي، بورچىن،

قوبۇق. دۆربىلجىندە تۇرۇشلۇق ھەربى قىسمى ئىچىدىكى ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل ئەسكەرلەر ئارقا-ئارقىدىن قېچىپ چىقىپ پارتىزانلارغا قوشۇلۇپ تۇردى ھەمدە ئالتاي ئالتۇن كاندا ئىشلەيدىغان ئىشچىلار، مەدىكارچىلىق، يىللىقچىلىق قىلىدىغانلار ۋە گومىنداڭ تەرىپىدىن بۇلۇنۇپ، مال-مۈلكىدىن ئايرىلغانلارمۇ جەمئىيەتكە كېلىشكە باشلىدى. شۇ قاتاردا 1943-يىلى 7-ئايدا گومىنداڭنىڭ ۋەھشىيانە قىرغىنچىلىقىدىن قېچىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا جان ساقلاش ئۈچۈن ئۆتۈپ كەتكەن جەمئىيەتنىڭ 1945-يىلى 4-ئايىدىن باشلاپ تۇرکۈم-تۇركۈمگە بۆلۈپ، قايتۇرۇپ كېلىنىپ ئۆز يۇرتىغا ئورۇنلاشتۇرۇلدى ھەمدە ئۇلارنىڭ قېينىچىلىقىنمۇ ھەل قىلىپ بېرىلدى. مىللەتلەر ئىتتىپاقىنىڭ كۆچەيتىلىپ، ئۆز ئارا قېرىنداشلارچە مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى. 1944-يىلى پارتىزانلارغا مەسلىھەتچى بولۇپ كەلگەن مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا ئۇچۇقتىن-ئۇچۇق بۇزغۇنچىلىق سالغان. قارا نىيەتچى ئۇنسۇر قۇرماش دىگەنگە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىغىنى بۇزغان ئېغىر جىنايىتى ئۈچۈن جازا بېرىلىپ قوشۇندىن ھەيدەپ چىقىرىلدى. شۇنىڭ بىلەن بىللە 1945-يىلى 7-ئايدا دۆربىلجىن ناھىيىسىنىڭ قىرىق ئۇچاق رايونىدا پارتىزانلار ئىچىدىكى قارا دۇجا دىگەن ئەسكەر بىر ئايالغا باسقۇنچىلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن ھەربى سوت قىلىنىپ ئۆلۈم جازاسى بېرىلدى، مۇشۇنداق قانۇنغا خىلاپلىق قىلغان ۋە ئاممىنىڭ مەنپەئىتىگە بۇزغۇنچىلىق قىلغانلارغا تېگىشلىك جازا بېرىلىپ، تەشكىلنىڭ ئامما ئارىسىدىكى ئابرويى يۇقۇرى كۆتىرىلىپ، خەلقنىڭ ھەمايىسىگە ۋە ھۆرمىتىگە ئىگە بولغان ئىدى. جەمئىيەتنىڭ

新疆大学图书馆

بولغانلىقىدىن كېيىن رەھبەرلىك پۈتۈن كۈچى بىلەن قانۇنۇقنى ئازات قىلىش، ئاندىن ئالتاينى ئازات قىلىش، مىللىي ئارمىيە كەلسە ئۇلار بىلەن بىرلىكتە مۇرىنى-مۇرىگە تىرەپ جەڭ قىلىش تەييارلىغىنى ئىشلىدى.

گومىنداڭ قوشۇنىنى ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئەسكەرلەر 1939-1940-يىللىرى جالالات شېڭ شىسەينىڭ تۇرلۇك ئۇسۇللار بىلەن مەجبۇرى ئەسكەرلىككە تۇتۇۋالغان جەنۇبىي شىنجاڭلىق ئۇيغۇر ياشلىرىدىن بولۇپ خېلى كۆپ سانىنى ئىگەللەيتتى. ئۇلارنىڭ كېيىنكى يىللاردا ئالتايدا «ياپون باسقۇنچىلىرىنىڭ قۇيرۇغى بار، شۇلارنى تازىلايمىز...» دەپ ئېلىپ چىقىپ بۇ جايلاردىكى دەھشەتلىك سوغۇق ۋە تۇمۇز ئىسسىقلاردا مەجبۇرى ھالدا ئىشلەتكەن. شۇڭا ئۇيغۇر پارتىزانلىرى ئۇلارنى ئازاپ-ئوقۇبەتتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن تۇرلۇك يوللار بىلەن ئالاقىلىشىپ ئۇلارنىڭ ئىچىگە مەخسۇس ئادەم كىرگۈزۈپ، پارتىزانلارغا كېلىپ قوشۇلۇشقا چاقىرىق قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار مەسلىھەتلىشىپ، شەرت-شارائىتنى بارلاپ تەشكىللىنىپ، ئارقا-ئارقىدىن قوراللىق قوزغىلاڭ قىلىپ تاغ-داۋانلار ئېشىپ جەمئىيەتنى ئۇيغۇر پارتىزانلىرىغا كېلىپ قوشۇلۇپ تۇردى. بۇ ھەقتەتكە قايتىپ كەلگۈچىلەر يەنە ئۆزى بىلەن بىللە قورال-ياراق، ئات-ئۇلاق ۋە ھەربى مەلۇماتلارنىمۇ بىللە ئېلىپ كەلگەن ئىدى. 1945-يىلى 5-ئاينىڭ 13-كۈنى گومىنداڭنىڭ بۇرۇلتوقايدا تۇرۇشلۇق 8-ئاتلىق پولكىدىكى 53 نەپەر ئۇيغۇر ئەسكەرلەر قوبۇقتىن ئاشىلىق ئېلىشقا كېتىۋاتقان پۇرستىتىدىن پايدىلىنىپ، يول ئۈستىدە ئىسيان كۆتىرىپ ئەكسىيەتچى لەنجاڭ، پەيجاڭلارنى ئۆلتۈرۈپ، 57 ئات 53 دانە بەش ئاتار مىلتىق، ئىككى دانە

قول پىلەموت. ئىككى يان قورال. 10600 دانە ئوق، بىر دۇربۇن، بىر ھەربى سېگنال قاتارلىقلارنى ئېلىپ كېلىپ جېمىنەي ئۇيغۇر پارتىزانلىرىغا قوشۇلدى. شۇندىن كېيىنلا يەنە شۇ 8 - پولكتىن ئۇبۇلقاسىم خۇدابەردى دېگەن بەنجاك بىر يەن ئادەمنى روزى ھۇشۇر دېگەن بەنجاك بەش ئادەمنى باشلاپ كېلىپ پارتىزانلارغا قوشۇلدى. قوبۇقتا تۇرۇشلۇق گومىنداك قوشۇنىدىكى ئايلەخەت دېگەن بەنجاك ئۆزىگە قاراشلىق ئەسكەرلەرنى باشلاپ قېچىپ چىقىش ئالدىدا ئايرىم بىر مۇناپىقنىك خائىنلىغى بىلەن تۇتۇلۇپ قېلىپ دۇشمەن ئۇنىك قول - پۇتىنى كېسىپ يۇرەكلىرىنى سۇغۇرۇپ ئېلىپ پاجىئەلىك ھالدا ئۆلتۈرۈپ تاشلىدى. 1945 - يىلى 7 - ئايدا دۆربىلجىن ناھىيىسىنىك قىرىق ئوچاق رايونىدا تۇرۇشلۇق گومىنداڭنىك 7 - ئاتلىق پولكىدىن غۇپۇرۇپ ئىسلام، ھەسەنوپ، ئابدىرېھىم تۇردىيوۇ سالىم قاتارلىق 5 نەپەر ئەسكەر فوراللىق قېچىپ چىقىپ پارتىزانلارغا قوشۇلدى. كېيىن يەنە مامۇت باشلىق 23 نەپەر ئەسكەر قېچىپ چىقتى. شۇنداق قىلىپ گومىنداڭ ئىچىدىكى ئۇيغۇر ئەسكەرلىرىدىن ھەقىقەتكە قايتقۇچىلار 1945 - يىلى 5 - ئاينىڭ 23 - كۈنىگە قەدەر داۋاملىق ھالدا پارتىزانلارغا كېلىپ قوشۇلۇپ تۇردى.

گومىنداڭدىن قېچىپ چىقىپ ھەقىقەتكە قايتقان ئەسكەرلەر پارتىزان قوشۇنىغا كىرگەندىن كېيىن، گومىنداڭ بىلەن ئېلىپ بېرىلغان جەڭلەردە قەھرىمانلىق بىلەن كۆرەش قىلدى. شۇنداق كەسكىن جەڭلەردە مۆمىن مۇپتىلا ئوغلى، بەرتقان (موڭغۇل)، تاشقان قاتارلىقلار قەھرىمانلىق بىلەن كۆرەش قىلىپ مەرتلەرچە قۇربان بولدى. بۇ سەپداشلار خەلقىمىز قەلبىدە مەڭگۈ ھايات.

ھەقىقەتكە قايتىپ خەلقىنىڭ ئازاتلىقى ئۈچۈن جەڭ قىلغان بۇ كىشىلەر ئۆزلىكە ئازات بولغاندىن كېيىنمۇ كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىگىدە ئېلىپ بېرىلغان بارلىق ئىجتىمائى ھەرىكەتلەرنىڭ بىرىنچى سېپىدە جان پىدالىق بىلەن ئىشلەپ ۋەتەننىڭ بىرلىگى، خەلقنىڭ بەختىيار ھاياتى، سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ئۆزلىرىنىڭ بىر كىشىلىك ھەسسىسىنى قوشۇپ كەلدى. ھازىر بۇ سەپداشلاردىن ھايات قالغانلىرى ناھايىتى ئاز. ھايات ياشاۋاتقانلىرىنىڭ ئىچىدىكى بىر قىسىم سەپداشلار خىزمەتتىن دەم ئېلىشقا چىقىپ خاتىرجەم ياشاۋاتىدۇ. خىزمەتتە بولىۋاتقانلىرى ئۆز ئائىلىسىدە تىرىكچىلىك بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىدۇ. پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت بۇلارنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىنى خاتىرجەم ئۆتكۈزۈشى ئۈچۈن بارلىق ئىمكانىيەتلەرنى يارىتىپ بەرمەكتە.

قول
دۇر
جېم
يە
بە
بە
قو
د
ق
ل
ك
ئا
ن
7
ت
ن
ك
5
ك

新疆十月摄影社

新疆文史资料选辑（18）（维吾尔文）

中国人民政治协商会议新疆维吾尔
自治区委员会文史资料研究委员会编

新 疆 人 民 出 版 社 出 版
（乌鲁木齐市解放路306号）
新疆新华书店发行　新疆医学院印刷厂印刷
787×1092毫米 32开本 6.5印张
1986年4月第1版1986年5月第1次印刷
印数：1——9,000

统一书号：M11098·181　定价：0.51元

（内 部 发 行）

002

新疆大学图书馆
图书室
书号:M 11098·181
定价: 0.51元
专用章

15,00